

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

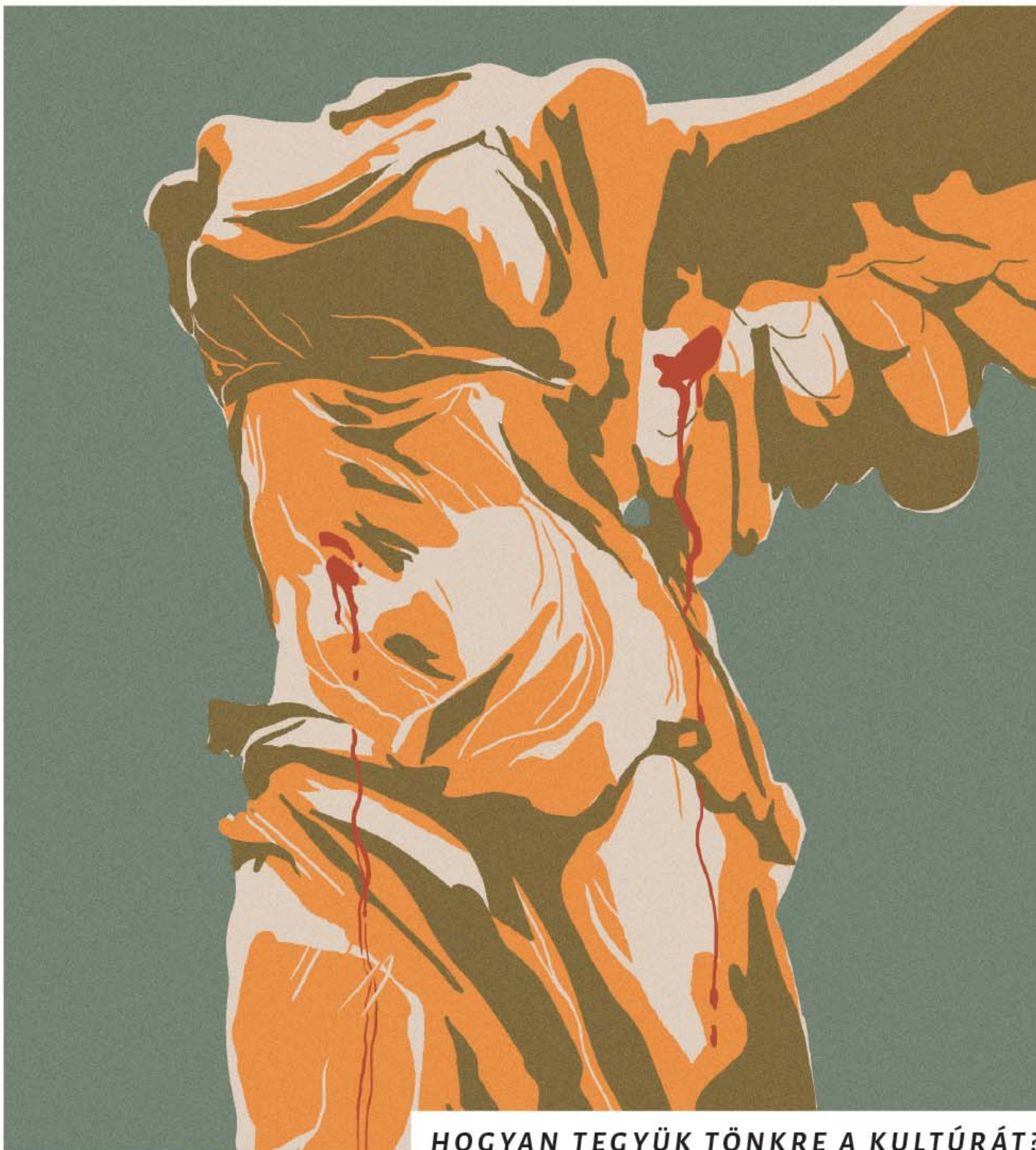
BOROS JÁNOS:
A nemzet mint feladat

FALUSI MÁRTON:
A nyílt nemzet és ellenségei

HORVÁTH PÉTER:
A feltámadásnak kitett test

2

XXXV. évfolyam
2022. február
630 Ft

HOGYAN TEGYÜK TÖNKRE A KULTÚRÁT?

TARTALOM

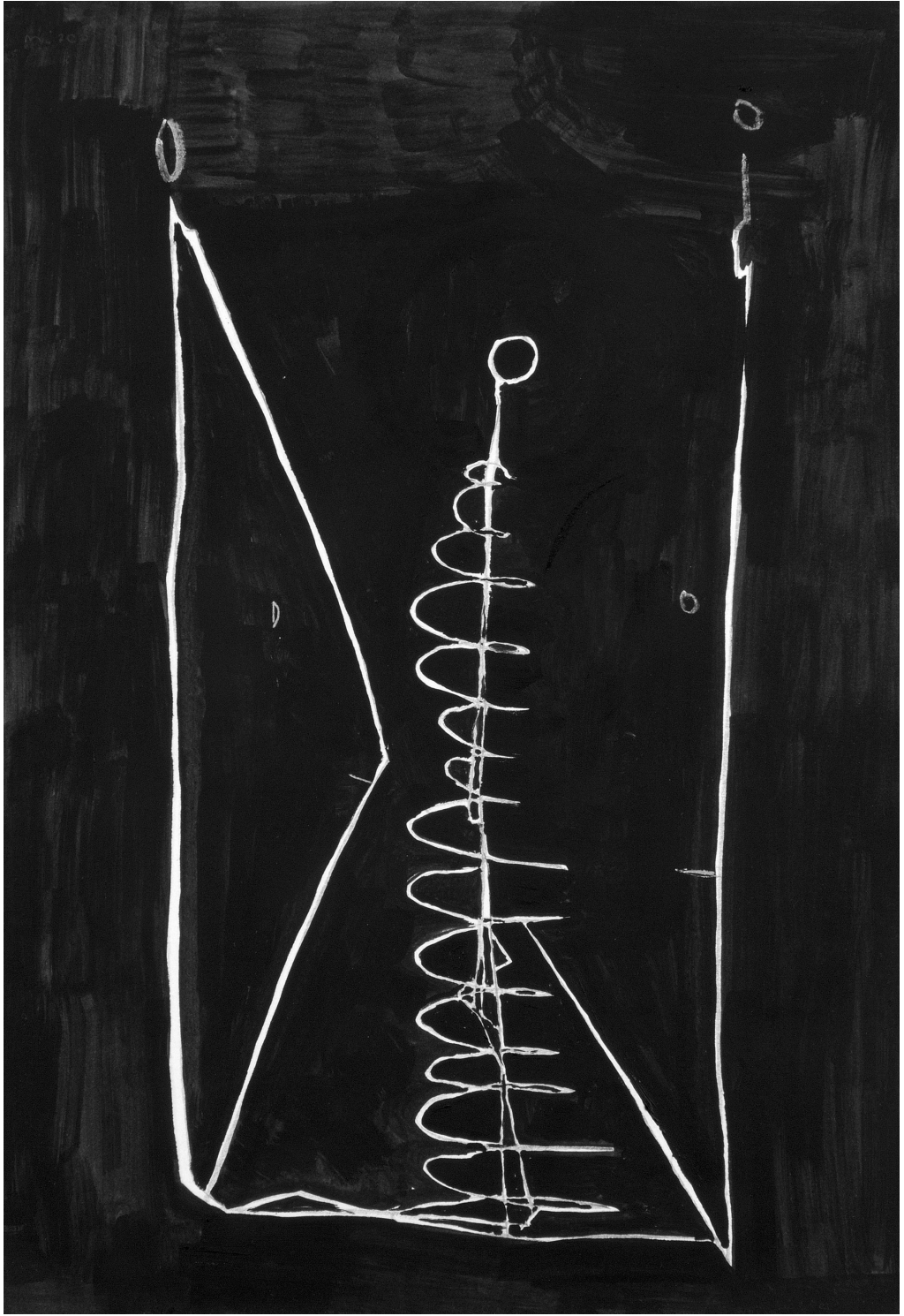
- 3 Boros János: A nemzet mint feladat
(Falusi Márton nemzetfogalmának értelmezése)
- 11 Falusi Márton: A nyílt nemzet és ellenségei
(Válasz Boros Jánosnak)
- 16 Papp Endre: Hogyan tegyük tönkre a kultúrát?
(Reflexiókkal kísért módszertani bevezetés Békés Márton Kulturális hadviselés című könyvével)
- 31 Léka Géza: Hazai pálya
- 34 Mohás Livia: Fiatal farkas
(Emlékezések), 10. rész
- 42 Acsai Roland: Az Alkaioszi-strófák ciklusból
- 44 Lokodi Imre: Halk ceremóniák
- 54 Báger Gusztáv: Gúzsba kötöttek; Egyik-Másik oldalak; Közép-európai mozaik; Szeptemberi elégia
- 57 Jávorszky Béla: Új csillag a lett irodalom egén
- 59 Mára Zálita: Paradicsommadarak
- 69 Magyar Barna: Rímes rege önmagamról; A fény Veled mosdik
- 71 Madácsy Piroska: Magyarországról nézni a világot a magyar–francia folyóiratok tükrében
(1880–1947)
- 87 Kónya-Hamar Sándor: Húsvéti versek (Feltámadás; Húsvéti meditáció; A tulipánfa álma)
- 89 Lőkös István: Az „anarcsi boszorkányról” egy újabb kötete közreadása ürügyén
(Czöbel Minka: A pillanat értéke)
- 104 Alföldy Jenő: Valaki mindig megpróbálja
(Bárány Tamás két könyve Jézusról: Aki feltámadott; A férfi Názáretből)
- 108 Bartusz-Dobosi László: Egy élet monodráma
(Csengey Dénes: Három monodráma)
- 111 Tanos Márton: Félbeszakadt nemzedéki napló
(Bartusz-Dobosi László: Csengey Dénes)
- 114 Árkossy István: „megbűnhödté már e nép...”
(Jánosi Zoltán: Örvénylő himnuszok)
- 119 Horváth Péter: A feltámadásnak kitett test
(Jean-Luc Nancy: Noli me tangere)
- 124 Feledy Balázs: Az alföldi festészet fedjedelme
(Nagy Imre – Tóth Károly – Nátyi Róbert: Tornyai)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Mózes Katalin festőművész munkáiból nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egyévre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Mózes Katalin: Kötélék, 2006

A nemzet mint feladat

Falusi Márton nemzetfogalmának értelmezése

„A nemzeti oldal nem képes fiatalokat megszólítani”, kezdi egyik írását Falusi Márton. Három kérdés azonnal felvetődhet: milyen nemzetfogalommal dolgozik a szerző, és miért véli, hogy „oldalként” határozható meg a „nemzeti”, továbbá miért kellene ennek az oldalnak, ha egyáltalán oldal, a fiatalokat megszólítani. Haladjunk visszafelé a kérdésekkel.

A magyarországi fiatalokat a nemzeti oldalnak nem kell megszólítania, hiszen ők e nélkül is ide tartoznak, ők a magyar nemzet ifjú tagjai. Legalábbis ha a „nemzet” leíró és állampolitikai fogalom, azaz mindenkit bennfoglal, aki magyar állampolgár. Szent István öröksége szerint a nemzetet inkluzív fogalomként fogjuk föl, Falusi Márton ezt nehezen képviselhetőnek tartja: „Régen a nemzetben gondolkodók javának tisztességét az alapozta meg, ami a kultúrpolitikai harcok mezején le is gyöngítette őket, hogy nem a vagy-vagy, hanem az is-is logikáját sajátították el.” A bennfoglaló felfogás szerint valamennyi itthoni fiatal megszólítás nélkül formális és jogi értelemben a nemzet tagja, és rajtuk áll, hogy érdekl-e őket ez a tény, fel akarják-e tölteni tartalommal, vagy jó úgy nekik, ahogy van. Megszólítás nélkül is megszólalhatnak, ők is megszólíthatnak bárkit, jobb és nyilván eredményesebb, ha jókedvű tisztelettel és nem dühöngő blokáddal. Érvényesnek tekinthető minden tudatos, nyitott, érdeklődő, rejtett, másodlagos szándékoktól, ideológiai provokációtól mentes megszólalás.

Ha sokan válnak önállóan gondolkodókká és cselekvőkké, a „nemzet” nem csak leíró, hanem normatív fogalommal is válhat. Megkérdezhetjük, „Mit jelent egy nemzethez tartozni? Mit kell tennem, hogy az egész jobb legyen?” Vannak persze a nemzeten belül vagy kívül felvetett olyan kérdések is, mint „Hogyan tudnám bekebelezni? Hogyan lehetne megsemmisíteni? Hogyan lennék képes elfoglalni? Hogyan vethetném uralmam alá? Hogyan forgassam föl? Hogyan fordítsam saját javamra?” Évezredes kérdések, már az egyiptomi fáraók korában is feltették őket, mindig előkerültek, amikor népcsoportok egymással találkoztak,

BOROS JÁNOS (1954) filozófus, egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának vezetője. Tizennégy monográfiája jelent meg, a legutolsó: *Immanuel Kant* (MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2018).

nem valószínű, hogy nyomtalanul eltűntek. Napjainkra az ideológia álruháját öltötték, cukormázzal bevonva. Az előbbiek a bennfoglaló, az utóbbiak a kizáró, exkluzív nemzetfelfogás kérdései.

Javaslatom, hogy a modern nemzetfogalmat a morálra építsük, és minden ideológiát mint a nemzet fölötti hatalom megszerzésére való törekvést utasítsunk el.

Ha valaki saját uralma alá akar egy nemzetet hajtani, területét, erőforrásait el akarja foglalni, saját javára akarja fordítani, akkor magát eleve hódító pozícióba helyezi, elzárja, kizárja magát a többiek közösségéből. Ekkor vagy nem tagja a nemzetnek, vagy a nemzetet két részre osztja, a saját és a meghódítandók részére. Ez exkluzív, kizáró nemzetfogalom. Minden társadalom-átalakítási törekvés, minden ehhez tartozó ideológia a kizárólagosságot erősíti. Minden ideológia az uralomra törés, a leigázás eszmerendszere. Nevezhetjük szocializmusnak, kommunizmusnak, liberalizmusnak, náciizmusnak, fasizmusnak.

Ideológiamentesek azok az emberek, akik nem akarnak átfogó társadalmi átalakítást, hanem tiszteletben tartják az egyes ember személyiségét, szándékát, véleményét, ők képesek a bennfoglaló, demokratikusnak nevezett társadalmat létrehozni. A népi, a szocialista vagy a liberális demokrácia helyett a morális demokráciát. Egyetlen ideológiafogoly sem képes erre. Úgy kívánatos az ideológiamentes társadalom, mint a génmanipulációtól mentes élelmiszer. A szüntelen propaganda ugyanolyan hatású a társadalom szövetére, mint a génmanipuláció a biológiai szervezetre. Génmanipuláció, generáció, nemzedék, nemzet. Nem csak etimológiai a közelség. Az ideológiák a társadalmat akarják átalakítani, és benne az embert. De az emberek ebből nem kérnek. Jaj a társadalomnak, amelyet átalakítanak!

Helytelen a nem-istákat konzervatívoknak nevezni. A legtöbb ember nem ista. Ahogy a kalapács az egész világot szögnek látja, úgy látják az ideológiarabok az egész világot is(z)tának. Kommunistának, fasisztának, nacionalistának. A legtöbb ember más foglalatosságot is el tud magának képzelni, mint a politikai hatalom minden áron történő megragadását. A demokráciában az már az övé. Hagyni kellene mindezt, és végre az isták utáni korszakba lépni, a morális demokráciába (a szabadság a moralitás feltétele, tehát a morális demokrácia szabad is egyben). Ennek megkülönböztető jegye, hogy komolyan veszik az eredeti szerződéses modellt, melyet már Platón felismert, és Kant is képviselt, ahol az emberek megegyeznek, hogy békén hagyják, megbecsülik egymást, nem avatkoznak egymás életébe, szövetkeznek a közös és jó társadalom megalkotására és törvényes fenntartására. Nem alkotnak külön csoportokat a társadalom átalakítására, mert azon nincs mit alakítani, ha szabad emberek alkotják, a politikai együttélés egyszerű, imént említett formális elveit pedig szerződésben rögzítették. Főként nincs mit alakítani összeesküvésekkel, ami már eleve és elvi alapon minden szerződésméletnek és demokráciának ellene van.

Visszatérve az iménti gondolatmenethez, indoklást kíván, hogy a nemzet „oldal”. Ez a kifejezés politikai értelmezésről árulkodik. Ha a nemzet nem fed le

minden magyar állampolgárt és tágabban a magyar nép minden tagját, akkor minek egyik oldala nemzet, és mi a másik oldal? Az oldalas felfogás szerint a nemzet akár ellenzékben is lehetne. Saját nemzeti államában? Amelyre a szabad és a közösségi moralitást célként kijelölő tagok szerződtek? Ekkor a nemzet fogalma maga is ideológia.

Az oldal téri fogalom, az isták szeretik ezen az oldalán a barikádnak, vagy azon. A fiatalok viszont nem térben vannak, hanem a tértelenség digitalizált homogenitásában, melyben minden oldaliség pusztán buborékosodás vagy inkább *buborékoskodás*. Abban a digitális közegben kell a fiatalokban a normatív egyetemesség igényét felkelteni (nem kikényszeríteni, ahogy azt a kommunista ideológia harcosai és párttagjai minden értéket félreértve és félretéve tették, leírhatatlan pusztítást végezve), amelynek Falusi Márton szerint „közlésformái nem rövidségükkel és egyszerűségüknel fogva különböznek a kultúra azt megelőző érintkezéseitől, kommunikációs fajtáitól...”, hanem a létezés megtapasztalásának elutasítása révén.” Nem elég, hogy a gyorsuló időtlenségben az időt követelő önálló gondolkodás igénye kialakulásának lehetséges feltételeit biztosítjuk (ennél többet nem *szabad* tenni), hanem el kell fogadnunk a fiatalságra mindig jellemző új és más létezési tapasztalatokat, amelyek ma legalább annyira különböznek korábbi nemzedékekéitől, mint amennyire a világháború utáni fiatalokéi az előttiekétől.

Apropó buborék. Valódi demokráciában az ideológiák buborékba záródnak, az ideológusok egymásnak írnak, ütemesen tapsolnak, bólogatnak. A mai isták, Kelet-Európában, jól hangzó jelszavak ellenére is kettős társadalmi bűnbeesésben leledzenek. A diktatúrát fenntartó egykori állampárt apparátcsikjai (koncentrikus) köreiből kerülnek ki, másrészt úgy szabadok és nyíltak, hogy a buborékjaihoz nem tartozóktól verbális szinten, pártállami reflexeknek megfelelően, továbbra is megtagadják a szabadság és a nyíltság lehetőségét. Mintha kiválasztottak állnának szemben a reménytelen elátkozottakkal. Régen az emberek féltek a párttagoktól, de morális szempontból nem tudták tisztelni őket. A moralitás maga és a morális ember tiszteletet ébreszt, márpedig az elnyomó és kívülről ráerőltetett ideológia pártja tagjának, haszonélvezőjének lenni és a történelmi állam közösségét elárulni, mindennek nevezhető, csak nem morális életmódnak.

Utódjaikat napjainkban is elutasítják, ideje lenne hát a félelmet és a reflexszerű igazodást legyőzni. Ideologikus izmusaikat elfelejteni, támadásaikra nem válaszolni. Ha megtanítanánk egy egész társadalmat, a felnövekvő nemzedéket a szabad és felelős gondolkodásra, mindenki felismerné, hogy a buborék fala olyan erős, tartós és védő, mint a meztelen király ruhája. Ha jól gazdálkodunk kulturális és nevelési lehetőségeinkkel, olyan szerencsés korba juthatunk, ahol a kommunizmus és a bal(bolsevik)-liberalizmus álruhája szétpattant buborék. Nemcsak azt ismerhetjük föl, hogy a király meztelen, de azt is, hogy a király sincs ott.

De ennek a felejtésnek emlékezőnek, komolynak és feltételesnek kell lenni, egyszer már megtörtént, hogy sem Lenint, sem Hitlert nem vették komolyan

akkor, amikor még lett volna idő. Ez a hozzáállás segítené a buborékban lakókat is, hogy szép csendesen belülről szétpöcköljék privát buborékaikat, és maguk is az önálló gondolkodás útjára lépjenek.

A gondolkodás megtanulásához idő kell, idő pedig csak ott van, ahol az élet anyagi feltételei adottak. Ha ez az idő egyszer eljön, a buborékok a bennük habzódó-szappanozódó ideológiákkal és hordozóikkal esélytelenek lesznek – még állami támogatásra is. És ha egykor igaz is lehetett, hogy „[a] hettiták át-törtek az országhatáron”, mára elenyésztek, mint a buborék fala. Egyetlen módon lehet a nemzet fogalmát megújítani és életképessé tenni: minden embert önálló, autonóm gondolkodó lényvé kell nevelni. Nem kényszerrel, hanem meggyőzően kell bemutatni a felnövekvő iskolás nemzedékeknek, hogy ők maguk és a nemzet azzá válnak, aminek elgondolják, és amivé alakítják.

Emberiesség, másság és nemzet.

Falusi Márton gondolatmenetét folytatva

Az új nemzedékek előtt az igazi kihívás az önálló gondolkodás, a gondolat meggondolása technikájának elsajátítása, a „meg nem gondolt gondolatok” felismerése. A jó és a sanda eszmék elkülönítése. Azok feltárása, melyeket eredeti kigondolója másként gondolt a maga és másként mások számára. Ki a maga és ki a más, a másik, ezek egy szabad és valóban demokratikus társadalomban nem értelmezhetők. A különbség, a másik, a másság nem jogi, hanem magánéleti kérdés. A másság közüggé tétele a demokrácia legmélyebb félreértése. Politikai értelemben a demokrácia közös emberi mivoltunkon és méltóságunk lehetőségén alapul. Másságunk terepe a magánélet. A demokrácia tiszteletben tartja a magánéletet, az abban megvalósuló szabadságot, mint ami éppen a demokrácia lehetőségét adja.

Zseniális más vagyok, ha felismerem, hogy abból, hogy más vagyok, megélhetek. Állami, pályázati támogatást kaphatok, és dobolhatok, hogy látjátok, más vagyok, ismerjete el. Ha másságom világgá dobolása zavar benneteket, nem vagytok demokraták. Pedig, mindenki, minden egyes ember más a többihez képest. Soha senkinek nem jutott eszébe, hogy ez megélhetési forrás lehet. Azt, hogy mindenki más, eddig is elismerték, hiszen mindenki más és mindenki elismer mindenki mást. De eddig senkinek nem jutott eszébe, hogy ebből meg lehet élni.

Ez lehet az, amire Falusi Márton utal, „a kultúra romboló ereje, ártó démona belülről fakad. Mi nem fejezzük be, ami a feladatunk, és mi nem tartjuk fenn, ami a sajátunk.” Meg kell tanulnunk a munkát rendesen végigvinni, az üzleti és gazdasági élet szabályait és törvényeit betartani, a munkapadot és az íróasztalt magunk után rendben hagyni, hogy az utánunk jövőnek is kedve legyen ott dolgozni, továbbá a gondolatot végig gondolni, majd a végiggondolást is végiggondolni, felismerni, hogy a gondolkodás mindig felfedezés, önmagunk,

közösségünk, életünk gazdagítása, a fenyegetések elleni külső és belső immunizálás.

El kellene kezdenünk újra ott, saját magunknak, egyenként, felelősséget vállalva, nem delegálva, ahol a holland háziasszonyok az újkor hajnalán: a házuk előtt minden nap felmosták az utca kövezetét. Ezzel kezdődött a modern holland gazdagság és civilizáció – és talán folytatódott valami, ami már jóval korábban elindult. Ez lesz az első lépés, hogy ne csak „lelkialkatunkért... viseljünk” felelősséget, de társainkért, *másokért*, az utánunk jövőkéért. A felelősségvállalás és munka egyszer majd szemmel láthatóvá is válhat, például ha eljön az idő, hogy autóval megérkezzünk Ausztriából Magyarországra, és az utolsó osztrák, valamint az első magyar falu közt az építészeti stílust nem számítva, nem lesz észrevehető életmódbeli, civilizációs különbség.

Magyarországon magyar nyelven vagyunk emberek, így emberiségünket is főként ez a nyelv kíséri, amikor kommunikálunk. Emberek vagyunk és magyarok. (Ki a magyar? Akinek az anyanyelve magyar? Akinek az állampolgársága magyar?) A minden emberre vonatkozó biológiai, kognitív, logikai törvények vonatkoznak ránk, a tanulható törvényeket magyar nyelven sajátítjuk el. Egyetemes emberi voltunkat magyarul tanuljuk és mondjuk ki, ahogy Falusi Márton írja, „emberi lényegünket... csakis a nemzeti kultúra őrizheti meg”. Sőt, hozhatja újra meg újra létre, tárhatja föl, tagolhatja, gazdagíthatja – a mi, egyenkénti részvételünkkel, erőfeszítésünkkel. Falusi Márton maga vizsgálja fölül a nemzet mint oldal tézisé, amikor a nemzeti kultúrát az egyetemesség (az „emberi lényeg” ilyen fogalom) lehetőségeként fogja föl. Ez feltehetően egyedi lehetősége.

Talán nem lehet elégszer elmondani, az emberek túlnyomó része szeretné, ha hagynák békében élni, családot alapítani, gyermekeket nevelni, azt, hogy emberi életet élhessen. Ez közös a földkerekség legtöbb emberében. Ehhez nem kell ideológia, nem kell világmegváltó összeesküvés, nem kell társadalmi átalakítás. Főleg titkos összeesküvők által nem kell – ha vannak ilyenek. A napvilágra került iratok alapján legalább is voltak, talán mindig is voltak. A társadalom egyénekből áll, ha a társadalmat akarják átalakítani, engem akarnak átalakítani. Látszólag engem kiszolgálni, hogy szolgáljukká váljak (Hegel). Hívatlan pincérek ne szolgáljanak föl nekem (hogy aztán felmosassák maguk helyett velem a kövezetet), ellátom magamat, köszönöm.

A világmegváltóktól meg kell kérdezni, ki hatalmazott föl, hogy a másik ember életét megváltoztassa? Rilke megfogalmazta az egyetlen elfogadható felszólítást: Meg kell változtatnod az életedet! Ha hagyjuk az embereket, hogy úgy éljék magánéletüket, ahogy szeretnék, az igazságosságra és etikára alapozott joggal védjük őket, megakadályozzuk mások behatolását világukba, nem engedjük sem az ideológusoknak, sem a gazdagoknak, hogy befolyásolják vagy megvegyék a törvényhozást és a törvény alkalmazását, akkor az emberek tudni fogják, hogy milyen életet szeretnének, és esélyük is lesz, hogy megvalósítsák. Szívesen fogják megváltoztatni életmódjukat. Hagyjuk a természetet saját

törvényei szerint működni. Hagyjuk az embereket, ne bombázzuk őket ideológiákkal, és mindenki tudni fogja, hogyan éljen, és előbb-utóbb, hogyan éljen békében a másikkal.

Az a jó társadalom, amely a szabadság és önmeghatározás feltételeit biztosítja, az iskolákban erre az adottságra és gondolkodási feladatra készít fel. Az ilyen társadalom hívei szerint az emberiség elleni támadás minden ideológiára alapozott politika, amely meg akarja változtatni az embert, vagy az emberek által ideológiásan létrehozott társadalmat. Ilyen egyedül a demokrácia, melynek alapelvét az imént és már sokszor korábban vázoltam, és melyhez még azt kell hozzátennünk, hogy az ilyen társadalomban az egyes ember a legfőbb érték, minden egyes ember és minden egyes ember teljes kibontakozására ad lehetőséget. A törvényhozás alapja csak etikai lehet, hiszen ez az egyetlen nyelv, amelyet minden ember ért. Az igazságosság nyelve, amelyet már az óvodások is értenek, és érzik az elv megsértését, amikor valamelyik társuk rendszeresen nagyobb lekváros kenyeret kap.

Az igazságosság kérdésével először a családban, az óvodában találkozunk, hogy aztán végigkísérjen egész életünkben. Az igazságosság, mint minden emberi együttélés egyedül elfogadható alapja, mindenki számára saját beszélt és értett nyelvén keresztül értődik és valósul meg. Ha saját nyelvünk nemcsak a család és az óvoda, de tágabb, társadalmat, államot alkotó közegünk nyelve is, mely nyelv hordozza saját múltját, kultúráját, civilizációját, népmeséit, költészetét, akkor nemzeti nyelvről beszélünk, és a nyelvet beszélők a nemzet. Ha a nemzet olyan területen alkot államot, ahol más nyelven beszélők is élnek, akkor az állam csak akkor lehet tartós, ha a más nyelven beszélőket, különös kedvezményekben részesíti. Mivel számszerű (de csak számszerű) kisebbségekben vannak, nincs esélyük önmaguk megvédésére, de még saját igazuk vagy igazságuk érvényesítésére sem. Ezért a demokratikus, igazságosságon alapuló nemzet a más nyelven beszélőket különös kegyben kell, hogy részesítse. A nem állami nyelvet beszélők egy demokratikus államban a támogatottság és a kegyeltség különleges állapotában kell, hogy legyenek, és kell, hogy úgy is érezzék magukat – egyébként igazságtalan a társadalom berendezkedése és nem demokrácia, hiszen ők eleve hátrányból indulnak, az igazságosság ezért ennek kompenzációját követeli. A valódi demokrácia kisebbsége inkább él egy ilyen országban, mint saját „nemzeti” országában, amely nem demokrácia. A modern demokrácia és a modern nemzet ugyanaz: kovásza és cementje a radikális, kompromisszumot és urambocsá-urambátyám nepotizmust és korrupciót szigorúan kizáró igazságosság érvényesítése. A demokrácia pozitív törvényének erőben és érvényességben meg kell egyeznie a természeti törvények erejével és érvényességével.

Az igazságosság egyik fő összetevője az emberek szabadságának biztosítása. A nemzet és a saját nyelv csak akkor életképes, ha az a szabadság helye. Szabadságra az az ember érett, amelyik tudja, a szabadsággal együtt jár a felelősség, a szabadság, a jó megtételének a lehetősége. A közösségi életnek nincs más

szabálya, nincs más elve. Nehéz elv, nem könnyű megvalósítani, ugyanis mindenkitől folyamatos gondolkodást, mérlegelést igényel. Nem támogatja sem a politikai pártosodást, sem a politikai ideológiák terjedését. A nemzet nem lehet oldal egy országon belül, a nemzet az egész, és védeni kell minden ideológiától.

Úgy vélem, ennyi elég a „nemzet mint oldal” fogalom kérdésességének tagolásához, ami egy nemzeti nyelven és kultúrán alapuló országban értelmezhetetlen. Falusi Márton írásai valójában nem az oldalogika példái. Amikor kijelenti, hogy „az egyetemes fogalompárja a nemzeti, a nemzetközié pedig a kommersz”, akkor bennfoglaltan kimondja a bemutatott tételt, és önmaga állítását haladja meg, talán hegeli módon. Egy nyelven, egy nemzet tagjaként juthatunk az emberi élet és világ megalkotásához vagy inkább megéléséhez.

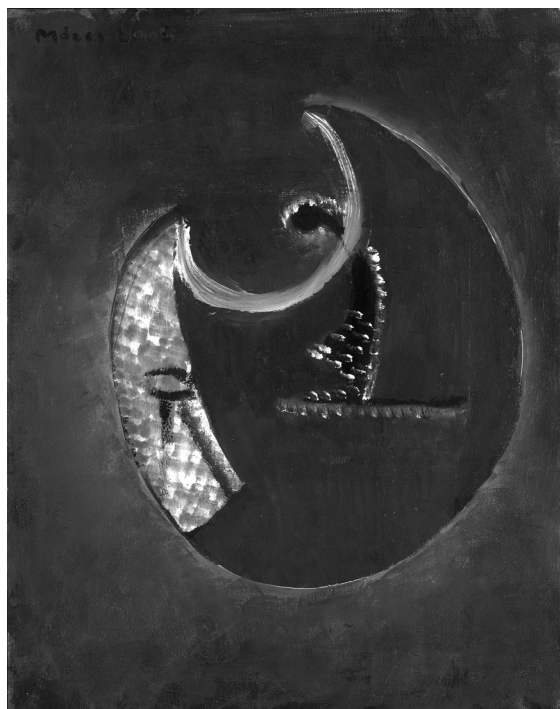
Ha egyetemes csak a saját nyelvén, a saját nemzeti nyelvén válhat az ember kultúrája és gondolkodásmódja (minden nyelv egyben nemzeti nyelv, az anyanyelv, a nemzés, az eredet, a generáció értelmében), akkor a nemzeti nyelven, a nemzeti kultúrán való gúnyolódás, ironizálás, annak leértékelése, megkérdőjelezése, például csúfolódás a használt nyelven vagy az indián tolldíszén, a skót szoknyáján, a másik nép bőrszínén, hajviseletén – valójában az egyetemes, az emberiség lehetőségének megtámadása. Minden támadás a nemzet ellen az emberiség elleni támadás, mert minden ember egy nyelven, az anya- és nemzeti nyelvén juthat el a teljes emberségre, valósíthatja meg magában azt, amit emberiségnek és emberi mivoltnak nevezünk.

Ha egy nemzeti nyelven belül fellépnek a nyelvet és kultúráját belülről támadó erők, ezek az erők az emberiség elleni bűncselekményt követik el, melyet nemcsak az európai és a civilizált népek joga büntet, de a magyar büntető törvénykönyv is. Egy nép megtámadása saját nyelvén, saját egzisztenciáját fenyegeti, a békés együttélés fenyegetése, mely kimeríti az agresszió, a háborús uszítás, a tiltott toborzás, a népirtás, sőt az apartheid vádját. A béke megtámadása hideg polgárháborút eredményez, hiszen az a polgári lakosság elleni erőszak. Minden, a társadalom megváltoztatására irányuló és mint ilyen az egyéni szabadság elvételére és a demokrácia felszámolására törekvő ideológia, legyen az kommunista, nemzetiszocialista vagy posztkommunista (amit ma balliberálisnak neveznek), valójában kimeríti a polgári lakosság elleni erőszak fogalmát, háborús fosztogatás (elveszik idejét, figyelmét, munkaerejét, adóforintjait), bűnös hadviselés az ott élők ellen.

Budapest nagyon erős, onnan próbálják meg újra meg újra a magyar nyelvet, kultúrát, a nemzetet ideologizálni. A magyar népesség, a magyar nemzet zöme kívül él a fővároson. Miért nem kiáltanak föl az emberek: nem kellene az ideológiák! Nem kell, hogy szidjanak bennünket Brüsszelben! Nem vagyunk rosszabbak, elvetemültebbek, mint a dánok, a svájciak vagy a norvégok! Élni akarunk, emberi mivoltunk ellen zajlik a támadás! Kulturális és nyelvi genocídium, amit minden ideológus elkövet az ország ellen, Moszkva vagy Brüsszel kezét fogva.

PS. A nemzetről való gondolkodáshoz szükséges volna, hogy minden ember legalább egy évet töltsön egy teljesen más országban, és ismerje meg az ottani nép önmagához, nyelvéhez, múltjához, kultúrájához való viszonyát. De jobb, ha több országban is eltölt hosszabb időt. A szomszédos országokban megtanulhatja, hogy nemzeti mítoszai, érzései, együttlétük hangulata mennyire hasonló a sajátjához. Távolabbi Európában megláthatná, hogy az életproblémák és megoldásaik kilencvenkilenc százalékban hasonlóak a mieinkhez. Európán kívülről pedig úgy tekinthetne országunkra, mint repülőről a tájra. Felmérhetné nagyságát, jelentőségét, belső és külső, abszolút és relatív súlyát és jelentőségét. Legalább egy másik nemzet tagjainak érzéseit, érzelmeit is érezni kellene tudnia. De mindehhez nagyon jól kell ismerni nyelveket és érdeklődni más kultúrák, ízek, érzelmek iránt. Az új, internet használatával felnövekedő nemzetek elindulnak ezen az úton. Más nyelvek azonos problémák új megoldását, más összefüggések felismerését is segítheti. A leginkább nemzeti gyökerű (bármit is jelent ez) országokban az ott élők legnagyobb része tud több idegen nyelvet, közel anyanyelvi szinten. Kevés országban olyan erős a nemzeti identitás érzése és tudata, mint a négy nyelvű Svájcban. Ez lenne az első lépés. Sok nemzetet ismerve belülről, elkezdhetünk a sajátunkról gondolkodni – és gondolatainkat más nemzetek számára megfogalmazni. Addig fennáll a veszély, hogy csak határok közt süketelünk, és nem értjük, miért találunk süket fülekre.

WATERMAN ALLURE

A nyílt nemzet és ellenségei

Válasz Boros Jánosnak

Jóllehet Boros János eszmefuttatása nem lényegileg reflektál írásaimra, inkább meggyőződésének kifejtéséhez vesz igénybe néhány tételmondatot azokból, lényeglátó és problémaérzékeny módon tárgyalja a nemzet mibenlétét, ezért fontos, hogy válaszoljak. Óriási szakirodalom áll rendelkezésre arról, hogy a kulturális nemzet jelöltje – ugyanis én a nemzetfogalmat kulturális, nem pedig etnocentrista vagy jogi értelemben használok – nem esik egybe sem a politikai nemzet és a politikai közösség, sem a társadalom és az állam jelentéstartományával. Ezt a körülményt itt nem fejthetem ki bővebben; részint számos esszémben foglalkoztam vele, részint e téren sokan mások, a gyakorlati filozófia és a szépirodalom nagy hatású alkotói is jeleskedtek. Érdemes leszögezni azonban, hogy a kulturális nemzetet kétféleképpen ragadhatjuk meg, s a két iskola verseng egymással, ami az érvelések kimenetelét döntően befolyásolja.

Jan Patočka – nem véletlen, hogy éppen egy *cseh* filozófust idézek – Auguste Comte pozitivizmusáig vezeti vissza azt a gondolkodásképletet, amely az emberiség fejlődését az organikus és a kritikus periódusok váltakozásában írja le (*Platón és Európa*). Talán nem Comte az első, aki így vélekedett, mindenestre Patočka rá hivatkozik. Fellépése óta a nyugati civilizáció közösségformáló küldetését – Bibó Istvánnal szólva „az európai társadalomfejlődés értelmét” – az organikus periódustól a kritikusig tartó folyamatként vesszük számításba; és keressük az új vagy igyekszünk helyreállítani a letűnt organikus időszakot. A törésvonal azok között húzódik, akik az organikus közösségi létmód elvesztését tragikus hagyományszakadásnak, illetőleg azok között, akik a régi organikus létmódnak már a feltételezését is a progressziót végzetesen visszavető hamis tudatnak fogják fel: az vagy a fantázia birodalmába, vagy a távoli jövőbe utalható. A képzeletbeli tengely egyik végpontjának ideológiai alapjaira helyezkedők egy archaikus és patriarchális ősállapotot festenek, a daliás idöket, mely aranykor gyanánt vonul be a kollektív emlékezetbe, és valamikor – talán a modernitásnak nevezett fordulat kezdetén – elveszett. A másik véglet ideológiája

FALUSI MÁRTON (1983) költő, író, a *Magyar Művészet* főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Kiöltözünk és bemosakszunk* (versek, 2020).

az organikus periódusra elnyomó hatalmi képződményként tekint, amely – egyebek mellett – osztály- (kommunizmus) vagy nemi (feminizmus) megfontolásokat is követhet. Egyfelől tagadja az „organikus” természetes mivoltát, másfelől saját céljaként tételezi, hogy az organikusban benne rejlő elnyomó tendenciákat – úgy, mint a feudális csökevényeket, az áru fétisjellegét a kapitalizmusban vagy a nőket leigázó fallogocentrikus világnézetet – az intézmények uralmáért (vagy azok megszüntetéséért) folytatott harcokban felszámolja. Az utópikus társadalmi mérnökösödés egyszer elhozhatja az igazi organikus periódust, amikor az állam elhal, megvalósul az osztály nélküli vagy a bináris nemi szerepmegosztást felülíró ideális közösség.

Patočka – visszatérve az ő gondolatmenetéhez – az organikusát a kiegyensúlyozottság, az equilibrium nyugalmi helyzetével azonosította, bár valójában nem foglalt állást, hogy ez természetes vagy mesterséges eredetű; az „organikus” nála inkább a status quo szinonimája. Masarykot hozza fel példának, aki a teokratikus rendszerek felbomlása – az első világháború – után az új egyensúlyi állapotot a demokrácia diadalában éri tetten. Vele szemben – és csaknem egy időben – Max Scheler éppen a demokratikus nivellálódást mutatta be hanyatlásnak, a kiegyensúlyozatlanság okának; ám nézetét később revideálta, hogy az equilibriumra a régi metafizikus hagyomány és a demokratikus áramlat összhangjában találjon rá. Ebben a kontextusban a nemzet mint szubsztancia merő anakronizmus, amellyel a modern és a posztmodern közérzület nem tud mihez kezdeni. Nem kétlem, hogy ez az Achilles-sarka azoknak a társadalomfilozófiáknak, amelyek ma a nemzetet súlyponti fogalomként mozgósítják. A nemzet amúgy is túlterhelt kategória; ám éppen annyira túlterhelt, mint – teszem azt – a demokrácia, a kapitalizmus vagy a jogállam. Akik meg vannak győződve arról, hogy organikus létező – hazánkban ez a német idealizmus hatására terjedt el –, a saját nemzetképzésük külső bírálatát a Gondviselés elleni rugódozásnak, tehát metafizikai bűnnek bélyegzik. Akik szerint viszont a nemzet a 18–19. századi elitek konstrukciója, követelik, hogy az új, a korszerű államrend és társadalmi berendezkedés haladja meg elavult értéképzeteit, és lépjen ki vonatkoztatási rendszeréből. Erre a következtetésre jut Habermas, amikor számára a haladás szabályos pályája az etnosztól a démoszig, a vérségi kötelékektől az alkotmányos hazafiságig ível; vagyis – Patočka fogalmaira fordítva le mindezt – a nemzet organikus periódusa véget ért, s immár a demokrácia jelenti az új megállapodottságot.

Túl azon, hogy Habermas társadalomfilozófiája mára több szempontból egyre nehezebben védhető, a nemzet mibenlétének leírása és normatív tartalma a 21. században ugyanúgy nem magától értetődő, mint ahogy korábban sem volt az. Nem szabad úgy tennünk, mintha eleve eldöntött értékvitákon felülemelkedve, a megtalált igazság magaslatáról szólnánk. Habár izgalmas történetfilozófiai probléma, hogy a nemzet inkább valamiféle organikus rend, a természetjog törvényszerűségeihez, az emberi természethez igazodó, az isteni üdvtörténetbe illeszkedő közösségi forma, avagy modern konstrukció; sőt kialakulásának

kezdete sem egyértelmű, én magam nem fogalmaztam meg erős állításokat ezzel kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy bibliai, antik és középkori mítoszokra, eszmékre is támaszkodik, valamint hazánkban már elméleti kidolgozásával, politikai diadalra jutásával egyidejűleg erősen bírálták intellektuális hozadékait. Amikor Erdélyi János a nemzeti gondolatot az érzelmeket kifejező irodalom területére korlátozta, és azzal szembeállította az egyetemes világpolgári filozófia kognícióját, ugyanúgy szűkre szabta teljesítőképességének hatókörét, mint később – a 19. század utolsó évtizedében – Alexander Bernát, aki a nemzeti szellem védelmét és az esztétikai mércét különítette el. Yoram Hazony magyarul is megjelent könyvében (*A nacionalizmus erénye*) a nemzet a mai napig öszövségi, törzsi gyökereiből táplálkozik. Teoretikusan sok megfontolandót vet fel – például amikor a nemzetet az anarchia és a birodalmiság egyetlen valós alternatívájaként ajánlja –, de a mi közép-európai létezésünk az övétől eltérő nemzetkonceptiót kíván, amivel rögtön be is ismertük, hogy a mi munkánkat nem végezheti el senki más. „Magyarnak lenni nem származás, hanem vállalat dolga” – írta Illyés Gyula. A nemzeti liberalizmus ideológiájának kimerülésével, szimbolikusan Ady Endre fellépésétől kezdődően mind a politikai filozófiában, mind az irodalomtörténetben egyre többen amellest szálltak síkra, hogy a nemzet és a modernizáció nem egyeztethetők össze, miközben a legkiválóbbak – mindig kisebbségben maradván – éppen a nemzeti modernizáció ügyét szorgalmazták. Fellángoltak ezek a viták a nyolcvankilenc-es rendszerváltás idején; lángba borították az országot, azután elemésztették, és azóta várjuk, hogy a politikai közösség fénixmadárként támadjon fel poraiból. Adósak vagyunk 21. századi nemzetképünk, korszerű kulturális identitásunk megformálásával; egészen pontosan az értelmiség adós ezzel.

Számomra perdöntő tétel, hogy mindaz, amit emberi méltóságon értünk, itt és most kizárólag a nemzet kulturális keretei között őrizhető meg. Nem a nemzeti keretek között jött létre az idetartozó és európaiságunkat is meghatározó értékek zöme, hiszen a görög polisz, a Római Birodalom, a középkori keresztény királyság, amelyek lélekgondozó törekvéseiben az európai individuumból, a vallásról, a művészetekről, a történelemről vagy az államszervezésről alkotott képzetek szárba szökkennek, nem ismerték a nemzeti gondolatot; miképpen a nemzeti kultúra sohasem zárkózhat el a többi nemzeti kultúrától, sohasem fordulhat befelé, hanem túlélésének zálogaként késznek kell mutatkoznia, nyitottnak kell maradnia az idegen hatások befogadására és elsajátítására, ebből pedig az is következik, hogy itt és most az Európai Unió, ez a kölcsönös előnyököt biztosító közjogi és gazdasági integráció alapvető létszükséglete; ugyanakkor semmilyen más realitás – sem a szupranacionális szervezeteké, sem a multinacionális vállalatoké – nem veheti elejét a globális értékpusztulásnak. Más különben Európát maga alá temeti, az embert méltóságától fosztja meg a tömegkultúra lenyűgöző földrengése, a kommersz.

Amit tehát nemzeti oldalnak kereszteltem el, nem a nemzethez tartozás oldala, hanem mindazok összessége, akik a nemzeti gondolat korszerű

újraartikulációjában látják az emberi méltóság megőrzésének garanciáját. Sokan ugyanis a nemzet meghaladása nélkül elképzelhetetlennek tartják a klasszikus értékviták mai folytatását, illetőleg a nemzetet mint a dialektika, a topika nagy becsben tartott gyakorlatának ellenfelét méregetik. Úgy vélik, hogy a nemzeti keretek nem teszik lehetővé a demokratikus nyilvánosság kommunikációját. Az igazsághoz ennek alapján vagy tudományos módszerekkel juthatunk el, vagy egy olyan életvilágbeli racionalitás érvkészletéből vett levezetéssel, egy olyan morálfilozófiával, amely univerzális. A tudományos módszerektől ugyan nevetséges a nemzeti elkötelezettséget számonkérnünk, azonban a tudomány racionalitásába, megbízhatóságába vetett hit – ahogyan manapság tapasztaljuk – a nemzeti keretek meglazulásával arányos mértékben rendül meg. Ha már az államok bürokratikus maradványai csupán a tömegkultúrát terjesztik, és a nemzeti érdekektől független csoportérdekek végrehajtóivá süllyednek, többé semmi sem fogja megvédeni a tudományos kutatások szabadságát, az egyetemi autonómiát. Jóllehet egyetlen műalkotás sem lesz attól szép vagy hiteles, hogy alkotója valamely nemzethez tartozik, és egyetlen politikai érv sem lesz attól meggyőző, hogy valamely nemzet politikusának szájából hangzik el; az a műalkotás, amely a nemzeti hagyományoktól elszakítva szándékozik elérni az egyetemeset, csupán a tömegtermék státusára tarthat igényt, és az a politikai érv, amely nem egy adott közösséget szolgál, nem a nemzetek feletti igazság letéteményese, hanem legjobb esetben is az egyéni haszonmaximalizáció eszköze. Az esztétikai érték és az univerzális közjó partikulárisan keletkeznek; azt a horizontot pedig, amelyen európai megjelenésük értelmet nyer, nemzeti hagyománynak nevezem.

Nem rejtem véka alá, hogy ez a nemzetkonceptió ízig-vérig arisztokratikus; a nemzetet alkalmasnak ítéli meg a kiválóság előnyben részesítésére; ami nem evidencia, ha a mai magyar jobboldal kultúrpolitikájának körvonalain fut végig a szemünk. Ma ugyanis az eredendően minőségközpontú nemzeti elvet gyakorta keverik össze a demokratikus többség mennyiségi elvével, ezért a silányság, a populáris kultúra trikolórba öltözik. Ugyanúgy nem igaz, hogy szép az, ami a földkerekség többségének tetszik, mint ennek a lokális változata: szép az, ami a magyarság többségének tetszik. Ha a rendszerváltó elittel szembeni ellenséges fellépés általános elitellenességbe csap át, nemzeti szinten fog megismétlődni a globális szinten már végbement értékdevalválódás. Nem engedhetjük, hogy a revansvágyból fakadó harci potenciál értékeket mosson ki a nemzeti emlékezetből. Miben különbözne ez a magatartása baloldal posztmarxista hevületétől, amely a politikai közösséget az emancipatorikus küzdelmek arénájává alakítja át, és földi mennyországgént – Roger Scruton szavával élve – a „culture of repudiation” eljövételét hirdeti?

A fiatal nemzedékek nemzettudat nélkül a digitális anarchia, a kiber-Leviatán prédái. Nem az a „veszély” fenyeget, hogy angolul olvassák Shakespeare-t, oroszul Dosztojevszkijt, németül Thomas Mannt, franciául Derridát; ahelyett, hogy Arany Jánossal, József Attilával vagy Nadas Péterrel múlatnák

az időt. Még csak nem is az, hogy a szépirodalom helyett egy új művészeti ág formanyelve fejezné ki problémáikat. Az apokalipszis műfajában beszélhetnénk el, micsoda hagyományvesztés korszakos tanúi vagyunk. Lassú, szinte észrevétlen folyamat végórát éljük; a versrovatok sorvadnak el először, a Broadway musical-színházai utoljára. Önmagában a nemzeti oldalhoz tartozás sem véd meg a felejtés, az uniformitás ártalmaitól, ha fáradt szólamok, frázisok, klisék s nem felismerések, viták, találmányok vonhatók asszociációs mezejébe. Az új évezred harmadik évtizedében fejezik be földi pályafutásukat azok az utolsó művészek és tudósok, akikre nem hirdetőoszlopként, hanem világítótornyoként nézünk fel. Anélkül fejezik be, hogy tanítványaik továbbvinnék, amit folytattak és elkezdtek; anélkül, hogy kinevelték volna utódjaikat, vagy akadtak volna felnevelhető utódjaik. Félünk szembenézni a szomorú ténnyel, hogy az őket elhalmozó díjak és életjáradékok elsősorban nem nekik adják meg a végtisztességet múltbéli érdemeikért, hanem nekünk a felmentést a jövő terhei alól. Sem holt, sem élő klasszikusainkat nem vesszük elég komolyan; ha elég komolyan vennénk, törödnénk a tehetséggondozással, az utánpótlással. Iskolák, műhelyek építhetik csak föl a nemzeti pantheont. Kisebb közösségek, amelyek egy nagyobb közösség, a nemzet alkotórészei. Amelyek születnek, elvegyülnek és kiválnak.

Boros János ideológiamentességet javasol ehhez a minőségi munkavégzéshez. Az ideológia és a Karl Mannheim-i ideológiakritika ugyanúgy lejárt szavatosságú fogalmaknak látszanak, mint a foucault-i diskurzusanalízis. Csak-hogy a mai kiegyensúlyozatlan állapot, a disequilibrium abból adódik, hogy az állam az ideológiák utáni kor szekularizmusát, értéksemlegességét hirdeti, miközben az alkotmányi értékpreferenciákon keresztül fokozatosan – egyre nagyobb áteresztőképességgel – visszafolyatja új tömlőibe a történelmet. Kohéziós eszmék, biztos valláserkölcsi fogódzók nélkül kellene a privátautonómia és a közszféra határait megvonnia, a különféle jogrétegek koherenciájáért, a közjóért, a *sensus communis*-ért szavatolnia. Hogyan lehetségesek egyáltalán az értékviták az ideológiák iránti indokolt bizalmatlanságunk légkörében? A jogállamiság procedurális és materiális felfogásai korábban a liberális eszmekörön belül ütköztek össze. Milyen szintéren várhatóak a jövő disputái? Eszmék nélkül nem vettettek-e az állampolgárok a nyers decizionizmus martalékául, akárcsak a korai keresztények az oroszlánok vermébe? Eötvös József példaképe Anglia, Bibó Istváné Hollandia volt. Boros Jánosé Svájc. Érdekes, hogy a rendszerváltáskor Csurka István is Svájcot ajánlotta követendő minta gyanánt. Svájc fejlődése azonban aligha vethető össze a miénkkel; az ottani erős bázisdemokrácia, a csaknem mindennapos népszavazások nálunk legfeljebb a demagógiát szolgálnák. Erős polgárság híján, a jelenkori összmagyar szellemi benuultságot figyelembe véve nem maradt más teendőnk, mint az öntudatos értelmiség, az ideológiákat kritikusan szemlélő, a kilencvenes évek bűneiért vezeklő, azokat meg nem ismétlő, de nem is reprodukáló írástudók közösségi felelősségvállalása. Vissza nem riadva a pátosztól: az áldozathozatal a nemzet oltárán.

Hogyan tegyük tönkre a kultúrát?

Reflexiókkal kísért módszertani bevezetés

Békés Márton *Kulturális hadviselés*¹ című könyvével

Az ideológia felettébb szükséges voltáról

A címben feltett kérdésre a legrövidebb válasz: mi mással, természetesen kultúrharccal. Félreértések elkerülése végett – ha akad még oly naiv... – szükséges rögzíteni: a kultúrharc magától értetődően nem kulturális értékrendek vagy eltérő ízlések, illetve életstratégiák, szokások között zajlik, ez csak a látszat, hanem a kultúra ellenőrzéséért, a kulturális hatalomért folyik. Benne az alárendeltség elve a meghatározó: a kultúra szereplői a politikai küzdelem rendszer-szintű működése alá vannak rendelve, a mindenható és szüntelen politikai harc eszközei.

Aki mindezt hirdeti, egy történész-politológus, aki a 21. század eleji globális folyamatokra reagálva jutott el a felismerésig: véget kell vetni az apolitikus utópiáknak, a politikaellenes moralizálásnak, az ideológiákról való lemondásnak, mert az a legyőzendő szellemi-kulturális és politikai irányzatként felismert liberalizmus, vagyis az aktuális baloldal hegemoniáját jelenti. Nyomában jár a multinacionális és multikulturális értékek térdnyerése, a szellemi egyneműsítés eluralkodása. A technológiailag szervezett világcivilizáció veszélyes folyamánya a jobb és baloldal közötti különbség elmosása, a szakértelem piederesztálra emelése, a szabad értékválasztás idealizálása, holott... Holott mindez csak látszatkeltség. A posztmodern világ ideológiamentessége is csak leplezett ideológia. Illúzió rabjai mindazok, akik azt hitték, hogy a hagyományos jobb- és baloldali politikai küzdelem immár a múlté, mert amíg politikáról beszélhetünk, addig az mindig az egymással szemben álló világnézetek, eszméken alapuló ideológiák harca. „Minden korunkban felvetődő politikai probléma a hidegháborút követő liberális konszenzus megkérdőjelezéséhez kötődik” (29) – tárja fel kiindulópontját a szerző.

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

1 Békés Márton: *Kulturális hadviselés. A kulturális hatalom elmélete és gyakorlata*. Bp., 2020, Közép- és kelet-európai történelem és társadalom kutatásáért közalapítvány.

Békés Márton elsődleges törekvése tehát a politikai ideológia rehabilitálása. Felismerésének lényege, hogy egyenesen nélkülözhetetlennek látja az emberi tudatok hatalmi célok által irányított befolyásolását. Ennek hiányában felfeslik a társadalom szövete, struktúrái kiüresednek, globális kényszereknek, általuk ellenőrizhetetlen hatalmi akaratoknak lesznek tagjai kiszolgáltatva. Az álságosnak minősített ideológiamentesség tehát a politikai baloldal malmára hajtja a vizet. Az ő hegemoniájukat segíti a kulturális kódok, az értelmező nyelv, az esztétikai kánonok kisajátításával és kizárólagos uralásával. Míg az ő értékrendjükben a szolidaritás, a munka, a közösségiség szerepel, addig a radikális változtatás szükségességét felismerő jobboldal a nemzet, az állam, a család, a hazaszményeire esküszik. Az egyik oldalon a nemzetközi tőkepiac szereplői, a spekuláló globalisták, a kozmopolita elitszoportok és klienseik állnak, addig a másikon „a közösségi elvárások előtérbe kerülésével kialakult egy értékvezérelt és érdekvédő jobboldal” (31). A globalizáció és a neoliberais elit kritikája fogalmazódik meg tehát a maga leegyszerűsített, vulgarizált változatában. Ugyanis a felsorolt értékfogalmak, akárhogy is vizsgáljuk, nem állíthatók opozícióba, mi több, a legtermészetesebb módon tartoznak össze. A vélt morális szakadék is áthidalhatatlannak van bemutatva: a baloldal egyértelműen rossz, ártó szándékú – célja a világelit céljainak kiszolgálása, pozíciójának fenntartása, a nemzetállamok felszámolása –, míg a jobboldal az új, 21. századi populizmust képviseli: „A kortárs populizmus valójában nem más jelent, mint a többség szociális és kulturális igényeinek és döntéseinek nemzeti és demokratikus keretek közötti gyakorlását” (31). Következésképpen arról kell beszélnünk – sugalmazza Békés –, hogy a kortárs liberalizmus elnyomó (pszeudo)ideológia, hatalmai önkényt szolgál a maga demagógiájával: az általános emberi jogokra való hivatkozással, az átlátható jogállamiság normájával, az érték- és minőség pluralitásának, azaz relativitásának képviseltével, a konvencióellenességgel, a különböző identitáspolitikákkal, az antifasizmussal és antirasszizmussal stb. A jobboldali ideológia végső soron azért kell, hogy győzzön a jó a rossz fölött – kevésbé magasztosan: győzzön az „övéi” szociális érdekeit és kulturális értékeit védő, saját „nemzeti” elit a globálissal szemben. (Talán külön bekezdést érdemelne annak kifejtése, miért képtelenség a listán szereplő „tétélek” összefüggésbe hozása a diktátummal, de annak nonszensz jellege jobban hat, ha nem bocsátkozunk evidenciák taglalásába.) A minden tekintetben külön jobboldalt a szerző a forradalmi konzervatív jelzőkapcsolattal illeti.

Micsoda oximoron! Mi sem fejezi ki jobban azt a gondolkodásbeli eklektikát, amely a könyv íróját – no és a kortárs politológiai diskurzust – jellemzi. Érdemes – bár nem veszélytelen – ebben megmártózni!

Klebersberg Kuno eszmeadó államtitkárának, Kornis Gyulának szavait ekhózza a fülünkbe a kor lényeglátója: az állami tevékenység mögött mindig világnézet áll, amelynek célja ennek politikai eszközök segítségével való megvalósítása. Az ideológia hatalmi okból nélkülözhetetlen, mert a kultúrát képezi le a maga utilitarizmusában: mintát, jelképrendszert és értékrendszert hordoz

magában – igaz, számon kérő formában. Az ideológia a kultúra „termékei” közül a legmozgósítóbb erejű: „Meghatározott ideológia nélkül talajtalan a politizálás, politikai érvény nélkül ideologizálni pedig nem több üres fecsegésnél” (54). Az ideológia feladata nem kevesebb s nem több, mint a politikai akarat nyelvi kódolása által művelődési minták előállítására egy olyan közösségi tudati állapot elérése érdekében, amely legitimálja, igényli és helyesli azt a hatalmi berendezkedést, amely létrehozta őt. Leánykori nevén ezt hívták propagandának, most szofisztikált megfogalmazásban nevezhetjük „metapolitikának”. A tekintélyként megidézett Schmidt Mária megfogalmazásában a szón a kulturális eszközökkel való befolyásolást értjük.

S tényleg, így sokkal humánusabban hangzik!

A kultúra hatalmat jelent (!?)

Békés Márton formabontó módon a politikai gondolkodás érdekelvének kendőzetlen érvényesítését gyakorolja. Mifelénk korábban szemérmesebbek voltak azok, akik a kultúrát hatalmi eszköznek tekintették. Létezett bizonyos illetman, amely arra intett, hogy a művelődés önértékét, etikai és esztétikai tartalmait a hatalmi befolyástól – legalább verbálisan – eltávolítsa. Magyarországon már ki tudja mióta ízlésmonopóliumokra, fölülről diktált magatartásszabályokra, szellemi és nyelvi regulákra törekednek az elit pozíciójába – jellemzően a politikai erő és lojalitás miatt – került csoportok. De a maguk „szemérmességében” magasabb szellemi és lelki értékek képviselőit, a haza és nemzet boldogulására, a nép felemelésére, az ember nembeliségének kibontakoztatására, az emberi méltóság óvására, tanításra, közművelődésre, korszerűségekre hivatkoztak. A rendszerváltás után jellemzően a szakmai rátermettség és a tehetség, illetve a nyugati világ kulturális és művészeti folyamataival való lépéstartás képessége voltak a fedőfogalmak. Hosszú távon működött a kegyes mellébeszélés gyakorlata – a különböző színezetű (vérvörös, halványpiros) múltbeli diktatúrák is csak rövid ideig rúghatták fel ezt a szokásrendet. Szerzőnk azonban egy határozott mozdulattal tépi le a kultúra fátylát: „a politikai hatalom megszerzése mellett a kulturális hatalom megragadása is szükséges” (48–49) – mutat irányt az egyik idézet; „a kulturális hatalom gyakorlata a Kultúra politikai célokra való használata” (54) – oszlat el minden illúziót a másik.

A kulturális hatalom kognitív hatalom is: a tudatok uralása. Az emberi ismeretek és képzetek átfogó rendszerét kell kézben tartani: a jelentéseket, a társadalmi párbeszédet irányítását, az értékstruktúrákat, a kánonokat, az egyéni és közösségi identitásokat, az emberi cselekvéseket kiváltó okokat és célokat. S persze mindenekelőtt a nyelvhasználat szabályozását kell megvalósítani! A beszédközösségekként felfogott politikai közösségek intézményesült diskurzusai kiterjedésének, határainak és tartalmainak megállapítása, az értelmezés képességének felügyelése hatalmi kérdés: a nyelvi hegemonia kialakítása

kardinális penzum. Békés egyenesen „szuperhatalomnak” titulálja ezt a képességet, mert omnipotens módon egyszerre irányít, szabályoz, ellenőriz, legitimál, azonosságot ad és konszenzust teremt. S ami a legfontosabb: a közvetlen állami, társadalmi, politikai és gazdasági hatalom fölött áll, azaz a demokratikus ellenőrzéstől jórészt független. Az indirekt, avagy a maga áttéteiben ható kulturális befolyásolás sikeresebb hatalmi modell a pártpolitikainál. Egy az ok-okozati összefüggéseket gondolati cirkularitásba kapcsoló felismerés szerint azért kell a politikai többség, hogy meg lehessen szerezni a kulturális többséget, mert ezáltal biztosítható a hosszú távú politikai uralom. A kulturális dominancia tehát egyben a cél és az eszköz. A kulturális eszközökkel történő befolyásolás a forradalom nélküli forradalmat jelenti a szerzőnek.

Az idealizáció egyik tetőpontján a „rend” áll. A politikai rendszer és a kulturális korszak szinkronitása, a társadalom minden alrendszerét átszövő egység, a szellem és az erő szinkronitása. Ez az uralmi gondolkodás a politikai szerkezet totalitását eszményíti, a felülről irányított, a központi akaratot érvényesítő működést, amely az intézményekben testesül meg. A kívánatos társadalom és kultúra alapvetően homogén, szabályozott, vezetők és irányítottak funkcionális egysége.

„A politikában a hosszú távú cél a kultúra meghatározása” (216), mert „a hatalmat a kulturális hegemonia tartja fenn” (289) – ez maga az ideológia legitimálása. Nietzschei szóhasználatnál élve, Mája fátyla a porba hullt, s mögötte megjelent a posztmodern-posztliberális dionüszoszi ember a maga hatalmi akaratával, értsd: a politikával, és a maga képzeteivel, amelyet kultúrájának nevez. A kettő összehangolása adja az áhított „korszakot”, amikor egyféle akarat és képzet alkot világgépet. Kívánatos, hogy a politika alakítsa a kultúrát. „Az eszmék hatalma és a hatalom eszméje nem ellentétes. [...] A kultúra ugyanis szellemi hatalmat jelent, s ez a szellemi hatalom egyik legfőbb forrása a fizikai hatalomnak” (53). A létezés végső soron tehát nem más, mint a hatalom akarása. Az egyetértés övezte hatalomgyakorlás a harmonikus állapot, a hegemonia elérése. S nem is lehet más, csak az ideológia az a tudati erő, amely mindezt egyben tartja.

Két embertípus

A magyar irodalom feledésbe merült kincsestára megbízhatóan szolgál alkalmas analógiával az ideológia újbóli uralkodó pozícióba való törekvése kapcsán is. Következzen hát egy idézet – egy grandiózus mondat – Cs. Szabó Lászlótól:

„Mikor a tudomány minden titkát kiadja a technikának, s az amorális, elvtelen technika e tudományos eszközökkel kiszolgálja a fizikai erőszakot; mikor a tudós hiányos nemzeti elfogultsága miatt nyilvánosan kikap, a keresztény igazságszomj kamaszok elől meghátrál; mikor a félművelt tömeg visszaöblögeti a félreértett nietzschei erkölcsant, s a hősies keresztény alázat meghunyászkodik

a biológiai világnézet izomfitogató pöffeszkedése előtt; mikor a szervezett, önálló nemzet helyett egy farsangi menetet szavaznak meg, s ezt igazi demokráciának nevezik; mikor az emberi műveltségéből a nemzetek hatalmi tébolya vagy a kerges tenyér mítosza kioltja a földöntúli látomást; mikor az anya sugárzó arccal találgatja a csecsemő fölött, hogy ugyan biza milyen világnézetű lesz a kicsi; mikor az érett ítélőképesség, erkölcsi érzék és szellemi igény eltompulása, az elbutulás és erkölcsi silányság ilyen változatosan könyököl az élre, mégis csak a jobb- és baloldali világnézeti osztályozás vall a legnagyobb elbutulásra.”

Az aktuális megfeleltethetőségek dacára régi szövegrészlet ez: 1937-ben megjelent esszékötetből, a *Doveri átkeléséből* való. Az író nyugat-európai utazása során mérte fel a háborúba tartó kontinens szellemi és morális állapotát. Amint látható, egészen más megoldást keresett, mint a jelen ideológusa: ő Európa közös műveltségbeli fundamentumához, humanizmusához való ragaszkodást ajánlotta a másik elpusztítása helyett.

Békés Márton ezzel szemben egy baljós ódiomú humán tipologizálásba fogott, amikor szembeállította egymással a jobb- és baloldal gondolkodásmódját, kultúráját, ízlését, világfelfogását s még mi mindent! Nála az egész emberi létezés a jobb- és baloldal már-már antropológiai mélységű szétszakadásban értelmeződik.

A baloldal univerzális szemlélete érvényesül a szerző részéről, amely a 20. század második felének rendkívül sikeres kulturális hegemoniáját teremtette meg szerinte. Mindenki ugyanannak a „balnak” része: a ’68-as diáklázadók, Che Guevara, a kínai kulturális forradalom, a Vörös Khmerek, a szélsőbaloldali terrorizmus, az anarchisták, az LMBTQ, illetve a Black Lives Matter mozgalom szintűgy, mint Jean Baudrillard, Eric Hobsbawm, Heller Ágnes, a hatvanas évekbeli, amerikai Counter Culture, Jean-Paul Sartre, Allen Ginsberg, Roland Barthes, Jacques Derrida, Soros György vagy George Clooney. Ezek-ők egyféle entitás.

Nézzük hát! Milyen a baloldali? Idealista! A jobbos? Realista! Mindjárt beleütközzünk az első fogalmi zavarba. Békés a miheztartás végett, rögtön munkája elején leszögezi, hogy ő a radikális idealizmust képviseli, azaz a társadalomnak az emberi szellemen való átalakíthatóságát hiszi. Minden bizonynal közelebb járna a valósághoz, ha a politikai radikalizmus zászlóvivőjének nevezné magát, de ha már az idealizmus filozófiai kategóriájához kapcsolja saját személyét, akkor illene szem előtt tartania az idealista szó köznapi és filozófiai vonatkozású jelentése közötti különbséget. Az idealista nem csak képzelgőt, álmodozót jelent, hanem az idealizmus követőjét is. Ez utóbbi jelentésben a gondatlan beszélő a baloldalra pozicionálja magát – legalábbis, ha ragaszkodik saját besorolásához. Persze az sem világos, miért idealista egy baloldali. Azért mert az emberiség megjavíthatóságáról, neveléséről ábrándozik? A naiv, az utópisztikus volna az idealista szinonímája? S mi van a marxistákkal, a materialistákkal, az ateistákkal? Ők is idealisták? A kérdések szónokiak maradnak, a könyv ezekre nem válaszol – a filozófia és a politológia fogalmai nem találnak

egymásra –, menjünk hát tovább! Az emberi természet univerzális és állandó, zárkózik fel David Hume mögé a szerző. Mondván, a konzervativizmus a tapasztalatokat összegző hagyomány. Nincs egzakt tudományos alapja, inkább amolyan szokásrend, öröklődő bölcsesség. Az emberi természet „istenadta” jellegét nem akarja megváltoztatni, adottságait elfogadja, életünk alapvetéseinek változatlanságára törekszik. Hisz az örök természeti törvényekben, az örök világrendben.

Legyen szabad kételkedni ennek a tételnek a „konzervativizmus” számára való szükségességében! Az emberiség történelmét ugyanis kétségbe vonhatatlanul jellemzi egy tanulási folyamat, amely a természet és a világegyetem törvényeinek megismerése mellett a tudás kiteljesedésével, technikai fejlődéssel, illetve társadalmi átalakulással járt. Ki tagadná, hogy más emberi magatartás szükséges egy törzsi csoportban való életben maradáshoz, mint egy technikai civilizáció tömegtársadalmában való boldoguláshoz. Emlékezzünk továbbá, mondjuk, a freudi felismerésre, a kultúrában való rossz közérzetre, mellyel a kényszerű – mert szankcionált – szexuális elfojtások okozta lelki frusztrációk okait is tételezte a lelkek doktora! Az emberi természet, a szabad ösztönkiélés, ha kényszerűen ugyan, de változik, hol frusztrációt okoz, hol elszabadul. S hát végső soron a keresztény megváltáshit és üdvösségtan sem problémamentesen illeszthető össze a hume-i igazsággal. A keresztényi megváltás sine qua nonja az önmeghaladás, a megváltás kiérdemlése a bűn legyőzésével egy magasabb lelki és erkölcsi szintre lépve, s a predestináció hite sem nélkülözi az erkölcsi tökéletesedés elvárását. A skót empirikus filozófus megfigyelése addig releváns a keresztény teória számára, ameddig az ember bűnre való hajlamának – a bölcselő relációjában ez a saját érdek követését jelenti – állandóságát állítja. Ez azonban az elégtelen és meghaladandó antropológiai alapzat csupán, az emberi feladat az ezen való túllépés. Egy önmagát konzervatívnak nevező politikai elmélet valószínűleg tévúton jár, ha ehhez a kárhozathoz vezető fundamentumhoz, az Istentől eltávolító, önistenítő „bűnösséghez” köti egyik axiómáját, mivel a keresztény és konzervatív mifelénk állandósult szintagmatikus kapcsolatot mutat: jelző és jelzett – bár nem kellene szükségszerűen így lennie, hiszen ez sem eleve elrendeltség.

Hume erkölcsi rendszerének a könyvbeli láttatásban a rendpártiság, az emberi önzésből eredő konfliktusoknak egy felsőbb társadalmi tekintély általi megregulázása szempontjából van jelentősége. Mire való azonban a krisztusi áldozat, ha konzerválni akarjuk a meghaladandó emberi valóságot? Csak a transzcendenciában lehetséges az átalakulás? Valószínűleg igen, hiszen az idézetek útján Bethlen István szellemi tekintélyére támaszkodó Békés úgy véli, a konzervatív gondolkodásmód a társadalom szellemi szféráját változatlan keretnek tekinti. Carl Schmitt felvonultatása Hume mellé – ti. az emberi jó és a rossz „természeténél fogva” az, ami – a realista viszonyulás megtámasztása miatt lehet indokolt az ideológia számára. Az érdekelvű felfogás szemében nyilván érdektelen felvetés, ám az emberi sorsszerűség oldaláról vizsgálva a kérdést,

elháríthatatlanul felmerül a gond, hogy ebben a megvilágításban mindez a sors-talanságot jelenti, a feloldhatatlanság drámájának lehetetlenségét. Nem másról van itt szó, mint egy olyan ridegen mechanikus felfogásról, amely az emberi élet etikai-esztétikai szemléletét veszi semmibe. Az ember erkölcsi döntése, a megdicsőülés és a bukás közötti választás, a sorsalakítás lehetőségének érvénytelenítése persze igazolja Hume-ot: nincs szabad emberi akarat, minden csak ok és következmény.

A bölcsélet területén Hobbes ütközik Kanttal, nevükben a realizmus/peszszimizmus, az emberi cselekvés korlátozottsága versus antropológiai optimizmus, a racionális–morális változtatás imperatívusza birkózik egymással. E. H. Carr brit történész a hivatkozott autoritás, amikor a politikai oldalak és világnézetek elválasztásának kényes műveletére kerül a sor. Kiderül, hogy az idealizmus és realizmus alapvető különbsége a világszemlélet eltérő voltából táplálkozik. A világ dolgai vagy végleg elrendezhetők vagy el kell fogadni a természet egyenlőtlenségek által áthatott rendjét. A realista konzervatív minduntalan számot vet az emberi tökéletlenséggel, ezért azokra a tradicionális történelmi és kulturális tapasztalatokra támaszkodik, amelyekkel a társadalmi rend fenntartható, a rosszra hajlamos emberi természet kordában tartható. A progresszió, az emberi természet erkölcsi tökéletesítése, az emberi méltóság alapzatán álló egyenlőség elvének földi relációkban való érvényesítése, a kiteljesedő személyes autonómia a maga immanenciájában káros, mert a fundamentális alapelveket sérti. Itt a konzervativizmus mibenlétének elemzése az empirikus–racionális viszonyrendszerben értelmezve történik, tehát a felvilágosodás ismeretelméletének keretei között született, modern gondolati iskolaként és magatartásformaként méltatódik – magának a szellemtörténeti korszaknak implicit negatív megítélésével. Ismérvei a genealogikus–historikus látásmód, a politikai realizmus, a nem organikus, racionálisan megtervezett fejlődés elutasítása és az antropológiai pesszimizmus/realizmus. Szerény észrevételként hozzáfűzhetjük még mindehhez, hogy az organikus fejlődés is a felvilágosodás szüleménye, közelebbről Herder által leírt elméleti konstrukció, amely a népek életét egy élő szervezet mintájára képzelel el, s történetét vegetatív életszakaszokra bontja.

„A valóság jobboldali, a természet konzervatív” kijelentésnek mint konklúzióknak csupán egy Békés Márton-i bon mot-ként van helye, igazságértéke nincs. Bár az élet körülményei valóban nem igazságosak, a születéssel kapott egyéni képességek feltűnő különbségei pedig egyenesen méltánytalanok, a természet mégis szüntelenül és radikálisan változik (lásd: földtörténeti korszakok láncolata, evolúció, klímaváltozás, az életfeltételek megállíthatatlan módosulásai). A természet radikálisan hisz a megújulásban. A valóság mibenléte nem választható el az emberi tudattól, ezért viszonylagos: tapasztalatoknak, közös érzékeknek, fizikai és biológiai kényszereknek, hiteknek, ismereteknek és kulturális mintázatoknak az időben átalakuló színes variációja. A valóság nem jobboldali, de nem is bal-, ez érvénytelen közelítési mód – az ontológia terepén szánandóan bukdácsol az ideológia.

Békés kardinális ellentmondása, hogy legfőbb hivatkozási alapja, ikonná emelt szellemi előképe egy olasz kommunista, Antonio Gramsci, aki a visszajára fordította a marxi elméletet, s a társadalmi-politikai felépítménynek adta az elsőbbséget a gazdasági alappal szemben. Hogyan lehetséges a példaképválasztás? Hát úgy, hogy „az egész világ fordult meg, és így lett Gramsci a nemzeti erőké” (112). Tudniillik a liberális uralom idején egy lázadó elmélet szükségyszerűen a lázadók, vagyis a konzervatív nemzeti politikai oldal tulajdona. A kommunista jövőképet pedig el kell felejtetni! Bár kis szépséghiba, hogy míg az olasz Mussolini börtönében sínylődve dolgozta ki forradalmi eszmerendszerét – dióhéjban: a cél a kulturális hegemonia megteremtése a politikai uralom számára –, addig korunk hőse a hatalom sáncai mögül, intézeti pozícióban, minden médiatámogatást élvezve használja lobogójául – pontosabban popkulturális ikonként (lásd a könyv borítóját!) – őt. Gramsci a börtönből szabadulva hamarosan meghalt, Békés él és virul, no meg uralmi ideológiát gyárt. Alig észrevehető különbség...

„Az ellentétes ideológiai táborok közötti átvétel régóta tartó, kölcsönös és gyümölcsöző folyamat” (116) – olvasható a könyvben. Bizonyára így van, de ebben az esetben mégis mire való a jobb- és baloldal merev eszmei kettéválasztása?! Hiszen máshol viszont a következő áll fehér papíron fekete betűvel nyomtatva: „Carr [...] baloldal és jobboldal összeegyeztethetetlen ellentétét látta az utópista és a realista különbségében, amelyet végül a liberális és konzervatív felfogás differenciájában is megragadott” (46). Pardon, hogy is van ez? És egyáltalán mi értelme van a hatalommegosztás elvére épülő, a kormányzásban a politikai váltásokat evidensnek tekintő polgári demokráciában az ideológiáinak, a baljós előérzetű világnézeti-mentalitásbeli humán típusalkotásnak?

Az igazság csak egy paradoxon – a paradoxon az igazság

A posztmodern-posztliberális (az utótag a szerző kifejezése) ideológia legfőbb ismérve a fogalmi plasztikussága. Ide-oda „röpködnek” az értekező szövegben az afféle terminusok, hogy „baloldali schmittiánus” (forrás: Chantal Mouffe), „jobboldali gramsciánus” (eredet: Alain de Benoist), meg hogy az új jobboldal forradalmian konzervatív. Lázadó attitűdjét azzal indokolja a szerző, hogy (figyelem!) „mozgalommá” kell válnia a konzervatív kultúrának, „amely aktív, kezdeményező, s nem passzív vagy védekező” (132). Sokkal inkább öntudatos, jövőorientált, dinamikus. Bizonyára csak a látszat, hogy ez az újragondolt konzervativizmus mintha a jó öreg, megszokott konzervatív alapállás ellentétét várná el! Előfordulhat, hogy valójában éppen a bipoláris gondolkodás mintáit cáfolja ezzel a nyelvi cseppfolyósággal az ideológus? Mitagadás, mintha kísértetiesen emlékeztetnének magyarázatai a baloldali retorikára. Mozgalmi romantika, istenem...!

Igencsak zavarba ejtő a következő felvetés is: „Lehetséges-e radikális restauráció és forradalmi hagyományörzés – ez a kérdés” (211). Ha, mondjuk, megcseréljük

a jelzőket, az éppúgy a rendszer nélküli rendszerbe beilleszthető alakzatokat ad e jelentés-elbizonytalanító beszédmódnak: a forradalmi restauráció érvényes kifejezés lehet, akárcsak a radikális hagyományörzés. Miért ne?! Akadályba csak a fantáziánk végessége miatt ütközhetünk. Ugyanakkor az a helyzet, hogy az ellentétes jelentéseket magukba foglaló szintagmák gyártása logikai játéknak megteszi ugyan, de leszűrhető igazság vajmi kevés marad belőle, illetve annyi mégis, hogy a szerző tipologizálása ekképpen önmaga által érvénytelenítődik. A jelzők és nevek összekeverednek ebben a nyelvi ringlispilben. A liberális poszt-kommunista lesz, a Régi Rend globális, míg az Új Erő nemzeti. Az pedig már csak hab a tortán, hogy a konzervatív új feladatot is kap: ha nincs mit megőrizni, akkor új hagyományokat kell teremteni. Jöjjön az új identifikáció, a friss önkép és az új jövőkép! Persze előfordulhat, hogy senkit sem zavar az a dilemma, hogyha nincs megővendő hagyomány, mitől konzervatív a konzervatív, de lehet, hogy némelyeket mégis. Nehezen elképzelhető egy olyan társadalom, ahol nincs értékes hagyomány egyrészről, másrészről ha valaki újrateremteni szándékozik a közösségi kultúrát, az sokkal inkább látszik progresszívnek, mint konzervatívnak. Ahogyan egyébként a legtöbb emberben megvan ez a két sajátosság: a teremtés és az őrzés. Mi ebben a forradalmi?

Az axiológiai típusalkotás zavara a legeklatánsabban abban a Békés Márton-i megfigyelésben válik egyértelművé, hogy két romantikus festmény – Girodet de Roucy-Trioson Chateaubriandot ábrázoló festménye, illetve Caspar Davis Friedrich *A vándor a ködtenger felett* című képe – fejezné ki a konzervativizmus alapeszményét: a vad természetben szilárdan álló, a széllal dacoló, messzire tekintő vándor alakját. A romantikus hős konzervatív volna? Nos, nagyobb kockázat nélkül ki lehet jelteni, hogy a romantika minden, csak nem konzervatív. Éppen ellenkezőleg: a konvencionális kötöttségek elhagyását, az önfelzabarádítást, az öntörvényűséget mutatja meg. René Wellek meghatározása szerint a romantikus hős, a zseni képzelőerejének szubjektív képessége révén műveiben a tapasztalaton túli, objektív valóságra utal eredeti nyelvviségével. David Hume az eredeti művek általi „új teremtés” (new creation) képességét tulajdonítja neki, s az így létrejövő ízlés mint az akarat és a vágy első forrása újraalkotja a világot. Hát, akárhogy is nézzük, ez nem afféle töröltszett konzervatív habitus: se realizmus, se empirizmus, se hagyományörzés. Csak abban az esetben érthető az ideologikus láttatás, ha ellentétébe fordítjuk a konzervativizmust, forradalmivá képezzük át, a hagyomány megváltoztatásának a szándéka a konzervativizmus inverzét jelenti tulajdonképpen, s hogy a progressziót nevezzük ki konvencionálnak, s azt eltörölve új tradícióteremtést tűzünk ki célul. Hamisítatlan forradalmi út, valóban, milyen kár, hogy a konzervativizmushoz csak a szerzői voluntarizmus révén van köze. Hiába a verbális zsonglörködés – „A konzervativizmus [...] a hagyomány előrettekintő védelme” (207). „A konzervatív ember szükségképpen előregondol azzal, hogy hátra tekint” (207) – a paradoxonok halmozásának magyarázó ereje kevés, és stilisztikai többlete sem sok van. Békés terminológiája, hibrid retorikája inkább

alátámasztja a jobb- és baloldali nyelvhasználat s ezáltal a kultúradarabolás érvénytelenségét, az oldalak átjárhatóságát bizonyítja, mintsem a merev szembeállítást. Hatalmi nyelv az övé, nem szükséges ehhez semmiféle bővítmény.

Sajnos arról sem lehet hallgatni, hogy aki nyelvi hegemoniára törekszik, az akaratlanul is a kulturális és erkölcsi keretek között létező nemzettudatot rombolja. A nemzeti kultúra hagyománya heterogén mintázatokat foglal magába. Művelődésünk nem egyenes vonalú fejlődés, és nem egységes arculatú. Mindenekelőtt azért a miénk, azért magyar, mert az emlékezetét, érték- és szokásrendjét mi ismerjük, bennünk él tovább. Minden magyar anyanyelvű ember részévé válik ennek a szellemi-lelki hagyományvonulatnak nyelvi szocializációja által. A saját hagyomány általi szakadatlan párbeszéd és létértelmezés, a közös sorsgondok megbeszélése az etikai közösség megteremthetőségének a fundamentuma. Ebből a lényegi szempontból mellékes a politikai oldalak közötti választás.

„...a konzervativizmus mint a világhoz való hozzáállás tágabb körű annál, mint hogy csak politikailag értelmezzük, és jobboldalt értsünk alatta” (197) – lép túl a politológia világán Békés. Ám legyen, lássunk túl azon! A műfajmeghatározás dilemmájához jutottunk így el: miként tekintünk erre a műfajilag vegyes szövegválogatásra? A tudományos értekezés és a politikai agitáció rendezetlen határvidékén kalandozik a szerző. Általában didaktikus, tételes fogalmazásra, tankönyvszerű ismeretközlésre, illetve kiáltványok és tézisek demonstratív megjelentetésére törekszik. A tudományos hatás felkeltésének túlhajtott, paródiába hajló példája a könyv 92. oldalán olvasható bekezdés, ahol szakneurológiai fejtegetésekbe bocsátkozik a politikai korszakformálás szemléltető bemutatásához. Megtudhatjuk, hogy ennek, vagyis a kultúra ellenőrzésének célja „hasonló az agyban az ingerületátvitelt lehetővé tevő idegrostokat borító fehérjeszigetelés feladatához”, s hozzávetőlegesen képet kaphatunk a fehérjéből álló tok, a mielinhévely funkcionalitásáról... A másik véglet az érzelmeket rabul ejtő pátosz Szent II. János Pálról szólva, „aki a lelkek hadosztályát újjászervezte, fölfegyverezte és harcra küldte” (49). Mentségére szolgáljon, hogy a militánsként bemutatott néhai pápának emellett volt ideje a szeretet gyakorlására is...

A könyv írásainak felépítése hasonló szerkezetet követ: tárgymegjelölés, tézisek megfogalmazása, történeti áttekintés, újabb tételezés, tanítás, katekizmus, kiáltványfogalmazás – a hagyományos indoktrináció sémáit követi. Békés példaképe azonban az ideológiaírás mellett a baloldal kulturális befolyásának elirigyléséből származik: követni akarja őket a politikai akarat kultúrává formálásának útján. A szerzői vágy, hogy az ideológus népszerű popkulturális szereplővé váljon, mert nyilvánvalónak látszik, hogy a kulturális szereplők mélyebben bevésődnek a tudatokba, hatásuk és emlékezetük maradandóbb. A politikus és jobb keze (az ész!), az ideológus váljon populáris médiasztárrá, a politika szférája kebelezzék be az esztétikáit! Így megvalósítható Orwell rémálma: nemcsak félik, és engedelmeskednek neki, de szeretik is – vagy egye fene,

ne szeressék, de akár köpködve is, titkon csodálják. A politikai akarat legyen kulturális terméké! Vegye-vigye (Fellini: *Amarcord!*), akinek gusztusa van hozzá. Hiszen a könyv kulcsmondata így hangzik: „a politika esztétikai, az esztétika pedig politikai kategória is” (86). (Sajnos ismét csak magyarázni kell: messzebb mutató mondat ez, mint amit a szerző elsődlegesen és bántóan felszínesen mondani akar vele, vagyis, hogy az esztétikai különbség visszatükrözi a politikai kategorizálást. A falangista Dalí vagy-vagy viszonyban van a baloldali szimpatizáns Picassóval. Választani kell Truffaut és Godard között, ahogyan Bradbury és Aszimov sem békíthető egymással. Magyar vonatkozásban mindez: Herceg Ferenc vagy Németh László, Tormay Cecil kontra Illyés Gyula...) Végző soron ezért van a bűvészkedés a fogalmakkal, a nem egyszer izzadságszagú eredeteskedés, az etikettet nem ismerő, nyers érdekérvényesítés: a szókimondó enfant terrible, a „szörnyű gyermek” (Arany: *Toldi*), a karizmatikus vagány, a megmentő, okos és tiszteletlen rosszfiú – aki persze igazából jófiú – szerepének próbálgatása miatt. Ismerős típus, popkulturális ikon – mert tömegtársadalomhoz természetesen tömegkultúra illik. Elitműveltséggel a plebszet nem lehet a kívánt irányba befolyásolni, legfeljebb untatni vagy elvadítani. A magaskultúra a kulturális hegemonia részére utált kolonc, hasznot legfeljebb a kulturális elit megfizetett tagjainak lojalitása és propagandisztikus felhasználhatósága hoz.

Le az értelmiséggel!

Fontos megkülönböztetés, hogy a kulturális elit egyre inkább médiaelitet jelent, és semmiképpen sem értelmiséget. Határozatlanná válik a hatalom valódi birtokosa: kölcsönös a függés az állam és a kulturális menedzsment, a médiaelit között. Az értelmiség ellenség: „az értelmiségi hatalomgyakorlás mélyen antidemokratikus és az elitizmus legvisszataszítóbb formáját valósítja meg” (309). Az értelmiség ugyanis nyelvi, tematizálási, értelmezési, egyszóval szellemi hatalommal bír, viszont nincs velük szemben demokratikus elszámoltatási mechanizmus, formális vagy informális hálózatuk uralmi pozíciót tölt be: diskurzust monopolizál, legitimációt, szellemi iránymutatást ad, kanonizál, indirekt információs hatalmat gyakorol. Minden olyan ismérv alkalmazható rá, melyet a politikai hatalom kizárólagosan magának akar tudni. Ma a nyugati világban a békétlen Békés számára értelmiségi lenni egyenlő a liberalizmussal és a baloldalisággal. Az értelmiség távortartása a politikától egyenesen a siker záloga: „A jobboldali rendszer nem azért működik, mert hallgat az értelmiség szavára, hanem éppen azért, mert nem” (93). Következésképpen, amennyiben Békés metapolitikai okfejtése rezonanciát kelt felsőbb körökben – megfigyelésem szerint igen –, akkor ő nem értelmiségi, vagy ha mégis – engedve a logika szabályainak –, aggasztó zavarokat okozhat még a jövőben a jobboldalon.

Az intellektokrácia elengedhetetlen ellenőrzése a népszuverenitás kívánalmának érvényesítését jelenti a szerző számára. Valóban úgy gondolja, hogy

„demokratikus” úton kontrollálható a szellem és a művészet világa. Az értelmzési és érvényességi területek összekeverése mögött alighanem a politika ellenőrzési vágya áll, hiszen a „demokratikus” út politikailag előállított és irányított mechanizmus. S lássuk be, nem a levegőbe beszél, mert bár nyilván botorság volna amellet érvelni, hogy a tudományos igazság a laikus többség jóváhagyására szorul, vagy az esztétikai minőség a tájékozatlan és avatatlan tömeg ingadozó hangulatának függvénye – hacsak nem áztatjuk magunkat, és elismerjük a pénz uralmát. (Karikírozva ezt: aki fizet, az pecegetet, mondotta volt előszeretettel baráti társaságban a kötetben tanárként megsüvegelt Tökéczki László.) A dotáció léte vagy hiánya alapvetően befolyásolhatja a tudományos kutatás irányultságát, sőt – hangozzon bár kiábrándítóan – az eredményeit is. A tudományos rangot viselő tudás a pénz mellett kultúrafüggő ugyanis – ha van generális posztmodern tapasztalat, akkor ez az. Egyszerűen arról van szó, hogy azt látjuk meg a világból és azt hisszük el, amire kultúránk és nyelvünk által képesek vagyunk, az az ismeret bír társadalmi tekintéllyel, amelyet a társadalmi közállapotok lehetővé tesznek. Univerzális esztétika hiányában pedig az ízlések oly különbözők, nemdebar...

Milyen vonzó cél az intellektokrácia porba hullása után a népszuverenitás alapján álló parlamenti többség és felelős kormányzás! De a demagógia szemfényvesztése mögé látni nem különösebb szellemi kihívás. Nem nehéz észrevenni az öncáfolatot: a Békés Márton-i kulturális hegemonia éppen a szellemi hatalomról, a politikai akaratot végrehajtó intelligencia által koordinált művelődési praxistról szól. Feltételezése a tudatosan tervezett és precízen megvalósított baloldali hatalmi stratégiáról csak felerészben ellenségkép, másik felében követendő minta. Az alaposan elemzett 1945 utáni, magyarországi baloldali politika: a haladás és a reakció küzdelme, a folytonos reform, a gazdaságirányító menedzserreteg, a technokrácia és a humánértelmiség szövetsége, majd a progresszív reformnemzedék gazdasági, politikai és kulturális uralkodása megfontolandó történet. Megtanulható belőle például, hogy a kulturális tőke átadása elsődlegesen hatalmi kérdés, politikai jelentősége van. Még akkor is, ha a könyv szerzője úgy véli, a progresszív nyugatossággal „minden ponton szemben áll a modern világ elvárásaihoz – éppen a magyar nemzet túlélése érdekében – hozzáigazított magyar valóság, de még inkább a magyar valósághoz hozzáigazított modernség kívánalma” (376). Ez a hamis opposzió – potomság – azt tételezi, hogy a Nyugathoz, más szóval Európához mint művelődési eszményhez tartozás ezeréves tudata felcserélhető egy afféle – kielégítően definiálhatatlan – finitista tudattal, ahol a magyar sajátosság önelve szemben áll a baloldal képviselte nyugati idegenséggel. Mutatis mutandis, Prohászka Lajos nemzetkaraktrológiai szelleme kísért: a magyarság ismét a végesség népévé válik. Hiszen a magyart a „finitizmus érzése” kíséri, „amely idegenkedik mindattól, ami problematikus, ami megoldatlan és várakozásra késztető, viszont elszántan a szűkös, a biztos, az állandó felé húz, és tetté csak ott válik, ahol a maga létének jó elhatárolásában, úgyszólván körülsáncolásában nyilvánulhat” (*Vándor és bujdosó*, 1936, 87).

Ez már csak azért is lehetetlenség, mert nehezen fér meg a tradicionális eszmejellegű magyar nemzetfelfogással, amely a keresztény Európa védelmében találta meg a maga küldetését. A tradicionális és a modern értelemben felfogott (kulturális és/vagy politikai) magyar nemzet is természetes része a nyugati műveltségnek és történelemnek, s megfordítva is igaz az állítás: nincs magyarság európaiság és nyugati eszmerendszer nélkül. (Ez persze nem jelenti azt, hogy ez a meghatározottság kizárólagos volna.) Azon belül mutathat sajátos vonásokat, és a korlátozott önelvnek is létjogosultsága van, de a nyugatosságnak a baloldal és a liberális politika egyes csoportjai által való torzító felfogása és kisajátító gyakorlata nem lehet indok a fejlődéselv politikai érdekből való kiutálásához, s az európai értékrend elidegenítéséhez.

Az a nagy baj, hogy a bipoláris gondolkodás a nemzet nyelvileg, kulturálisan (beleértve a történelmi emlékezetet) és erkölcsileg megalapozott fogalmiságának (értsd: a nemzet ezeknek a lelki-tudati komponenseknek az összehatásában ölt időben változó alakot) vertikális ethoszi irányultságát („haza a magasban”) horizontálisan szeli ketté a praktikus politikai érdek szempontrendszerével. Békés Márton nem árnyalatokat kedvelő ember. A 20. század végére kialakult esztétikai értékfelfogásokat a liberális-posztkommunista hegemonia termékének tartja, s radikális megváltoztatásukat javasolja. Ha viszont bulldózerrel esik neki a közelmúltból kapott intézményes kultúralakzatoknak, illetve a konszenzus nélkül megkonstruált kánonoknak, akkor bizony semmivel sem lesz különbség a rendszerváltozás után érvényesült liberális ízlésbeli önkénynél. Ott lapul egy fontos szó az előző mondatban: konszenzus. Teljes egyetértés ugyan sosem lesz, de az erre való törekvés nélkül nemzeti értékrend sem. Ténykérdés, minden történelmi tapasztalat ezt bizonyítja, hogy politikai-világnézeti alapon lehetetlen a nemzet egyesítése, de ez nem jogosít fel arra senkit, hogy politikai ellenfelét kitagadja a nemzetből. A nemzet nem monokróm, nincs pártpolitikai színezete. Szellemi és etikai alapon sem lehet homogenizálni, de ez nem is lehet cél. A személyes azonosságtudat számára fontos a közösségi identitás, pontosan azért, amiért a kultúra is: szimbólumvilága racionálisan elrendezhető világot teremt köré, otthonosságérzést és létbizalmat ad, elhelyezi az időben, az egyéni élet szellemi folytatását ígéri, értelmet ad a cselekvésnek és a szenvedésnek. Talán mégis csak több ez, mint az instrumentális státus a politika kezében.

Pár dilemma még: mi lesz a jelző nélküli konzervatívokkal? Lesz még helyük a forradalmi rendszerben? A hagyományos értelmű, az esztétikailag kiemelkedő minőséget megtestesítő magas műveltség fölött végleg eljárt az idő, s csak a központilag irányított tömegkultúra számára van jövő? Fel sem merülhet már az esztétika, a szellemtudományok önelve, a bölcsélet önálló értékrendje, tudásformája? Mi lesz a teremtő spontaneitással, az individualitással? Maradhat-e valami a független értelmiségi vágyképéből, vagy egyszer és mindenkorra felejtjük el? A nemzetfogalom pedig átalakul politikai csatakiáltássá...? Csak a homo politicusnak van hely a Nap alatt?

Kis színes a végére

Annyi mindenre lehetne még reflektálni... Például arra az elméleti körre, mely – Gramsci nyomán – a marxi tétel megfordításával operál: alap és felépítmény relációjában a szellemé az elsőbbség a gazdasági és társadalmi struktúrával szemben. Kérdéses, hogyan történhetett meg a rendszerváltás, ha a baloldali kulturális hegemonia változatlan maradt. Hiszen pontosan arról szól a könyv, hogy a szellemi háttér uralása a garanciája a hosszú távú politikai hatalomnak. Ha ugyan valóban megtörtént a rendszerváltás... Ebben maga a szerző sem biztos. Egyszer, a 2012-es alkotmányozás kapcsán azt állítja, hogy igen, sőt, abban jutott érvényre és fejeződött be az 1989/90-es átalakulás. Másszor így ír: „1990-ben ugyanis nem valami új kezdődött, hanem sokkal inkább más formában folytatódott a régi” (79), mert a (poszt)kommunizmus gondolkodásmódja, logikája és személyi kontinuitása uralkodott – bár az elmélet szerint ebben az esetben még pártpolitikai fordulat sem következhetett volna be, nemhogy történelmi. A szerző áthidaló megoldása felér egy öncáfolattal: a rendszerváltozott, de a korszak maradt.

A korszak kérdése ugyancsak problémás. Ez a kulturális beágyazottság mértékében több mint politikai rendszer. A Kádár-rendszer nem vált korszakká, bizonygatja a könyv, de – már csak időtartama miatt is – a magyar néplélekre és felfogásra meghatározó hatást gyakorolt. A korszak 1949-től 2010-ig tartott, amely mindvégig a haladásban hitt, a progresszív jelzőt viselheti. Az elnevezéssel nemcsak az a gond, hogy ezek a szavak inkább pozitív jelentéssel bírnak „amúgy” (ideológián kívül), mint negatívvá, hanem az is, hogy a korszak attribútuma sokkal gyengébb hatóerejű, mint a rendszeré. Békés szerint a háború előtti berendezkedés korszak volt. Ehhez képest a háborús vereség után kártyavárként omlott össze. A Kádár-kori mentalitás azonban a mai napig szívósan tartja magát. Megmutatkozik a „kaparj kurta” életstratégiájában, a közügyek iránti közömbösségben, a társadalmi szolidaritáshiányban, s leginkább a gondoskodó-gyámkodó paternalista állam iránti kipusztíthatatlan igényben. S ha már 2010 a korszakhatár: az itt elővezetett „posztmodern forradalom”, amelyen a tekintélyek elleni lázadást, az élvezetek felszabadítását, a konvencionális társadalmi minták hatályon kívül helyezését, értékcseret, kultúraváltást kellene érteni, felületes és egyoldalú megközelítést mutat. Ezek a hatások tipikusan modern jelenségek. Az ezredelön ható posztmodern kulturális tapasztalat filozófiabölcseleti megközelítésben az eredetiség lehetetlenségét, a szubjektív-objektív viszonyrendszer mibenlétének problematizálását, a nyelvi létezőmód uralhatatlanságának belátását, az abszolút kulturális relativitást, a fejlődésbe vetett hit elvesztését és a logocentrikus tudás legitimitásának radikális megkérdőjelezését, a dekonstrukciót hozta magával – ilyenformán csak végsőkéig elszánt szofizmussal illeszthető a logikai szerkezetbe. „Az újbaloldali elméleti komplexum és a posztmodern filozófia mindvégig elválaszthatatlan maradt egymástól” (239)? Ugyan már! Akhilleusz és a teknős esete ehhez képest csak elemi trivium, könnyed formagyakorlat.

A szerző csupán elmismásolni tudja azt a megfigyelést, hogy a Horthy-korszak művészi csúcsteljesítményeit jellemzően a politikai rendszertől szellemileg függetlenül, ha nem éppen ellenében hozták létre, ahogyan a Kádár-rendszerre is áll ez a megállapítás. Békés Márton korszakfelfogása, azaz: a kormányzó erő ideológiája kultúrává válik, nem működik a művészetek és a más szellemi kifejeződési formák esetén sem. Ha részekben mégis, akkor arra van egy közeletű kifejezés: „udvari”. Jól jövedelmez és amorális természetű.

A médiadramaturgia közhelye, a záró „kis színes” nem is lehet más, mint a kötet több felülmúlhatatlanul didaktikus táblázatának csimborasszója: a konzervativizmus meghatározó négy mentalitásának szemléltetése a 188–189. oldalakon. A tradicionalista, az ellenforradalmár, a reformkonzervatív és a konzervatív forradalmár hasonlítottatja össze kedvenc mitológiai alakja, államformája, történelmi és fiktív hőse, stílusa, tájegysége, filmje, autómárkája, itala, „dresscode-ja” stb. alapján. Ha választani kell, akkor magam látatlanban a reformkonzervativizmussal szimpatizálnék. Identifikációm a táblázat útmutatása szerint elkötelezettséget mutat az alkotmányos monarchia irányába, történelmi hősöm Bethlen István és Viktória királynő, kitalált példaképem Dagobert bácsi és James Bond, szeretem Babitsot és Márait, autóm a Cadillac, Mercedes és Volvo, a divatban Ralph Laurent és Tommy Hilfigert követem, sportágam a golf, a tenisz és a vitorlázás, a búzasört, a pezsgőt és a whiskeyt választom, öltözésem pedig a business háromrészes öltöny. Alighanem a táblázat kiötlői (mert nem csak saját szerzői lelemény) összetévesztenek egy zavaros fejű, ám szépreményű yuppie-val... Ha viszont az olvasó közeledni lát az utcán egy „casual streetwearbe” öltözött alakot (mi lehet ez?), aki Marlborót szív, abszint és barnasör szagát árasztja magából, kézfejének bütykei komoly igénybevételről árulkodnak, hiszen sportja az ökölvívás, nyakában szimbóluma, egy fejsze fityeg a láncon, és éppen egy BMW-be száll be, amelyből indusztriális hardcore (zene) szól – nos, akkor gyanakodjon, hogy egy konzervatív forradalmár akadt az útjába, aki talán maga Békés Márton.

S az ember csak áll, és néz – és kész.

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42**

Léka Géza

Hazai pálya

Dzsó,
öreg Dzsó, ha tudnád,
azt a szót, hogy kamasz,
Bánrévén senki sem ismeri,

süvöltötte apám anyámnak,
aztán összevert, legyilkolt
századszorra is, számára ez
volt a hazai pálya előnye,

és elmondott mindenféle
hitvány, falelkű trógernek
már kora serdülésem óta,
anyám hiába próbált súgni,

mert elvárta, hogy tudjam:
mikor kell végre fölállni a
térdepelésből, és esdekelni
irgalomért, bűnbocsánatért,

gondolom, erről nem szólt
neked soha, ahogy arról sem,
hogy kerültem az Andrássy-
úti Dreschler-palota helyett

a Margit Körúti Fogházba,
tükrös termék, világra tárt
pódiumok ellenében Kádár
Melósának segge vágányába,

tizennégy-tizenöt évesen...

LÉKA GÉZA (1957) Budapesten élő költő, író, a *Hitel* szerkesztője. Utóbbi kötete: *Árva ragyogás* (Hitel Könyvműhely, 2016).

azt hiszem, tönkretettem a
fiam életét, rebegte később,
a 30 éves Balogh Marcinak
a Corvin téri Csillagóban,

pontosan a születése napján,
a harminc kisfröccsből álló
kaláris legutolsó gyöngyét
éppen miattam pattintva el,

hogy se nyelvész, se régész
nem lett belőlem dafke, de
hátha, hátha van rá kis esély,
megúszeni gyalázat nélkül,

talán, ha neked gyónja meg:
már-már lemondott rólam
végképp, de most, de most,
hogy a szárnyaid alá vettél:

lesz ebből bármi, te Józsi?,
és bevitt az ÁNE¹ műsorára
titeket is (mégse változtatta
sóbálvánnyá a hiányom...),

nem tőled, Zsókától tudom,
te csak annyit mondtál: fiú,
apád maga a két lábon járó,
szikrázó, perzselő duende,

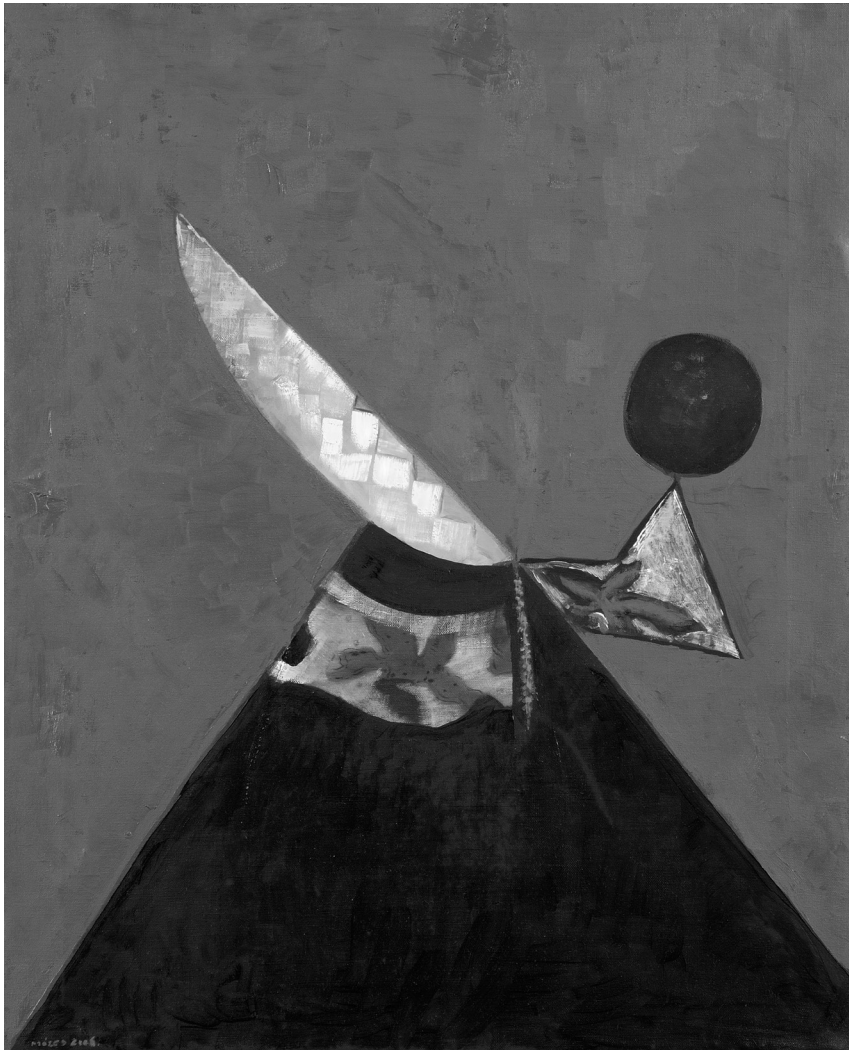
mert egy követ fújtál vele,
mert nem lehetett megunni,
miként gerjedt lánggra iránta
Jean Marais Párizsban,

hogy készített sztrapacskát
ötven romának Mexikóban,
s mint járt kézről kézre a
kutyát is fegyelmező kanál,

1 Állami Népi Együttes

hogy pörgette ujjá hegyén
a Glóbuszt, lazán, irtózva
gőgtől, magamutogatástól,
teleszívott dülleszkedéstől,

és meghajolt előtted, meg,
hálásan, hogy összeszedtél,
a bacchusi trón téged illet:
Egészségedre, drága testvér!

Mózés Katalin: Ne sirassátok a halottat, 2006

Mohás Livia

Fiatal farkas

(Emlékezések)

10. rész

Migrén és migrén. Leeresztett redőny, homlokon vizes törülköző. Zöldes arcszín, a test sovány, akár a hajsztolt agár.

Nellike! Áldja meg az Isten. Derús és szép ruhákban járó, fiatal nő, abban a kutatóintézetben dolgozott, ahol én. Apósa a legrangosabb kommunista vezetők egyike. Kádár János után talán az első tekintély. Nellike egy nap karon fogott, félrehúzott, olyan szürke az arcod és mosolytalan lettél, mi bajod, kérdezte, elmondtam Álmos eltűnését, Nellike erősen figyelt és annyit válaszolt, segíték!

Pár nap. Nellike ismét karon fogott, a fiadhoz kimehetsz, az út a következő: még ma beadod útlevílkérelmed, elutasítják, azonnal ismét beadod, elutasítják, beadod harmadszor, akkor beszélgetésre behívnak, és megadják útleveledet az USA-ba. Nellike elviharzott.

Behívtak a belügyminisztériumba, barátságos tiszt fogadott. Itt az útlevele, elvtársnő, mondta, az én kérésem pedig az, nyitott szemmel mindent figyeljen meg, és amint visszajött, keressen fel engem, mondja el a tapasztalatait. Boldogan bólogattam. Noha jól tudtam, nem fogom felhívni.

A migrénrohamok csillapodtak, és Álmos leveleitől alábbhagytak. Trieszti táborban töltött hónapokat, hetvenhat karácsonyán Rómában repülőgépre ülhetett, irány Amerika.

Megfejtethetlen álom.

A Teremtés Szándéka erővonalaival álmodtam. Helyszín: szélfútta, csupasz, ritka füvű táj, alacsony galagonyabokrok a lapos fennsíkon. Néhány felnőtt, tudósok, nők és férfiak munkálkodtak az erővonalak befogásán, mert a megértésükhöz be kell fogni vibráló lényüket, az erővonalak hálózatnak is nevezhetők. Ha az ember megérti vagy megérzi ezek struktúráját, és ezek mentén alkot, akkor a Teremtés Szándéka szerint teszi, amit tesz a maga munkakörében. Ahogyan a fizikában Einstein, a teológiában Szent Ágoston, a 20. sz. prózájában Thomas Mann, a festészetben Rafael, Van Gogh stb. és így tovább. Ők és a hozzájuk hasonlók megértették az erővonalak (hálózatok) egy részét.

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképoázzlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

A szélfútta fensíkon a tudósok csapdákat építettek az erővonalak befogásához, magas ajtókereteket állítottak fel és alacsonyabb fémkarikákat, amelyek másutt boros hordókat pántolnak össze. Jártak, keltek, vitatkoztak, építkeztek. Konceptiójuk szerint amennyiben befogják és így stabilizálják a Teremtés Szándékának erővonalait, akkor narratívákba foglalva érthetővé teszik. Mi több, követhető lesz azoknak, akik a mai napig még alig érzik az erővonalakat.

Megfejtethetlen álom. Valamit keresek, mondhatjuk rá talán. Nevezhetjük erővonalaknak, amiket keresek. Ennyit értek pillanatnyilag a szélfútta fensíkből és a galagonyabokrokból.

Huss! És elsöpörte az álmot a valóság. A repülés Amerikába, Álmost újra láthatom. A testvérem Long Island-i házában fehér oszlopok, kócos park, benne swimmingpool, kutyák, az istállók ajtóit piros–fehér–zöldre festették. Testvérem a Metropolitan Operaházba készült azon az estén, mikor Álmos érkezett Floridából. Nurejev balett, a *Don Quijote* ment. Nekem is volt jegyem, nem megyek, mondtam, itt a házban várom Álmost. Testvérem dühöngött. Johnnal, férjével ment Nurejevet nézni.

Jön, közeledik. Akinek megjelenéséhez ezeket a szavakat társítottam valaha: pajzs, védelem; tényleg pajzsom, védelmem lett! Miatta nem öltem meg az édesapját, ma sem tudom, hogy e goromba szándékom csak egy póz lehetett, amivel vigasztaltam magam, vagy igazi szándék? Ő volt a védelem, mikor kétévesen erős kis lábain apjának rohant, felemelt öklökkel püfölte a térdét, addig ért fel, mert nagy Haski előtte combos nagy pofonnal padlóra küldött. Pajzs és védelem. Megérkezett Álmos.

Boldog este volt.

Mausi barátnőm, aki a New York Egyetemen tanított, és ott állást akart nekem, hatalmas szilveszter estét szervezett. Csodálatos diótortát sütött, ez koronázta a hideg ételek asztalát.

Táncolás hajnalig. Kézben pezsgős pohárral álltunk Álmossal, néztük őket, talán túl jó lehetett a pezsgő. Megbátorodtam. Elmondtam bűnbánón, mi mindent tagadtam meg tőle, az istenhitet, a keresztény tanításokat és a magyarság erős tudatát. Gyávaságból tettem, és mert féltettem őt a szovjeteknek hódoló világ ateista súlyától.

Egyet kérek, mondtam, ha lehetőséged lesz, pótolod be, amit én elmulasztottam. A szemével, a tekintetével intett, hogy érti.

Megtette. Jóval későbbi levelében mintegy mellékesen megemlíti: „A karácsonyt jól betábláztam vallási dolgokkal: eldöntöttem, hogy minden vallási kötelezettséget (gyónás, böjt, misék) lelkiismeretesen betartok. Adventtől januárig legalább. Ezt még nem próbáltam, vasárnapi misére járok rendszeresen, de olyan megalkuvóan, a korai misére megyek (fél hétre), mert az rövidebb, és a mise előtti böjtöt is könnyebb betartani – ébredéstől áldozásig max. másfél óra. A későbbi misék szebbek, énekesek, látványosak, a prédikáció minőségibb, de nagyon belemegy a délelőttbe, és az éhség nagyon kínoz, már a kezdetén is.

A gyónás új élmény lesz – ilyet még nem próbáltam. Évtizedek bűneit felsorolni hosszú (lehet, hogy több részletben kellene csinálni, mint a TV-sorozatot?).”

Étvágya, emésztése rendben, tehát egészséges. Vele van Isten. Jó volt az alap, amelyre a létezése épült.

Rohannak a napok, rohannak a hetek.

„Hiszen én nem voltam szeretve!” Lassan képes leszek nagyon lassan, ezt tudomásul venni. A szkafanderem ilyenkor talán valahol meglazul, belopakodik ez a „Hiszen én nem voltam szeretve.” Majd gyorsan igazítok a roskatag szkafanderem, legyen benne tartás. Rendben van. Fő a reggeli kávé.

Migrén nincs.

Azon a boldog estén, mikor testvéremék a Metropolitanbe mentek Nurejev balettjére, és Álmos megérkezett Floridából, teázás után a vendégszoba szőnyegén ücsörögtünk. Két út áll előtte, mondta: ösztöndíjak vadászása, hogy tanulhasson, diplomát szerezzen valamely egyetemi szakon, vagy belépjen az amerikai hadseregbe. Én az első útra szavaztam, ő a másodikra, a sereg keretében sok lehetőség van továbbtanulni. Szerez diplomát és ejtőernyőzhet, vagy esetleg mélytengeri bűvár kiképzést kaphat. Mindkét utóbbi szívügye, és ezek a hadsereg kötelékében elérhetőek.

Véghez vitte. Belépett a seregbe. Pár év múltán egyetemre járhatott. MASTER OF ARTS, COMPUTERRESOURCES MANAGEMENT (CRM) az egyik diploma, a másik MASTER OF BUSINESS ADMINISTRATION (MBA).

A *Military History* szaklapban komoly írásokat publikált a magyar történelem érdekes eseményeiről. Egyik: *Horsmen of Cruel Cunning*, a mongol haderők, Batu Kan serege és a Muhi pusztai csata. Jöttek a lovas hordák Keletről. 13. század. Magyarország egyik észak-keleti hegyoldalán szemlélődnek a mongol vezérek, messziről figyelik a magyarokat. Táborot vernek a magyarok a síkon. Szekerekkel veszik körbe magukat védekezésül éjszakára, április van, 1241. A rettenetes vereséget tanultuk mindannyian az iskolában. IV. Béla és kísérete látható a *Military History* egyik oldalán, később visszatért a harc színterére, mély fájdalommal szemléli a mongolok félelmetes hagyatékát. Halottak ezreit.

Szerényen megemlíti a lábjegyzet: a szerző egyik őse ugyancsak részt vett a Muhi pusztai csatában. Lőrinc volt, a cseh vitéz. A legrégebbi ős, akinek nevét megtaláltam a Széchenyi Könyvtárban, kutatva az óvári Szentmiklósi Pongrácok eredete után.

Istenáldotta nagyszerűség, amit a szakirodalom (szörnyeteg szóval) *szimbiózisnak* mond, ez az alap, amelyre a létezés épül, Wirginia Woolf hívja így. W., a drága, súlyosan depressziós író, aki legvégül eldobta saját életét, no de képes volt kibírni 59 évig, amit Isten rámért. A korai mámor időszaka ez, a gyermek és anyja egymásrautaltsága. Vannak percei, eksztatikusak és érzékiek, nagyon boldogok, ekkor épül kettőjük testi kapcsolata, erős kötődése. Eltart a baba egytől öt hónapos koráig, maga a varázslat, a varázslatos egység.

Virginia egyik korai mámorát megpróbálja rekonstruálni. „Anyám kijön az erkélyre fehér hálóingben. Golgotavirágok pompáznak a falon, nagy kelyheikkel, csillagalakban, bíbor csíkokkal, zöld bimbók ökleivel... Ha festő lennék, első emlékemet halványsárgában festeném meg, ezüstben és zöldben... és ami látszik, egyben hallatszana is.”

Sajnos az istenáldotta nagyszerűség, a létezés megalapozásának 5-6. hónapja után a baba szeparálódik. Álmos sem akar ekkortól szopni. Sértődötten elfordul. Ha a mellbimbó a szájához ér, hevesen elrántja magát, mintha mérget érzékelne.

Megsértődöm én is. A kis nyavalyás! Közben ordítózni kezd az éhségtől. Egye meg a fene sértett büszkeségem. Készíték vajas krumplipürét. Időbe telik, szinte már üvölt, mikorra elkészül. Boldogan habzsol, megnyugszik.

Egyszer erős és illatos kolbászos krumplipaprikást ebédeltem. Felkapta a fejét, hadonászott, szaglászott és izgatottan tátogatott. Adtam neki. Izgultam. Ártatlan növényi pempők után szabad-e neki paprikás és kolbászsiros szaftot hörpölgetni? A baba lelkes volt. Pár perccel étkezés után elaludt, aludt sokáig, kimerülten, akár medve a télben.

Elfordult tőlem. A nagyvilágba lett szerelmes, velem nem törődött. Hanem sok minden mással. Milyen ízű a kispárna csücske? Elég puha-e a takaró? Markolászott, amit elért és megkóstolt, tapicskolt tenyérrel vízben, főzelékben. Hagytam ügködni és elmélyülni új szerelmeiben, de ádázul lestem, mert a villany konnektorokat, a forró vizet és minden mást markolászni akart. Leállítottam néha, ha kellett, ilyenkor vadul veszekedtünk. Négykézláb kúszott gyorsan és gyorsan, hanem amikor talpra állt! Isten segítsen ilyenkor minden bébiörzöt. Tágult számára a tér, több tárgyat birtokba vehetett, és nem késlekedett. Gyakorolt szüntelen.

Zene szólt. Arra gondoltam, most levetem a szkafandert. Elmondom újra, „Hiszen én nem voltam szeretve!” Megtettem. Lehámoztam magamról lassan a védelmi burkot. Kimondtam. Nem fáj. Semmi kín. Távolból halk mélyhegedű szólt, vagy inkább gordonka és zongoraszólam.

Álmos édesapja – valahány könyvbemutatóm és előadásom volt – rendre megjelent. Látogatott itthon, értékes könyvet, finom konyakot, Zsolnai vázát, hímzett abroszt hozott, mikor mit. Álmosról beszélgettünk, mint amikor régi és fontos rokonok, talán testvérek találkoznak. „Fiad nevében” névjegy-felirattal óriási virágcsokrot hozott minden anyák napján. Mintha bátyám lenne, talán ő volta-képp Ottóka, Bussa Marcsóka elsőszülöttje. Meghalt, mielőtt én megszülettem.

Beszámoltam Álmos apjának részletesen Fort Braggról, arról az Észak-Karolinában levő katonai táborról, ahol Álmos az ejtőernyőzést tanulta. Testvéremmel repültünk le hozzá. (Déli tábornok volt valaha B. Bragg, innen a neve a tábornak.) Füves nagy térség, amott természetesnek tűnő jókora tó, vidám hullámok. Volt ott egy százados. Szép termet, jó arc, Boyalt a neve. 1980 táján történt, azóta

talán már tábornok lett Boyalt, kinéztem belőle. Akkor régebben Álmosról beszélt, akár tanár koromban én is a tanítványaim szüleinek. Igazi fegyelem van a vérében, született katona és más csodálatos dicséreteket sorolt a fiúról, én meg a felhőkig szálltam. Silány angoltudásom miatt Álmos tolmácsolt, így árnyaltabban válaszoltam: a nagyapák egyike vitéz, a másik egykor lovascsendőr volt. Mi több: nagyanyja családjából két lovastiszt nevét jegyzik, akik a 19. században, a magyar szabadságharcban harcoltak.

Ő meg ejtóernyős. Az ugrás mehet ködben, esőben, sötétben, a dzsungel fölött, bárhol, de ami nagyon rossz, az a szél, mesélte derűsen. Később a 82. ejtóernyős hadosztályban szolgált, a 18. Légi Szállító Hadtestnél.

A Fort Bragg-i táborból jó köteg prospektust, hirdetést, szórólapokat hoztam haza emlékül. És ezek mind egy szálíg eltűntek a bezárt lakásból. A belügy emberei, úgy látszik, meglátogattak titokban. Tapintatosan tették, felfordulás nem maradt utánuk.

Október 6. Arra ébredtek, hogy eszeveszetten gyűlölök minden osztrákot.

Lassan világosodik, hogy ez az érzés töről metszett baromság. Vagy nem? Agyam mégis rakva haraggal.

Pannonia, Vergiß Deine Toten Nie, Als Kläger Leben Sie.

Az aradi várban a golyó által kivégzettek: Dessewffy Arisztidesz, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Schweidel József nélkül állt fel a bitófára ítélt kilenc: Vasban valamennyi.

Legelől lóháton Josef Tichy osztrák (cseh) zászlóaljparancsnok, mögötte az egyes és kettes számú század.

Őket követte a hadbíró, gyalog.

Majd a sorrend: Lahner és Knézich, Pöltenberg és Aulich, Nagysándor J., Török I, Vécsey K., Leiningen-Westerburg K., Damjanich J., szekéren, mert sérült volt a lába.

A kocsis, fazekasvarsádi paraszt, végigsírta az utat. Damjanich mellett Arad görög-keleti papja, mögötte Mayer úr, a hóhér. Jobb és bal oldalukon nyolc-nyolc feltűzött szuronyú osztrák katona. Végül a harmadik és negyedik század. Arad felé Figuelmont dragonyosok csatárlánca zárta le az utat. Megadták a módját. Nem kockáztattak, pedig a környék csak az esemény után jöhetett ide.

Közelgett az este. Bitófán a testek. Bitófán a hősök. Kettős órség vigyázott rájuk. Jöttek, csak jöttek az elárvult magyar lakosok, de már nem lázadoztak. Csendesesen sírtak.

Világosnál, a fegyverletételkor a cár katonái őrizték őket. Igen lazán tették, lehet, szándékosan, a rabok, köztük a főtisztek akár megléphetek volna. Nem tették. Amit magam nem igazán értek. Miért nem? Az én családom férfinépe túlélő fajta. A nők többségéről már nem is beszélve. A két óvári Szentmiklósi Pongrácz fiú, Bussa Marcsó nagy-nagybátyjai, mindkettő a bécsi Burgban szolgált, huszárok voltak, és a forradalom kitörésekor rögvest átálltak a magyarokhoz

– ugyancsak letették a fegyvert, de talán még pengett, zenélt a ledobott kardjuk, egyikük már mozdult, és futott Fiumébe. Felszállt az első Amerikába induló hajóra. Nem tudni, fűtőnek állt-e, esetleg szolgának, hogy ingyen utazhasson. Később kiderült, távollétében halálra ítélték. Húsz esztendő múltán, a kiegyezéskor térhetett vissza a hazába.

Akár Imre nagybátyám 1914-ben. Érettségi után elkapta lelkét a Wanderlust, vágyott világot látni. Irány Fiume, a Pannónia gőzös, szobalányi munkákért ingyen utazott, terített, asztalt szedett, mosogatott és sűrölte a padlót. Amikor Gibraltnál hajóztak, kitört a háború. A pár hétre tervezett kalandból több esztendő lett, túlélő fajta, talicskázott teherpályaudvaron, felhőkarcolók ablakait mosta, a 60 emeletes Woolwarth ház majd minden ablakát lecsutakolta, semmi tér- és magasságiszonya nem volt, szombat esténként sabec-gojként egy ötvencentes nikkelt pénzt keresett, ennyit vehetett ki a vallásos zsidó házaszszony pénztárcájából, mert pénzzel se bánhatott a nő az ünnepi estén, gyufát se gyűjthetett, így a vacsorájukat Imre melegítette meg. Más estéken ingyen nyelvtanfolyamokat látogatott, bevándoroltaknak szervezte a város, és esti kereskedelmi iskolába iratkozott később, itt hároméves tanulás után megkapta első diplomáját. A második diplomát a New York Egyetem közgazdasági fakultásán szerezte. Bankhivatalnok lett, unalmasnak találta, de szépen keresett. Nyolc év után ő is visszatért a hazába, végig szenvedett a honvágytól.

Álmost is Amerikába űzte a Wanderlust, a trieszti tábor után 1976-ban Rómából repülővel indult. Húsz esztendő múlva hazatért ő is nagy boldogsággal. Közben az amerikai hadseregben szolgált, a Fort Bragg-i ejtőernyős kiképzés után Arizonában kijárta a hírszerző iskolát, a California-i Monterey-ben nyelviskolában tanult, majd tanított, a nyolcvanas években vissza Fort Braggbe a Lélektani Hadviselés Dandárhoz, majd Németországba a fegyverzet-ellenőrzési egységhez.

Sűrű évek voltak. Álmosnak ott, nekünk itt, én tüntetésekre jártam az erdélyi faluk rombolása miatt, Csurka István a Hősök terén gyújtó beszédet mondott, vonultunk a román követséghez; sorfal: rendőrök golyóálló műanyag pajzsokkal tetőtől talpig „vasba” öltözöttek. Újból eltemettük, de most pompával a Hősök terén, és szimbolikusan, Nagy Imrét, az 56-os kivégzett hőst a társaival. Orbán Viktor nagyon fiatal volt, ő is beszélt, emlegette a szovjet csapatok kivonását a hatalmas tömeg füle hallatára. Az első sorban álltam, az égre pislogtam szüntelen. Jönnek-e Kádár János helikopterei? Közénk lövetnek-e, mint 56-ban a Kosuth téren? De nem. Akkorra már gyenge lett a kommunista hatalom.

A háttérben már szedelőzködtek, készültek hazafelé az ideiglenesen itt állomásozó ruszki katonák. A vörös csillagos orosz anyácska nem volt bőkezű a fiúkkal, a kiskatonák korábban is szüntelen betörték a hétvégi házakba, vittek, amit láttak, a környék piacain pénzzé tették a zabrált rádiókat, konyhai eszközöket, szivattyút, szerszámokat, ám most, indulóban hazafelé, ajándékokra is kellett a pénz, kiemelték még az ajtófélfákat is, az ablakkereteket, a csöveket a falból és a villanydrótokat, ezek a vidék építkezéseinek találtak gazdára.

A kárfelmérés során a környezeti kár 60,2 milliárd forintra tehető. Harmincöt éves ténykedésük során súlyosan veszélyeztető állapotot hagytak maguk után: 2,7-3 millió köbméter talaj, 1-1,2 millió köbméter felszín alatti vízkészlet szennyeződött. De a 60 milliárd forint értékű környezeti kárból csak 2 milliárdot voltak hajlandók elismerni. Viszont a maguk 48 milliárd forint követelését kasszárnyák, katonai lakások építéséért váratlanul fölemelték 100 milliárdra.

Boldog esztendő az 1990.

Tavaszi megkezdődött a szovjet katonai alakulatok kivonulása, márciusban elindult az első katonavonat.

Nyár: Álmos Münchenből megérkezett. Nálam nagy vacsora, fiam édesapja és a második feleség. Nagy érzelmi mozgás. Csak két hetet tölthetett itthon, jó érzés volt, és mikor elment, szomorúság. De fontos, hogy erős, egészséges, Úrnapján áldozott ő is, én is.

Ősz: szeptember 17-én Veni Sancte. Erről az alábbi levelet írtam:

Drága osztályfőnököm, Mater Bodolai!

Megvolt 42 esztendő után az első Veni Sancte, az évnnyitó Egerben! Az Angolkisasszonyok ismét léteznek és nem csupán rejtekezve és eszmeileg, hanem VALÓSÁGOSAN. Újra és újra el kell mondanom magamnak, hogy elhiggyem, annyira elképzelhetetlen volt ez még pár évvel ezelőtt is. Boldog vagyok, hogy ott lehettem.

Már az évnnyitó előtti napon leutaztam Egerbe, hogy megadjam a módját az emlékek és a Lélek ünneplésének. A Senátor Házban szálltam meg (kicsi műemlék szálloda, régen a zeneiskola működött benne), délután besétáltam az Órangyal udvarba, amely sokkal rendezettebb, tisztább, mint bármikor volt az elmúlt 42 év alatt. A rendház visszkapott parányi részében (3 tanterem, néhány szoba a Matereknek, kis szobakápolna és ebédlő) korombeli régi növendékek takarítottak, terítették, dolgoztak elszántan, nagyon rokonszenvesen segítettek, hogy másnapra minden rendben legyen.

Órákig szemlélődtem a városban, végiggondolva a Bogács-Eger közötti hintóutakat, a matrózblúzokat, a tanárokat, járkáltam az Érsek kertben, most kaptam vissza Egert, mindazt, ami akkor volt, és mintha ez a nyomasztó 42 év csak amolyan szürke, kínos szünetjel lett volna életünkben. Aranka néni (anyjai nagynénénk) régi házába becsöngettem és bekéredzkedtem, nagyon aranyosak a mostani tulajdonosok, minden szobát végigjártam. A Koronában (most Park Szálló) vacsoráztam, konyakkal kezdve, Bikavérrel befejezve, egyedül ültem a két nagy étteremben, talán nem volt még vacsoraidő. Legutóbb Mater Bodolaival kávéztunk itt, amikor hazalátogatott Argentínából.

Hanem a másnap reggel! A Ferencesek barokk templomában volt az évnnyitó. A zárdaikápolnából házasságtörő termet csinált a kommunista hatalom. A mise előtt 20 perccel ülőhely sem volt, és hamarosan állóhely sem. Jöttek, jöttek a régi növendékek, rengeteg ismerős arc, és amikor 10 órakor felhangzott az orgona és a „Jöjj el, Szentlélek Isten”, sírtam, nem szomorúságból. Fényességes szép mise volt. A pap prédikációja kissé laposra sikerült, jutott erről eszembe, hogy a rend alapítója, Ward Mária tudta, mit akar, amiért a rend felügyeletét közvetlenül a római pápa számára kívánta fenntartani, és nem a vidéki papságra bízta... A szentlecke és az aznapra rendelt evangélium gondolatai csodálatosan az itteni lelkeknek szóltak: a megbocsájtásról, a harag ellen, időszerűen! Ránk is

férne, hogy most bölcssek legyünk. A friss növendékek, kicsi, törekeny fehér blúzos lányok, 41 gyerek az első padokban, szívszorítóan szépek. Mi is ilyenek lehettünk valamikor? Áldozás után csak ők énekeltek. Valamiféle BIZONYOSSÁG mutatkozott meg, oda kapcsolódtunk vissza, ahonnan – talán csak látszólag – néha elszakadtunk.

Mise után az Őrangyal udvarban szónoklatok, köszöntők és sok, sok régi növendék beszélgetett, a régi tanárok: M. Nagy, M. Körtvélyessy, M. Erdős, M. Hirtelen, M. Juhász nagy hatással voltak rám a pár perces beszélgetésben, mert (testben bizonyjára fáradtak, de) lélekben, szellemben frissek, kiegyensúlyozottak, vidámak.

Nem győzőm csodálni bátorságukat, nagyratörésüket (amit már akkor megcsodáltam, amikor Mater Bodolai a Rákosi-uralom elején átkúszott a vasfüggöny alatt és nekivágott a világnak, Argentínában megalapozta az ottani Angolkisasszonyok Intézetét!) Itthon még mindenki szorong a jövőtől, M. Juhászék pedig itt Zrínyi bátorságával belevágnak.

Kézcsókkal és sok szeretettel:

Budapest, 1990. szept. 17.

Félesztendő múltva, 1991. június 16-án indult a szovjet katonavonatok zárószereplvénye, befejeződött a kivonulás. Záhonynál Viktor Silov altábornagy utolsóként lépte át a határt. Megszabadultunk.

Mózses Katalin: Cím nélkül, 2005

Acsai Roland

Az Alkaioszi-strófák ciklusból

A pacsirta látta

Ma nyolcvan és négy éve van itt velünk
apám. Hasonlatokra hasonlatot
ki hozna? Mondjuk erre. Mintha
élete éveiből lehetne

hasonlatot csinálni, ha már azok.
Most július van. Elrepülő madár.
Ilyen napon születhetett meg,
mint ez is itt. A pacsirta látta.

Köröző madárraj

Cseresznye érni kezd, a fa lombja zöld.
Belőle ennének seregélyeink.
Gyerek vagyok még. Érdekelni
ornitológia érdekel csak.

De állatorvos mégse leszek, nem én,
s állatkereskedést se nyitok, de ezt
nem tudhatom még ott. A régi
fák magasán köröző madárraj.

ACSAI ROLAND (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Mi dalol a madárban* (Parnasszus, 2021).

Amelyik megismer

Az óriás hóemberek álltak ott
a kerti fák alatt, az ereszre jég-
csapok tapadtak, nőni kezdtek:
mint az idő, ama végtelenben.

Húzott a szánon régen apám, futott
velem tovább: a végtelenében állt.
Hová futottak éveink el?
Hol van az év, amelyik megismer?

Egy alvó madárra

A szárnya és a tolla alá fejét
bedugja, mintha este lehetne. Két
szemét becsukja, és a teste
mozdul, ahogy levegőt vesz. Élő

levél, belülről fúja a szél, meging.
Kalitka rácsa: térbe terelve tér.
Az ő meg én: az én se, ő se.
Végese ébred a végtelenre.

Idejét odázza

A szürke és fehér lege fellegét
borítja ránk az ég, nyara telne még.
Kiülni majd teraszra újra,
míg a szemembe a fények újra...

Teraszra újra, fényei újra, most
kiülni újra. Régije új: az év,
az éveink. A gerle hangja
vissza, ha tér, idejét odázza.

Halk ceremóniák

Beszélték, idegen lovas szállt meg Kelemen Vészi Anna fogadjában. A Görgényi-havasok felől, sötétedés előtt érkezett. Könnyű lovasember, nem úgy, mint a málhákkal megrakott hegyi mokányok, akik gyapjút, túró, irhát szállítottak vásárról vásárra, s ha lejöttek az ösvényekről felkeresni a kusztódiát, éjszakára Kelemen Vészi Anna nyári fődése alatt húzták meg magukat. A rettentő bűzőkkel járó málhásokra nem figyelt senki, viszont az idegen lovas kilétéről sokáig folyt találgatás. Először is azért, mert nem a járt csapáson ügetett, hanem látszott, ravasz számítással telkek mögötti ösvényeken közelített, kerülte a póri szemeket. Mindhiába, fának, mezőnek füle, szeme van, hangoztatták a pásztorok. A lovas csontos alkata, tekintete, gondozott szakálla, testtartása, lovának megülése nemesemberről árulkodott.

Miután áthágott a sebes folyású patakon, Kelemen Vészi Anna fogadjának hátsó kapuján lépett be. Lovát azonnal az istállóba vezette, üdvözölte a ház asszonyát, s csak másnap reggel ment fel a magaslatra nagyobb börtokkal az oldalán. A franciskánusok épülő kusztódiájába igyekezett, hogy a börtokot átadja a ház főnökének. Mindösszesen annyit mondott a gvárdiánnak, természetesen latinul, kegyelmes Tholdalagi Mihály marosszéki főkapitánytól hozott folyósítást szíveskedjék átvenni. Kis időre szánta vendégeskedését, szétnézett a szétszórt építkezés környékén, mint aki feladatul kapta a munka felmérését, majd legcsekélyebb megállapítás nélkül távozott. Stephanus gvárdián csalódotan konstata, a lovas az ő igyekezetüket szóra sem méltatta.

Kelemen Vészi Anna fogadjának fénye valamivel éjfél előtt aludt ki, ami tehetős vendégre tartózkodására engedett következtetni. Nem sokkal a lovas másnap hajnali távozása után lepte meg a falut a hír, hogy az nem más volt, mint Rohonyi István, szászrégeni várkapitány. A hírt felemásan, kételkedéssel fogadta a völgy népe, hiszen annyit tudtak, igazi várkapitány nem elhagyott csapásokon jár, főleg nem napnyugtával érkezik, ugyanúgy nem napkelte előtt távozik, és nincs mért kerülnie a pór népetekintetét.

***

LOKODI IMRE (1963) író, újságíró, televíziós szerkesztő.

Jönnek, halotta páter Stephanus Salinis a toronyból leszóló laikus testvértől, és gyér szakállába túrt. A gyászkoCSI és kísérete érkezését a kápolna tornyában vidéket kémlelő Fülöp fráter jelentette.

Az atya végignézett magán, csupa por és agyag, kezei hasadtak, mint a napszámos parasztoKnak. Néhol elevenen levedzik, nem is könyvet tartó kéz. Azt gondolnánk, imádságra is elég ritkán simul össze, holott minden bizonynyal tévedésben vagyunk, mert elsősorban nem a kéz tükrözi az imádságos lélek isteni hívásra szóló rezonanciáját. Salinis atya szólt Lapora testvérnek, kapja össze magát, rázza ki csuháját, öntsön a fejére korsó vizet, kösse a haját varkocsba, vegye a csontfésűt, gereblyélje meg a szakállát. Páter Lapora mind ezt megjegyzés nélkül elhallgatta, engedelmességre törekedve, úgy tett. Salinis páter látta, hogy a kápolna harangjának nyergén lóg Fülöp klerikális testvér kordája, s azt is, hogy a torony ablakszerű rése szépen kiadja a franciskánusok fogadalmát jelképező három csomót, és ez mély meglelégedéssel töltötte el. A nagyságos úr, Tholdalagi Mihály nem fog látni egyebet a Márkodi-birtokon, vagyis a kusztódia udvarán, mint szegénységet, tisztaságot és engedelmességet.

Stephanus Salinis gvárdián elment a mészgödörig, lábszárközépig felhúztá csuháját, lábait mészbe mártotta, ami pillanatok alatt lerágja az ótvart, a kecskék vájújában pedig leöblintette, recsegettette sárgult fogait az eleven sebeket maró fájdalomtól. Lapora atya tisztában volt azzal, hogy a gvárdián nem hajlandó felvenni ünnepi habitusát, s azt is tudta, hogy a temetési szertartás elvégzése reá vár, bár úgy lett volna illendő, hogy a nagyasszony temetési szertartását a házfőnök végezze, de hát az engedelmesség a szerzetesi közösség alapvető követelménye.

Már betértek az útelágazásnál, jelezte Fülöp fráter megint csak a kápolna tornyából, ahonnan általában ellátott messzire. Ha szép idő volt, látta Szolnok-Doboka vármegye déli peremvidékét, ahonnan közelített a gyászkoCsik oszlopa.

Harangozzak? – kérdezte a fráter.

Még várj vele, szólt vissza a házfőnök, és szétnézett a kusztódia udvarán. A lanyha mozgású napszámosokat látva arra gondolt, nagyságos Tholdalagi kriptája akár készen is lehetne, bár az önkritikától megtartóztatta magát, mert ő a maga részéről feszt sürgette a mestereket, állandóan a napszámosok nyakán volt, de nem úgy, mint aki várná nagyságos Tholdalagi Mihály halálát, mert ilyesmire nem is merne gondolni, s ha mégis, nem kétséges, az Úr keményen lesújtana rá. Mégis mielőbb készen kell lennie a nemes ember halotti kriptájának, mert Tholdalagi többször írásban és beszédben kifejezte óhaját, hogy halála után Michására kívánna temetkezni. Valamit érezne a kegyelmes nagyúr, töprengett el többször a gvárdián, majd elhessegette magától a rossz gondolatot. Tán nem utánzásból, kivagyiságból, hanem e földhöz való tiszta ragaszkodásból kapott kedvet ide temetkezni más nemesi, úgy, mint a Zichy, Bornemisza, Thorma, Lázár származék, kifejezetten abból a meggondolásból, hogy a klastrom igen mesés és háborítatlan környezetben áll. Nem hiába nem alkudott Tholdalagi

gálfalvi Márkodi Gergely urammal, mert erszényéből habozás nélkül kivett és átadott Márkodinak 100 forintot, így a magaslaton fekvő, a Nyárád felső völgyére majdnem egész rálátást kínáló dűlő azonnal a franciskánusok birtokába ment át, ahol megkezdhatték a klastrom építését. Igaz nem kőből, téglából és helyenként azt megkívánó márványból, hanem vesszőből, lóürüléssel és pelyvával kevert agyagból, amit sövénynek nevez a parasztszáj, mert nekik is kapuról kapura sövény házuk van, kivételt mindösszesen Kelemen Vészi Anna háza, fogadója képvisel, amit kőből és vastag, bogmentes tölgyből építtetett, s ugyanabból drága anyagokból vendégfogadót. Selejtesebb anyagból olcsó nyári födést melléje. Ki plebejusi, ki úri béren megkapta ahhoz való kosztját és szállását, a szükséges fürdőzést és lámpafényt is beleértve.

Keresztény ember hogyan is várhatná Tholdalagi nemes ember halálát, akit egy fiúval és nyolc leánnyal ajándékozott meg az Úr. A család írásbeli számontartása óta, vagyis 1280-as évektől errefelé más nem is büszkélkedett ilyen családi sokasággal, mint amilyent prezentált Tholdalagi Mihály és gelencei Mihálict Erzsébet nagyasszony házassága, de mivel Isten minden akarata nincs kőtablába vésvé, a dolgokkal nem árt rendben lenni.

Nem hallgathatjuk el, Stephanus Salinis házfőnök meglehetősen fukaron kezelte a harangszót, ha soknak találta Fülöp fráter ilyenszerű ténykedését a toronyban, nem állta meg szó nélkül, felszólt, legyen elég, testvér. Ha úgy adódott, hogy a fráter a kecskéekkel a kusztódia környéki födések alatt volt elfoglalva, akkor ő kötötte fel kordáját a harang nyergére, rántott vagy hármat a harangon, vagy éppenséggel felállt a tulipánokkal telefestett könyves ládára, megcsípte a harang nyelvét, annak falához ütötte nem többször, mint háromszor. Azt tartotta, minden ütés koptatja a harangot, rövidesen kilukad, a kusztódiának pedig nem áll módjában új harangra szerződni. Minthogy nem áll módjában rendes, markokat betöltő harangkötelet sem beszerezni. Történt, hogy egyik moldvai missziós távollétük során valami zsvány ellopta a harang kötelét. Mint kiderült, hegy mögüli sírásó vitte el, akit protestáns vallásának ellenére láttak néhányszor megfordulni a kusztódia udvarán, s amikor híre kelt ennek a gyalázatnak, a sírásó félelmében a Küküllőn túlra menekült.

A csizmájukat mossák a patakban, folytatta Fülöp testvér a toronyból, ami elég okot adott arra, hogy Stephanus gvárdián elgondolkozzon, ami a kusztódia további sorsát illette. Az urak, akik általában tömve pénzzel érkeznek a halottal, hogy ha busásan nem is, de meglehetősen bő markúan szoktak tenni a perselybe, ami a temetési szertartás elvégzésének köszöneteként illik be, másrészt a kusztódia további bővítésére szánnának, mert amint látni fogják, a kápolna nyugati fala kibomlott. Erősen esős nyár idején mindig dél felől támadt a vihar, az ég srég esővesszőket nyilazott a kolostor falának, ami könnyen felázik, hull. Aki viszont csizmát a patakban görnyedve maga mos, és nem valami szolgálta teszi meg az urának, akkor nem remélhető sok pénz az urasági erszényből, ha csak maga Tholdalagi Mihály ismételten nem tesz ki magáért, pontosabban nem számol ki jó néhány forintot a fent sorolt célokra. Ha nem másért, legszentebb

pártfogónk, Szent István király kedvéért, hiszen ő védőszárnya alá építtetik a kolostor.

Az atya abban maradt, hogy írva és mondva van: *Orate, fratres: ut meum ac vestrum sacrificium apud Deum Patrem Omnipotentem.*

Ahogy illett, először a lovas urak, őket a halottaskocsi követte, négy szénfekete ló, a hámok zsírral kikelve. Másodszor Tholdalagi Mihály kincstárnok hintaja jött, aztán nyeregben még néhány uraság. Zökkentebb, egészen nyitott kocsiban pedig testes úriasszonyok ültek, sűrűn köszöntgettek a falu rongyosra szakadt, alázatos népének. Csupa szalmafedél, elvértve zszindely csak, a falu asszonyai csoportokba verődve nézték a menetet. Hozzák a nagyasszonyt, akit nem láttak soha erre felé megfordulni, pedig jönnie kellett, hozni ezüstpénzt. Lehet, aranyat is hozott, mert egyszer csak nem a régi kopott kelyhet vette ki Salinis gvárdián a tabernákulumból, hanem aranyos kelyhet emelt a magosba úrfelmutatáskor. Ám dúlt a tatár az ország valamelyik északi szegletében, az atyák fogták a kelyhet, elásták valahol a kusztódia udvarán, vagy az is lehet, elmenekítették Csíkország felé, tán Somlyóra éppen.

Hogy dúlt a tatár vagy csak szóbeszéd volt, helybeli pórnépnek nem állt módjában ellenőrizni, mert az atyákkal való barátkozásban messze megtartóztatták magukat abból kifolyólag, hogy nem értették a szerzetesek egyetlen szavát sem. Nemcsak hogy misén nem értették, mert az latinul volt celebrálva, hanem akkor sem értették az atyákat, amikor ők a kusztódia udvarán töltötték szabad idejüket, és kedvük lett volna a néppel beszélgetni. Salinis gvárdián bosnyák volt, akárcsak Laporá páter, ezek után a helybeli hívek nagyon is kétkeltek abban, hogy az idegen nyelvű franciskánusok ki tudnak-e járni valamit is üdvösségek dolgában annak, aki nem érti egy szavát sem a bosnyák szerzetesnek.

A harangok hallgattak, mint a sír. Mindenesetre kár, nagy kár, gondolta Fülöp laikus testvér beleérző sajnálattal, hogy az elhalálozott nagyságos asszonyt nagyon is visszafogottan hozzák valahonnan Besztercéről vagy Szolnok-Doboka vármegyéből, megfosztván az útba eső falvak népét olyan hír tudomásulvételétől, ami ellenkező esetben a nagyasszony lelki üdvözülésének alaposan besegített volna. Vagyis a pórnépi imádság, mert ha minden igaz, az is éppen olyan kedves az Úr előtt, mintha azt nagyuram, Tholdalagi Mihály mondaná. De a bizonytalan időkre való tekintettel értette Fülöp laikus testvér, hogy a hegyek mögül leselkedő elkószált tatár vagy az út menti sövények takarásában leskelődő zsvány rögtön kincset szagol. Ezért a szászrégeni vár kapitánya néhány fegyveres lovast adott a gyászmenet mellé, akiknek jó szaglásuk és megtapasztalásuk volt, ha a mocsári erdő mélyén zsvány tanyázott. A Maros mente ezen szakasza rettegett vidék, úgyhogy a vár lovasai csak akkor fordultak vissza, amikor a halottas menet elért a bölkényi elágazáshoz. A várkatonák megnyugtatták az urakat, ettől tova felé nincs mitől tartaniuk, mert Vityál ősi váránál a havasokat szemmel tartó őrszem sűrűbben poroszkál, le egészen Remete

hajdani remetéjének összedőlt hajlékáig, amit elhordani egyrészt kegyeletből, másrészt félelemből nincs kedve a népnek.

Lapora atya a menetet a dombocska aljában várta, fehér misekontösének csipkékjét megrágták az egerek, vállán átvetett fekete stólájába varrt aranycérna sem kellőképpen fénylett a fátyolos napsütésben. Eközben Salinis házfőnök a nyitott sír fölött állt, kapucniját fejére húzva, mert a kápolna falán ütött rés, ahol a nagyasszony koporsóját kívánták a szentélybe vinni, erős huzatot vont a Peres patakjából. Meg aztán ott volt az állandó és erős fejfájása, amit még Boszniából hozott. Másrészt a világ minden hívsága, rezzenése, mármint csábító úrasszonyok elől ily módon kívánta elzárni tekintetét, kizárólag könnyörgésre, az Úr kiengesztelésére szánt imára koncentrált, amikor megérkezett a gyászmenet.

Lapora atya megdöbbenve konstataulta, hogy hivatását a beszercei istápolyos kórházban nővérként álcázó domonkos apáca és a hajdani, lutheránusok által elvett domonkos rendház visszaszerzésében eddig eredménytelenül munkálkodó Laurentius domonkos atya sietett a michásai franciskánusok üdvözlésére, ami csakis latin nyelven fejeződhetett ki, viszont nem kétséges, hogy a szertartásban a domonkos szerzetesek is részt kívántak venni. Igaz, olyan jelentéktelen dologra vállalkozva csak, hogy az urakhoz és pórnéphez magyarul szóljanak, ami kicsinységében is lesújtóan mutat a bosnyák atyák hiányosságaira.

Nem kétséges, a michásai atya erősen fanyarul fogadta a domonkosok üdvözlését, mindjárt arra gondolt, amit Stephanus Salinis mesélt neki nemrégiben a beszercei domonkosok összeférhetetlenségéről, miszerint olyannyira nem tudtak megállapodni a beszercei plébánossal, hogy XII. Benedek pápa kellett igazságot tegyen. Lapora páter abban sem tud a domonkosokkal teljes mértékben közösséget vállalni, hogy a dominikánusok szegénységi fogadalmuk ellenére pedánságukra mértéken felüli gondot fordítanak, és ekkor megint csak a szegényes, egérrágtá csipkéjére gondolt, amit görcsösen takart, mert a miseruhák gondozottságára az utolsó útjára kísért, a micházai kusztódia kápolnájában örök nyugovóra térő Brenhidai Farkas Krisztina márpedig bőségesen áldozott.

Tholdalagi Mihály amint leszállt hintójáról, mindjárt a kusztódia felé vetette tekintetét, az ő nagyságos és kegyelmes tekintetét pedig a michásai szerzetes lopva kóstolgatta, mit mond majd négyszemközt nekik a nagyságos úr, szépen haladtak vagy sem a kusztódia falainak építésével. Sajnos, a lábfák közti veszőfonások meglehetősen rút képet mutattak, mint egy döglődésre kárhoztatott ló bordái. Laurentius dominikánus atya viszont örömmel konstataulta, Tholdalagi nagyságos úr arca inkább fanyarságba, mint elégedettségbe rándult, bizony, nincs rendjén a dolog, amit a nagyságos úr csakis a bosnyák franciskánusok számlájára írhat.

A főkapitány szomorúsággal lépett föl a dombra, meghagyván az embereknek, mire ő felér, kerülő úton vigyék fel a kusztódiába azt a bagázst, amit ő kifejezetten a michásai bosnyák papoknak szánt, és a koporsóval se várakozzanak túl sokat. Szépen, illedelmesen, nagyasszonyhoz méltó lépésekben helyezték

a sír szája fölé, a misével pedig Laporala atya várjon, amíg ő megjelenik, mert végtisztességhez illő köpenyre kell váltania. Szent Ferenc atyánk michásai követői a nagyúr szomorúságát természetesen a nemes nagyasszony, Brenhidai Huszár Mátyásné, Harrinai Farkas Katalin halála felett érzett fájdalomának tudták be, ami csakugyan megviselte Tholdalagit.

Ez idő alatt Rozonyi várkapitány Kelemen Vészi Anna fogadójához léptetett, kiugorva a nyeregből mindjárt leoldott egy a bőrből varrt zsákocskát, azzal lépett be a fogadósné nagy tölgyfa, vaspántos ajtaján. Később egy szolgálóasszony eskü mellett mondta el, látta, amint Rozonyi vitéz úr kicsomagolt a bőrszákból tömérdek ékszert és selyemruhát, csipkés brokátot és hosszú, földporához érni méltatlan fekete selyemruhát, amivel Kelemen Vészi Anna azonnal elment szobájába, ahol olyan fenséget, előkelőséget öltött magára, hogy a kusztódia alatt várakozó nemesasszonyoknak leesett az álluk. Saját köntöseikre vetve pillantást erősen szégyellték magukat, azonnal ráismerve, hogy a gyászruhát Beszterce városában méregdrágán dolgozó Hinter asszony varrta, s mindjárt értették, hogy Rozonyi miért hasított idegen kézre jó darabocskát tekei birtokából, ahol se nád, se csenkesz, se bokor nem nő, csak jó fajta szőlőbirtok ontja a borát, mellette derékig baldachin és here.

Az úr a magaslaton állva eltekintett a völgy felett, a Bekecs hegység nyugati derekát kémlelte, amit ajánlottak neki, amikor megfogant benne a nemes akarat, hogy a környéken kolostort építtet, viszont a patak forrása már vérrel, pusztítással megtapasztalt hely. Egyszer ő maga is kilovagolt a bércek élén, látta a hajdani pálos klastrom tatártól felforgatott, mohával teljesen benőtt köveit, megállapította, kolostornak védtelen, vad hely.

A falu, vagyis Michása első asszonya, Kelemen Vészi Anna kéréssel fordult Anasztázia domonkos nővérhez, mozdítanak el helyéről a koporsó födelét, mielőtt Tholdalagi megérkezik, hadd lássa, fizikailag is miféle teremtés volt a páterek jótevője, Brenhidai Huszár Mátyásné, Harinnai Farkas Krisztina, de a domonkos apáca azonnal megsúgta Kelemen Johannának, kérése nem teljesülhet, ha még a michásai asszony hangjából jó szándékot is feltételez. A nagyasszony olyan kék, mint az érett besztercei szilva – súgta meg a domonkos nővér valamennyi gondolkodás után. Akárcsak apósának, Brenhidai Huszár Mátyásnak szétfröccsenő kék vére a serlegben, miután Lugoson Murza tatárvezér Brenhidai fejét vette, és felfogott vérét aranyozott kupából csöppig kiitta...

Jézusmária, csapta össze két tenyerét Kelemen Vészi Anna, majd keresztvétel után hátrálni kezdett, elrebegeve, óvj meg engem, jó Szűzanya! Látták a falu hívatlanul odagyűlt asszonyai, és leghátul a sáros, vályogozó cigányok is látták, hogy a világ szépeként emlegetett, Michása fogadós nője, Kelemen Vészi Anna vonalai percek alatt milyen törékennyé válnak, akárcsak a kusztódia fehérre meszelt falának mállott, idejekorán földre hulló vakolata. Az átmeneti állapotában megroskadó szépasszonyban ugyanakkor láttak nőszemélyhez egyáltalán nem fogható elrettentő erőt, amitől valamennyiüket kirázta a hideg. Mutatta

a fal, ami azonnal megrepedt, mihelyt az asszony iszonytól való hátrálás közben a kápolna falába ütközött. Az üvegcsúri mesterek, pallérok, völgybeli és messziről jött napszámosok azonnal elhitték, amit korábban suttogtak a helybéli asszonyok, Kelemen Vészi Annának rossz vére van, benne kártékony lélek lakozik.

A szertartást Lapora atya nagy tisztelettel végezte el.

Mihelyt megintette az embereknek, hogy a koporsót le lehet engedni örökös helyére, elélépelt Laurentius domonkos testvér, amire rándult egyet Lapora franciskánus arca. Salinis gvárdián félrefordult, kapucnijába temette a tekintetét, tehetetlenségében taposni kezdte a földet.

Laurentius domonkos atya ráérezett a helyzet kínálta lehetőségekre, hogy jót szúrjon a magyarul nem tudó, megtanulni nem is kívánó bosnyák atyák felé. Mindjárt a jó magyar röggel kezdte beszédét, szónoklatába hangsúlyosan beépítve a terra transsilvanicust, hadd értsenek a szóból a bosnyák atyák, legalább ők, kifejezetten ők értsenek a szóból, mert az ilyesmi, az efféle hazafiság a nagyasszony utolsó útját elkísérő uraságokat teljesen hidegen hagyta, úgy Tholdalaghi Mihályt is, aki ezekben a percekben az ő örök nyughelyével volt elfoglalva, képzelődve a családi kripta szájánál elhelyezendő címerről, bár a majdani koporsót befogadó üreg mésszel kevert habarccsal vakolva hátborzongatóan durván, rücskösen festett.

Szertartás végeztével a bosnyák papokat elnyelte a kusztódia valamelyik cellája. Lehajtott fejjel mentek el, kapucnijukat mélyen a szemükbe húzva, mint aki nem akar látni, se hallani semmit ebből a világból. Első szempont pedig a rendi szabályzat, Assisi Szent Ferenc atyától vett regula, punctum.

Mert a világi hívságok ott lábatlankodtak a kusztódia hátsó fertályán, a nemrégiben megnyitott kripták környékén. Akik bezzeg akkor sem távolodnak el az emberi természettől, amikor semmi sem e világról szól, így aztán csak felületesen részesülnek abból a tanításból, ami túlmutat e földi, akácfákkal, tuskés csipkebogyókkal, kökénnyel és a patak mélyéből szedett köveccsel megszórt ösvényeken, azt gondolván, hogy minden csak ennyi. Itt kell játszani gyermeki bújócskást érett, bár önmegtartóztatást nem ismerő fejjel.

A napszámosok elkezdték a munkát, habarcsot keverték, a szájtáti, messziről jött urak pedig meghívást kaptak Kelemen Vészi Annától, aki külön-külön mindenkit felkeresve majdnem fülbe súgta meg, hogy megtisztelő kötelesség felkeresni az ő szerény, egyáltalán nem úri igényeknek beállított vendégfogadóját, amely meghívó a halott nagyasszony emlékére szerény ebéd elköltésére szól, tekintve, hogy hosszú fáradságos út előtt állnak visszafelé Szolnok-Dobokába.

Az uraság kivitétel nélkül enyhe meghajlással fogadta el Kelemen Vészi Anna meghívását. Kebleken feszülő zsinórokhoz érintettek nagy, finoman megdolgozott pecsétes gyűrűkkel ellátott ujjakat. Szólnunk kell arról is, hogy a gyászbedre szóló meghívás olyan rafináltan ment végbe, hogy arról a bosnyák atyák tudomást sem szerezhettek.

A nemes asszonyoknak, mihelyt Kelemen Vészi Anna fogadójába léptek, azonnal feltűnt Rozonyi vitéz úr ténykedése, aki erősen otthonosan, majdnem

hogy háziasan tette a dolgát. Miután elhangzott a nagyaszonnyra való rögtönzött de kegyeletteljes emlékezés, az urak sötéten néztek az asztalra kihelyezett kupákba, amelyekben a bor felszíni fényét élénkebbé tette sok gyertya lángja, eközben mindenki erősen vigyázott arra, hogy a rutinos koccintást elkerülje, mert az olyasmi ilyen helyzetekben egyáltalán nem illik. A kupákat maguk elé emelve mindösszesen annyit mondtak: Harrinai Farkas Krisztina, örök világoság fényeskedjék neked!

Az urak a tort tisztelettel megköszönve lóra pattantak, a testes nemesasszonyok is meglelték helyüket a nyitott kocsikban, Tholdalagi Mihály pedig fogta hintója ajtaját, hogy felhúzza magát az ülésre, mert bizony a brassói csatában szerzett sebesülése, bár álcázni álcázta, nehezezként feküdt testén, akadályozta mozgásában, ám egy pillanatra visszanezett, akárcsak Rozonyi vitéz úr. Mintha a Nap fénye elborult volna mindkettőben, árnyék ült meg az arcukon. A rossz időben tett visszapillantástól mindketten halálosan restellkedtek. Dehogyan párbaj, hiszen nem csak a mostani, egyszerre vetülő pillantásokból éltek, a Konstantinápolyba együtt megtett közös követségi utak során mindenféle távolságtartást, hierarchiát és még megannyi kényes szoknyaügyből származható féltékenységet lecsiszolt a sok viszontagság. Azon persze el lehet gondolkodni, sügtak össze a nyitott kocsikban testesedő úrasszonyok, illő-e Tholdalagihoz fogható nagyurat azon kapni, hogy visszanez holmi falusi fehérrépre. Tudták, Rozonyi vitézen ilyesmi láttán nem kell megütközni, mert korán megözegegyült ember hol a besztercei házában, hol a szászrégeni várban töltötte idejét követetetlenül, de mindezen komolytalanság az ő tulajdonságainak egyike, ugyanis gyakran szokott szoknyák után nézni. Most már tudnivaló, a tekei szőlőbirtokból mégsem ilyen célból hasított parcellát idegen kézre.

Még valami, szólt Salinis gvárdiánhoz Tholdalagi. Heteken belül itt lesz Harrinai Farkas Krisztina síremléke, szürke márványból, egész testalakos fekvő dombormű. Legyen az atyának nagy gondja arra, hogy a mesterek óvatosan, sérülés nélkül helyezték a sír szájára, oda, ahová Assisi Szent Ferenc oltárát tervezik építeni. Addig is a falat erősítsék meg, készen arra, hogy egy majdani masszív építkezést bontás nélkül magához fogadjon. Salinis gvárdián szemében felcsillant a fény, ami csak akkor volt ennyire teljes és átütő, sőt reményekkel fűtött, amikor eljött Boszniából. Másodsorban akkor, amikor megerősítést nyert a pápai levél szerint, hogy ezután is ő legyen a rendtartomány öre.

Tholdalagi Mihályné ott ült a kocsiban, imádságosra kulcsolt kezeit ölében tartotta, mint a régi, öreg plebejus asszonyok, akik idő előtt ölükbe ejtik kezüket. Repecselt a szeme, rángott az úrnő ajka, mintha imádságot mondana a halott nagyaszonny, Harrinai Krisztina lelki üdvéért. Sűrűn pislogott, mondta urának, valami van, nehéz tömböket lát maga előtt, mintha márványtömböket rakna valaki az ölébe óvatosan és alattomos gyilkosan. A rettenetes súly pedig bírhatatlan; lezárja a levegőt; a márvány erezete nem is igazi; mintha földmélyi csúszómászók, hernyók lennének valamilyen ismeretlen fajtából; nyüzsög a márványtömb; néha forrósodni kezd, lehet, hogy megcseppen, ha a márvány meg

tud csöppenni, és vele együtt megköt mint kődarab a mézshabarcsban. Érzi is, rebegette Tholdalagi Mihályné, hogy lába szárát szoritja valami. Kőbálvány lesz, rémüldözött, ki sem tudok szállni a franciskánus atyákhoz, hogy tiszteletteljes kezüket fejemre tegyék, áldásként vagy feloldozásként mondanának imát! Hadd, Mihály, hadd haladjunk hazafelé! Tholdalagi kilépett fényes kocsi-jából, sűgött valamit Salinis atyának. A gvárdián előretartott karral közelített, alázattal az asszony fejére tette a kezét, tekintetét egekre szegezve imádkozott a nagyasszony jobbulásáért, meghagyva Tholdalaginénak, hogy az imát, a könnyörgést ezután se hagyja ki napi elfoglaltságából. Az imádsághoz ajánlani tudta rétek különböző füveit, mindenekelett a Passiflora, a golgotavirág teáját, esti lefekvés előtt.

Bírja ki, Erzsébet asszonyom, mondta Tholdalagi Mihály, majd szólt a kocsisnak, mire vársz, csapj a lovak közé!

Ahogy Tholdalagi kocsija behajtott a Nyárád medrébe, a kocsis elnyújtott hóóó-t kiáltott, meglazítva kantárszárát, hogy itasson, amikor megszólalt Tholdalagi Mihályné: a rettenetes súly kigurult ölemből, ott van a vízben, hadd olvasszák meg a föld alatti poklok tüzei. Tholdalagit ebben a pillanatban kirázta a hideg, azt gondolta, asszonya örület előtt áll vagy már teljesen megbolondult. Talán haladéktalanul Bécsbe kell vinni, neurotikus nyavalyák gyógyításában jó hírnévre szert tett Jorgerus orvoshoz.

Tholdalagi most már bizonyos volt, ha a kusztódia építése nem is az ő kiszámítása szerint halad, az asszonya megkönnyebbülése arra intette, hogy az Úrnál ember fiától idegen nyelven is kijárhatók a gyógyulások. Távolatilag pedig minden üdvösség, így majdnem kiszólta a száján: gelentzei Mihálit Erzsébet ne legyen kishitű...

Kelemen Vészi Johanna hosszasan elnézte a lovasok, a kocsik távozását, szomorúságában megfeledkezett arról, hogy rajta feszül az asszonyi bűn nyilvánvaló jele, a talpig fekete selyem. Hátha még tudná, mit mondott cifra brokátja láttán Anasztázia nővér: pórnépi asszonyon cafrang minden úrnői selyem. Meg kellene mihamarabb szabadulni attól, amit ámulatra, nemesire, irigységre, magyarosra szabott a besztercei Hinterné, de lám, ez az ócska semmire se jó hiúság leplezhetetlen gönce, az ördög bevetett csele mindösszesen. Így a legvacakabb elméjű ember is látja, hogy hiábavalóak a titkok gondolati elzárása, ha a szekrényt ostobán kinyitjuk mi magunk. Szólt a szolgálólánynak, a dézsát töltsse fel forró vízzel, készítse elő fürdőlepedőjét, viszont minden máskor használatos illatszerektől szigorúan eltekintsen.

Fémesen és olajosan fénylett Kelemen Vészi Anna kibontott szénfekete haja. A szolgálólány kőkorsóból alig langyos vizet csorgatott asszonya fejére, és erősen furcsállta, hogy a ház nője olyan illatokat eresztett hónaljából és bizonyára más hajlatokból, ami e háztól, e fürdőzési szokásoktól teljesen idegen. Csak hallomásból tudta, vannak egzotikus országokból hozott olajok és szerek, amik feloldják a férfiemberben szorongó gátlást, és fejet veszejtő cselekvésekre bódítanak. A szolgálólány nem tudta, asszonya mi végre adta a kezébe a durva

darócot. Hát azért, hogy súrolja meg vele, amíg csak ő mondja, és sajnálkozást iránta cseppet se érezzen. Persze, gondolta a szolgálólány, a véteknek le kell áznia, hadd vigye mihamarabb a patak erős sodrása.

Ez a fürdőzés vezeklés, megtisztulás, mondta Kelemen Vészi Anna, a szolgálólány kezéből pedig lucskosan földre hullt a daróc. A fogadósne úgy folytatta, a szolgálólány vegye a mondanivalóját gyónásnak, hiszen felebarátnak is meg lehet vallani bűnöket. Feloldozásra ugyan nem vár, mert nincs rá mód, de szabadul egy kötömbnyi tehertől. Mit oldoznának fel a páterek, s hogyan, ha nem értik, mit beszél az asszony. Hogyan értenék meg a ferences atyák az én gyónásomat, mint magyarul mondanám: megátkoztam nagyságos Tholdalagi Mihályné gelencei Mihálict Erzsébet nagyasszonyt, legyen elmeháborodott, urát sokáig ne szerethesse, és megátkoztam Tholdalagi Mihály kincstárnokot, asszonyát szeretni neki se legyen bő ideje. És hogy Tholdalagi Mihályhoz kínálkozó hozzáférhetőséggel nem tudtam élni, nézésére olyan lettem, mint a kő, hát akkor hadd legyek én, Kelemen Vészi Anna, havasi sziklakő.

***

A mikházai klastromnak bőven adakozó nagyasszony, Harrinai Farkas Krisztina halála után nem sokkal újabb koporsót hoztak fényes grófi kocsival. Azt mondták, a koporsóban nagyságos Tholdalagi Mihály nyugszik. Na de hol van az őt gyászoló Tholdalagi Mihályné gelencei Mihálict Erzsébet? A nagyságos asszony megelőzte férjét, nála hamarabb beköltözött a rücskös michásai sírkamrába, utolsó útján nagyon is rejtett, halk ceremóniával. Tholdalagi megözvegyült, fedte fel a görgényszentimrei Bornemisza kastély locsogó deákja.

Nem volt torozás, minthogy Kelemen Vészi Anna fogadóját is tűz emésztette fel. A hajdani fogadósne a pásztorok a Bekecs hegység csúcsának keleti lejtőjén, Kongó Kút dűlőjén látták őrzöngeni. Később elhűlve láttak ott egy öblös sziklakövet. Egyszerűen mosdókőnek nevezték el a pásztorok, de vizébe egyikük sem nézett volna bele. Azt is beszéltek, nem is Tholdalagi Mihályt hozták legutóbb holt asszonya, gelencei Mihálict Erzsébet mellé, mert a franciskánusokhoz kegyes nagyurat Gyulafehérváron temette a püspök.

Végül a völgy népe került ki győztesen, magyarul nem tudó, a nyelvet megtanulni nem hajlandó páterek belefáradtak a viaskodásba, otthagyták a kolostort, állítólag visszaszivárogtak Boszniába. Hírlett, sok tekintetben tehetséges pap készül házfőnöknek Michására, bizonyos Ioannes Kajoni. Építész, nyomdász, zenetudós, orgonaépítő, hangoztatta egy magára maradt fráter az érkező szerzetes sokoldalúságát. Kisebb baj, hogy származására nézve oláh, mondta halkan, kolostori csendhez illően az amúgy is halk szavú fráter.

Báger Gusztáv

Gúzsba kötöten

Nagy László emlékére

Belül vagyunk, kívül is összekötve.
Külső mozgások rengései belsően.
Terjeszkednek a megtépett életig.

A gondolatok régi gyűródések.
Jövők rejtélyei is ott lapulnak,
Ahol üresen tátongnak még rések.

A nézés: véletlen fönnakadások.
Az egyik nagyít, a másik kicsinyít.
Előbbi rövid-, társas távollátók.

Az álmok rideg, kergető katonák.
Ugrálni akarnak éjjeleken át.
Ezt a parancsnoknak szajkózva mondják.

Én lehetek így. A költészet soha!
Föl-le hullámvásban örökké táncol
A tavaszi kert virágzó illata.

BÁGER GUSZTÁV (1938) költő, közgazdász, egyetemi tanár.

Egyik-Másik oldalak

Egyetemes igazságok

Az Egyik egy folyóirat.
A Másik egy Más mint Olyan –
Két szemnek kell olvasnia.

A vers fölöttünk áll, ha jó.
Nincs alantas üzenete.
Mindenkinek jó tájoló.

Már negyvenszer szóla Ítész:
„Közlés: egy ponttal botlott el.”
Futó, cél előtt, ideérsz.

Nem múlnak el, inkább jönnek.
Azok a daráló idők,
Amikor egy ponttal ölnek.

Közép-európai mozaik

XX. század

Szép iker-ország: részekre fölszeletelt.
Állampolgárság: mozgó és határfüggő.
Mély-népi fölkelés: leverett forradalom.
Történelmi emlékezet: kesergő múlt.
Egyházi nevelés: csak állami program.
Nemzeti kultúra: válogatott népdal.
Tudomány, költészet: szekértáborok.
Agrárszféra: bűn alá rekesztett humusz.
Távoli jövőkép: hit, remény, szeretet.
Álom és valóság: állam és távolság.

Szeptemberi elégia

Kicseng a nyár

A madárfütytös szabadban,
Sátoros misék kinyílt hangján
Futtatja kicsengését a nyár.

Arcomon a megfakult hűség járma
Kertek fájdalmas, csillámló láza.
Füvek helyén a forró járda.

Ernyőkön ejtőzve a rezignált légben,
Tömény, ihatatlan esők a vérben.
Csak bambul a sok sárga levél.

Új, belső mérlegelés motivál.
Eltűnni indul a szűzi világ.
Skorpiókon tapos az őszi est.

És mégis újra felvillan
Milliónyi gömb nászából
Gyémántszikra és a szellem-atom.

Új csillag a lett irodalom egén

Az elmúlt két-három évtizedben több csillag is feltűnt a lett irodalom egén. Ezekről véletlenszerűen, egy-egy nemzetközi sikerkönyv révén értesülhetett ugyan a magyar olvasó, többségük léte és munkássága azonban homályban maradt. Számomra Vizma Belševica *Bille*-trilógiája, majd a magyarul is napvilágot látott *Anyatej*, Nora Ikstena kitűnő regénye (Laczházi Aranka nem különben remek fordításában) jelentette a katarzist, amely meggyőzött róla, hogy igenis oda kell figyelnünk a lettek irodalmára.

A mögöttünk maradt évek egyik nagy felfedezettje az 1952-ben a szibériai Krasnojarszkben született Māra Zālīte, aki eddig két remekműnek bátran nevezhető regényben mutatta meg az 1940-es években Szibériába deportált lettek túlélő és az 1950-as évek közepén hazabocsájtott családjainak kálváriáját. Ismeretes, hogy a balti országokat 1940-ben megszálló szovjet hatóságok 1941-ben és 1949-ben két hullámban észtek, lettek és litvánok tízezreit küldték a Gulag haláltáboraiba vagy elviselhetetlen körülmények közé, gyakorlatilag a megsemmisítésüket célzó és eredményező kényszerlakhelyekre. Az 1952-ben született író nő családja is a szovjet megtorlás áldozatává vált, őket az első hullámban deportálták, és csupán Sztálin halála után, 1956-ban térhettek haza. Hazatérésüknek, az őket fogadó fagyos hazai légkörnek, megbélyegezettségüknek állít emléket az író nő két regényben is, melyek közül az *Öt ujjat* 2020-ban vehette kézbe a magyar olvasó, a *Paradicsommadarak* című folytatás – melyből itt közlünk részletet – pedig a közeljövőben jelenik meg, ugyancsak a Magyar Napló Kiadó gondozásában.

Māra Zālīte költőként debütált, ám később áttért a prózaíráásra. Tevékeny résztvevője volt az 1989-1991-es újrafüggetlenedési mozgalomnak, s közben sorra kerültek ki ujjai alól a drámák, az opera- és musical-librettók, köztük a Szőrényi Levente rockoperája ihlette *Lāčplēsis* (A medveölő) szövegekötete, melyben

JÁVORSZKY BÉLA (1940) író, műfordító, diplomata. 1990–1994 között helsinki, 1991–1994 és 1999–2002 között (két ízben) észtországi, lettországi és litvániai nagykövet. Finn, svéd és észt szépirodalmat fordít. Legutóbbi kötete: *Fordul a világ. Rendszerváltó nagykövetként Finnországban és a Baltikumban* (Magyar Napló Kiadó, 2021).

a nemzeti eposz alapján a lettek idegenek ellen folytatott szabadságharcokért elevenítette meg.

Két regénye egy nagycsalád szenvedéstörténete, egy öt éves kislány szemzőgéből nézve. A kislány, Laura, az író nő alteregója, aki sokat nem ért ugyan az őt körülvevő világ kegyetlenségéből és torz valóságából, azt a keveset viszont igyekszik a maga gyermeki módján értelmezni. Megtanulja, hogy senkinek sem szabad Szibériáról beszélnie, emlékképeiben pedig ott élnek a soknemzetiségű barakklakók, a barakk végén stószba rakott gyermekholttestek és a szibériai vadon rettenetes, de gyerekszempillől nézve szinte idilli világa. Szerető emberek veszik körül: szülein kívül Asja, a londoni operaház volt énekesnője, aki most épp „angol kémként” tölti büntetését a tundrán, az őt szoptató és gyengéd szeretettel körülvevő asszonyok, a finn Kauko, aki medvehússal táplálja a gyermekágyas anyját, a moldáviai Madalina, akinek lábai lefagytak ugyan, mégis ő tartja életben kártyajóstehetségével sorstársait.

Az *Öt ujj* a hazatérést követő gyerekkor, a *Paradicsommadarak* pedig a tízéveséssé cseperedett Laura élettapasztalatainak története. Az előbbiben megkapó képeket olvashatunk az elviselhetetlenül hosszú hajó- és vonatútról, majd apránként megismerkedünk a nagyszülői ház apró titkaival. Csodálatos részleteket olvashatunk arról, hogyan fedezi föl a környezetet, a kertet, a forrást, a kutat, a gyümölcsöst, és hogy tudja meg, hogyan muzsikál és milyen dallamokat játszik Szent Péter, és kiket gyászol Papus, a dédapa. Mindez apró mozaikképekben jelenik meg az olvasó előtt.

Az utóbbi regény (melyből a részlet való) hőseiről annyit feltétlenül tudni kell, hogy Mamó Laura dédnagyanyja, Papus a dédnagyapja (akiket nem deportáltak), Buka pedig a nagymama, Lilija beceneve (aki most tér haza a deportálásból). Ebben az időben a szülők és Laura már öt éve otthon vannak. A kislány éli korosztályának megszokott életét, nem bírálja, hanem természetesen fogadja el az ostobábbnál ostobább lözungokat és intézkedéseket, és csak egy a kommunista jelszavak festésére ítélt művésszel való találkozásá döbbsentírá a szabadság lehetséges távlataira. „A Paradicsommadarak egyidejűleg a szabad világ és a létezés szimbóluma”, vallotta az író nő a *Magyar Naplónak* adott terjedelmes interjújában. Majd hozzátette: „Regényem emóciókon alapuló történet, amely egy kislány szemzőgéből mutatja meg a felnőtt világ brutális két-színűségét és ellentmondásait.”

Azt hiszem, minden túlzás nélkül kijelenthetem, hogy Mára Zálite regényeinek ott a helye minden a múlt és a Baltikum iránt érdeklődő olvasó ember asztalán. Nem csupán tüneményes nyelve, lírai mondatszövése, különös „mozaiktechnikája” miatt, hanem mert mindenkit, bennünket, magyarokat is figyelmeztet a múlttal való szembenézés fontosságára. Arra a veszélyre, amely mindannyiunkra leselkedik, ha nem védjük meg magunkat, ha nem vesszük időben elejét a világot behálózó diktatórikus törekvéseknek – jelentkezzenek azok a náciizmus, a kommunizmus vagy egyéb „népboldogító” eszmék köntő-sében.

Paradicsommadarak

(részlet)

Vitorlások Folyózugban

MAMÓ kifehérítette már a lepedőket. Ezek még Buka kelengyéjének a darabjai, lenvászonból szőtték őket. De nemcsak szőtték, hanem ki is hímezték valamennyit. Milyen szépek! Laura csak bámulni tud az ilyen kézimunka láttán. Hímzések, keresztöltések és kivarrások. A felső lepedőt Mamó saját kezűleg hímezte telis-tele.

Laura megbolondulna az ötödik keresztöltés után. Ki nem bírná, ha egész nap egy helyben kellene gubbasztania, és keresztöltéseket kellene böknie az anyagba. Laurának ettől keresztben állna a szeme – és megvakulna. Van, akinek ez megy, de őt nem bírják rávenni, még ha bilincsbe vernék, akkor sem. Mamó, Mamó. Inkább ment volna ki napozni a tengerpartra, mint hogy itt ült, és hímzett. Mi értelme volt az egésznek, amikor Buka és Edi mindössze egyetlen éjszakát töltöttek ezek között a lepedők között. Egyetlen éjszakát! Aztán félretették, hogy kíméljék őket. Nem kellett volna kímélni! Ezek között a lepedők között kellett volna élniük, csodálniuk a hímzéseket és a keresztöltéseket. Azt, hogy hol nyugszik most a délceg Edi, anya apja, senki sem tudja. Az évek során a lepedők is megsárgultak a kelengyés láda fenekén. Mamó megtette, amit tehetett. Kísérletezett fűszerekkel, szódát kevert a mosóvízbe, szappanos kővel sikálta. Olyan fehérek, amilyenek voltak, nem lesznek már soha. És ez nem csak az anyagra áll, gyermek. Olyan fehér, amilyen volt, semmi sem lesz többé.

Laurának meg kellene tanulnia írottas ruhát készíteni. Írottast? De hisz Laura már tud írni. Miről beszél akkor Mamó? A hímzést és a ruhák díszítését azelőtt írásnak nevezték vagy cifrázásnak. A téli jeles napokon a régiek gazdagon hímeztet gyapjúkontóst öltöttek magukra, és földdíszítették a szánok oldalát. Mamó rendíthetetlen: a fiatal lányoknak igenis tudni kell díszíteni és hímezni. Legalábbis monogramot varrni a zsebkendőjükbe. Monogram? Hát az meg mi csoda? A családnév és a keresztnév első betűje. Minek? Úgy szebb lesz? Szerintem nem. Ha Laura ír, akkor ceruzával ír papírosra, nem pedig fonállal lepedőre. Ha Laura írottasokat akar nézegetni, akkor megkeresi őket a könyvekben, nem

pedig a szának oldalán. Az, hogy így szebb, még nem elég. Ha a varrottasokról kiderülne, melyikük volt előbb, akkor talán.

Mamó sópánkodik, hogy a szép párnacihák hogy tönkrementek, látszik rajtuk az idő foga. Laura nem lát rajtuk lyukakat, csak csúnya, barnás csíkokat. Vércsíkok volnának? Nem, ez az idő foga – a rozsdá, sóhajtozik Mamó, bármennyit szappanozom és sikálom, nem tudom eltüntetni őket. Az idő mindent megesz, a párnahuzatokat is, ez már csak így van. Laurának segítenie kell, öblítőt vizet hordania. A kút szivattyús. Laura szivattyúzik, és hordja a vödröket, szivattyúzik és cipel. Mamó három vízben öblíti ki a lepedőket.

Most már a szárítókötélen szárad valamennyi. A lepedők lobognak a szélben, és ha alaposabban odanézőnk, láthatjuk, hogy Folyózug kertjében feltűnt egy vitorlášhajó. Egy fregatt vagy talán egyenesen egy brigantin. Ezek az elnevezések pedig nem az égből potyognak. Laura sokat olvasott a vitorlášhajókról. Arról a bizonyos repülő hollandiról is. Nem, egyáltalán nem kísértethajó, ami Folyózug kertjében szeli a vizet.

Ez Kúrföld hajója, és Kúrföld hajói nem repülnek, nem is repültek soha. Ez a fehér vitorlás mindig is tudta, hol kell hajóznia. Ilyen vitorláit a világon egyetlen más hajónak sincsenek, nem is lesznek soha. Ezek a vitorlák cikk-cakkban haladó keresztöltésekkel vannak díszítve. A fehér vitorlás hozza haza Bukát. Laura nagyon is jól tudja, hogyan köthetett ki ez a hajó Folyózug kertjében.

Először Norilszkból hajóznak fölfelé a Jenyiszejen. A hatalmas folyam ott még a szélesnél is szélesebb. És tele van hallal. Hatalmas halakkal. De apró halakkal is, olyan aprókkal, hogy szabad szemmel észre sem venni őket. Jaj! Most csaknem eltévedtünk. Van egy szakasz, ahol nagyon észnél kell lennünk, nehogy betévedjünk az Angara-folyóra. Az Angara a Jenyiszej mellékfolyója, de olyan széles, hogy igazából nem lehet tudni, melyik a fő folyó és melyik a mellékfolyója. A Jenyiszejen haladunk tovább! Amikor a Daugava, oroszul a Dvina forrásvidékére érünk, ismét figyelniük kell, mert a Volga is ott ered. Tapasztalt kapitányra van szükségünk, aki tisztában van a földrajzzal és ismeri a térképeket.

Ezt a vitorlášhajót Szél kapitány irányítja. Ez egyszerre személynév és maga a szél. Irány a Daugava, nem a Volga, hisz tudod, Szél kapitány! *Fújj szél, vidd a csónakom...* Hova is? Világos. Egyenesen Kúrföldre! Elöttünk zátonyok bújnak meg a víz alatt, itt óvatosnak kell lenned, Szél kapitány! Óvakodj Staburagstól. A szikla már a víz alá került, vigyázz, nehogy fönnakadj a köveken! Hogy hogyan? Valahogy kerüld ki őket, hogy hogyan, azt találd ki te magad. A Lielupe-folyón tovább hajózva már majdnem a kertünk végében vagyunk, a Kauguricsatornán át előbb a Dzugste-folyót érjük el, és már ki is tárul előttünk a Lame-folyó. Megérkeztünk! Otthon vagyunk! Na, jó, ez csak próbahajózás volt. Ma még csak az.

– Laura, nézd meg, nem túl szárazok-e a lepedők? A lenvászonnak kissé nedvesnek kell maradnia, másképp nem lehet kivasalni. – Mamó boldogan tapogatja az anyagokat. A fehérítés mégis meghozta a gyümölcsét.

Laurának be kell vonnia a vitorlákat. Napfény- és szél-illatuk van, folyószaguk és apróhalillatuk. A vitorlákat össze kell hajtogatniuk.

– Na, fölkészültél már? – kérdezi tőle Mamó.

Igen, Laura fölkészült. Mamó az egyik végénél, Laura a másik végénél fogja a kifeszített lepedőt. Laurának résen kell lennie, hogy a lepedőt időben maga felé húzza. Résen kell lennie, hogy jó szorosan tartsa, hogy ki ne csússzon a markából. Olyan erősen húzzák mind a ketten, amennyire csak bírják, és Laura ismét tapasztalja, hogy mennyire megcsappant Mamó ereje. Korábban sokkal erősebb volt a szorítása. Gyakorlott mozdulatokkal kettőbe hajtják a lepedőt, majd ismét nekiveselkednek. Lassan kisimulnak a lepedő ráncai. Ezt az összehajtogatás követi, ami Laurát mindig megnevetteti, mert olyan, mintha Mamó és ő táncolnának. Hajtogatják a lepedőket, és közben közelednek egymás felé. Még egy meghajlás, és a táncnak vége.

A lepedő szépen össze van hajtogatva. Mamó ki is mángorolja a nagy konyhasztalon. Vajon az arany mángorlófáról énekel? Csak úgy, magában. Ezt a dalt Mamó csak magának szokta dúdolni. Laura távolabbról hallgatja.

*Földből felbuggyanó aranyforrást találtam,
Laime-anyánk mosta szennyését ott.
Zöld, selymes lepedőit mosta.
Kérdeztem: Laime, én hol moshatok?
A hegy alatt aranyfolyó zúg, mosd ki abban.
Kérdeztem: Laime, de hát hol szárítok?
A dombon áll egy aranyjuhar, ott száríthatok.
Kérdeztem: mondd, Laime, hol mángorolhatok?
A házban van egy aranyrúd, azzal mángorolj.
Kérdeztem: Laime, biztonságban ágyam kincsét hol tudom?
Ne rejtse el sehova, ágyazz meg kedvesednek,
Ágyazz meg kedvesednek az első éjszakára.*

Laura nem árulja el, hogy hallotta, amint Mamó lepedőmángorlás közben dúdolt. Sokszor akart kérdezősködni a dal és Laime felől, de nem volt hozzá bátorsága. Mi lehet az az első éjszaka?

A távirat

ANYA a padlót sikálja, és közben annak örül, hogy már tegnap sikerült beszappanoznia és beeresztenie. Apa a falon levő keleti feliratokat igyekszik eltüntetni, és azon töpreng, hogy ezek vajon üzbég, türkmén vagy tadzsik nyelvűek-e? Egy biztos: nem lett nyelvűek.

Közben Laura is talált értelmes elfoglaltságot Forráslakban. A bejárati ajtó elé hord apró köveket. Körülbelül egy lábtörlő nagyságú területre. E nélkül, ha esik az eső, csupa sár lesz minden, az pedig nem jó.

A köveket az állomásra vezető kavicsos úton gyűjtötte össze. A sódert nemrég hozták, sok apró kavics keveredett bele. Amúgy a tenger közelében levő bányából való. Ebből könnyen kikövetkeztethető, hogy sok kő olyan, mint egy-egy tojás. Ilyenre a tenger csiszolja őket. Sok kavics egymáshoz tapad. Vannak, amelyek hóember-formájúak, mások dundi gyerekekre hajaznak, de a legtöbb golyó alakú és agyagszínű. A vékony lapos kövek a legmegfelelőbbek, ezek közül válogatja ki a legszebbeket. Szereti a fekete, csíkos köveket. Ezeknek a sávjai, ki tudja, talán aranyból vannak. De szépek a szürkék is, amelyek kék pöttyösek. A barnák nem tetszenek annyira. Néha annyira porosak, hogy nem tud rajtuk eligazodni. Ilyenkor rájuk köp, és megtörölgeti őket a ruhájával. Már kiszáradt a szája a sok köpdöséstől. Csaknem tele van a kosár, épp hogy elbírja.

Laura egymás mellé helyezi a köveket. Színek szerint rendezi el őket. Egyik sáv vöröses, a másik fekete, aranyszínű csíkkal. De nem, így mégsem lesz jó, Laura elégedetlen azzal, amit lerakott. Kerek kőlábtörlőt is kialakíthatna, ami olyan lenne, mint a Nap. Igaz, napkövek nincsenek, Mamó pedig biztosan nem adná oda a borostyángyöngysorát, ebben kár is reménykednie. Köröskörül zöld fű szegélyezi a lábtörlőt. Ahhoz leginkább fekete kövek illenek. De egy fekete Nap? Miért is ne? Ilyen nincs ugyan sehol, de nekik lehetne. A fekete köveket szorosán egymás mellé rakja a nyirkos földre, és rájuk tapos. Egy fekete Nap csak úgy a semmiből nem keletkezik. Csakhogy a lábtörlő sehogy sem akar kerek formát öltetni. Inkább fekete tojásra emlékeztet. A tetejében a lerakott kövek közül előbuggyan a sár. Az eredmény nem felemelő, pedig az alkotásnak szépnek kell lennie. Megvan, vizet kell öntenie rá. Leöblíteni, mielőtt megmutatná anyának. Laura két vödörnyi vizet loccsant a kövekre.

– Anya, gyere, nézd meg! – Anya jön, plácss! Laura! Mondani akar valamit, de nincs rá érkezése.

Valaki kerékpáron begördül az udvarba. Távirat! A postás táviratot hozott. A címzés ugyan Forráslak gazdasszonyának szól, de a levélkihordó úgy véli, jobb, ha Anda és Jānis olvassa el előbb. A távirat ugyanis Bukától jött. Anya elsápad. Bukától? A táviratok sohasem jelentenek jót. A táviratok vészmadarak. Bukától! Uram Isten, most segíts! Anya reszkető kézzel olvassa a kusza orosz betűket.

– Na? – kérdezi apa türelmetlenül. Keze a zsebében matat, mintha cigarettát keresne. Ha valóban keresné, már rég megtalálta volna.

Laura sírva fakad. Félelem szorítja össze a mellét. Alighanem valami rossz hír fenyeget. Nem kellett volna kiraknia azt a fekete Napot. Mert mi van, ha Buka meghalt?

– Nyugodj meg, gyerek. Nincs a táviratban semmi szörnyűség. Csupán késnek. Buka ügye váratlan késedelmet szenvedett. *Nyepredovigynnaja záderzska.* Később jön. Laura, hallod, amit mondom? Később jön, semmi más. Csillapodj! Hála istennek csak ennyi. De miféle késedelemről lehet szó?

– Ezekről az emberfarkasoktól minden kitelik. Nem adják ki időben a papírokat, szándékosan késleltetik az igazolványt. Ez a módszerük. Szándékosan teszik. Mintha nem lett volna már elég.

- Asjáról nem ír semmit. Csak annyit, hogy - Rigába jövök. Így, egyes számban. Mit jelentsen ez? - kérdezi anya.

- Nem jelent semmit. Ha táviratot küldesz, minden szóért fizetned kell - nyugtatgatja apa.

Mamó a lánya elé megy

MIT is mondott a peron annak idején?

Azt mondta, hogy neked, Laura, nem kell megküzdened a szeretetemért, nem kell kérned, nem kell követelned, az neked jár - merthogy te örökölted a szeretetemet. Szeretetet sugároz a nap, azt lehel a föld, azt lélegeznek a fák és a füvek, azzal ajándékoz meg az ég. Nálam itthon vagy. Bármikor kijöhetsz az állomásperonra játszani, ahogy kijött annak idején nagyapád, Edmunds, kijött nagyanyád, Buka. - Laurának eszébe jut, mit mondott a peron, amikor hazatért a család. Arra is emlékszik, mennyire megneveltette a gondolat, hogy már Buka is játszott az állomásperonon.

Laura és Mamó várják a Rigából érkező vonatot. Azzal jön Buka és Asja. Laura szíve szerint elébük rohanna. Ugyanezzel a vonattal jön anya és apa is, akik Rigába utaztak a fogadásukra.

Laura és Mamó időben elindultak Folyózugból. Sőt, nagyon is korán. Olyan korán, hogy Laura kezdi elunni magát. Mamó azonban így akarta. A vonatra még sokáig kell várniuk. Az állomás Annája kihoz egy széket, és leteszi a peron közepére, hogy Folyózug gazdasszonyának ne kelljen ácsorognia, mert a kint levő padot már megint összetörték az állomáson ögyelgő vásott kölykök... Mamó letelepszik a székre, ő nem látja az összetört padot, és Anna hangja sem jut el a füléhez.

Mamó üldögél a széken, az üres állomásperonon. Fehér kendője a vállán, a szél fölborzolja elszabadult őszes hajfürtjeit. Hajadonfőtt ül? Ez igazán nem vall Mamóra, csak nehogy megfájduljon a füle. Nem kellett volna Mamónak bekötnie a fejét? Laura aggódik, de nem meri zavarni.

Mamó egymagában üldögél az üres peronon. Egészen úgy, mintha a díszhelyen ülne büszkén egy hihetetlenül tágas és üres tér közepén.

Lilija ritka nagy szerelem gyümölcse.

Igen, megint a peron. Mamó Rigában, a vasúti peronon találkozott először jövendő férjével. Alma a Pétervárról érkező vonatot várta. Rüdís a ventspilsli vonatra akart fölszállni, hogy Jelgaván át hazautazzon Laméba, a szülőfalujába. Ilyen nevű községről Alma sohasem hallott azelőtt. Hogy aztán eltévesztette-e Rüdís a peront, vagy valahol a mennyben határoztak így, nem tudni, de összetalálkoztak. Rüdís följajánlotta, hogy viszi Alma bőröndjét. Amikor a pétervári vonat kalauza felszállásra biztatta az utasokat, Alma megköszönte a segítséget, és kezet nyújtott Rüdísnek. Csakhogy egyikük sem akarta elengedni a másik kezét. Olyanok voltak, mint két izzó folyó, amelyek találkoztak, és attól fogva

egyetlen folyamként folytatják útjukat az ismeretlen, de csodálatos óceán felé. Mint mikor a véráramok egyetlen nagy vérkeringéssé kapcsolódnak össze.

Alma nem akart többé Pétervárra menni, Rūdis sem vágyakozott Laméba. Noha alig néhány perce találkoztak, nem akartak elválni, elvegyülni az ember-tömegben, eltűnni, mint tú a szénakazalban. Örökre? Nyugtalanok voltak akkor is az idők, ahogy mindig is azok voltak, és azok ma is. A halálnál is borzasztóbbnak érezték annak a gondolatát, hogy elváljanak. Nem hallották meg sem a kalauz sípolását, sem a vonat fűtyét.

A vonatok elindultak kitzűzött céljuk felé, ők pedig ott maradtak az állomáson.

Igen, valóban esztelen volt a döntés. Arról, hogy a lánya nem utazott el Pétervárra, Alma anyja csak akkor értesült, amikor kihírdették őket. Lilija életének magva akkor már el volt vetve Alma ölében. Alma emlékszik a fehér zománcos edényekre a klinikán, ahová becsalogatták, hogy az orvos elpusztíthassa Liliját. Alma szanaszét hajigálta a klinika fehér zománcos edényeit, amikor rájött, hogy mi az orvos szándéka.

Mamó még odahaza meghagyta Laurának, hogy fusson előre. Fuss, gyerek, fuss!

Mamó lassan akar a lánya elé menni. Egyébként sem megy már neki semmi gyorsan, különösen a járás. Mamónak botra van szüksége, szerencsére megtalálták Papus sétatobotját az egyik sarokban. Amikor meghalt, mindenét elégették, de a botról megfélekedtek. Mamónak időnként így is meg kell állnia.

Fuss, Laura, fuss csak!

Laurának időnként hátra kell néznie. Helyes-e, hogy úgy szaladgál, mint egy kisborjú, miközben Mamónak ennyire nehezére esik a járás.

De miért háritotta el Laura segítségét?

Azzal, hogy lassan cammog előre, Mamó végleg meg akar győződni róla, hogy a lánya hazatér. Hogy valóban visszakapja Liliját. Reinst, a fiát nem kapta vissza. Nem kapta vissza a kis Jurit, az unokáját sem. Edit is elvették tőle, soha nem tért haza Forráslak öreg gazdája. Azzal, hogy lassan cammog, Mamó erőt akar gyűjteni, nehogy az évek alatt felgyülemlett fájdalomtömeg rosszkor – a találkozás pillanatában szakadjon ki belőle.

Lilija jótermészetű és nyugodt lány volt.

Egyetlen gondot a gyermekekre nem jellemző búskomorsága jelentette, amely évente két hónapig gyötörte, leginkább ősszel. Ilyenkor szomorúvá vált a mosolya. Ha nevetett is, komoly maradt a szeme. Lilija nagy, szép két szeme. Érezte vajon a lánya a lelke mélyén, hogy ő – aki nagy szerelemből született – időnként nagy haragnak is tárgya? Nem, dehogy, az ilyen gondolatok csak Alma be nem hegedő sebéből fakadnak – az ok: anyja engesztelhetetlensége.

Sejtette-e vajon Lilija ösztönösen, hogy az anyja iránti szeretetét súlyos csizmák tapossák majd szét, és az egész életét tönkreteszik? Vélhetőleg ezt is csak Alma gondolta. Hiszen Lilija többnyire üde volt, és vidám. Csak két hónap volt az évben, amikor valósággal gyászolt. Egy gyermek gyászát pedig nem lehet elviselni.

Hová tűnt Alma anyjának szeretete a lánya iránt? Megszakadt, mintha kés-sel vágták volna ketté. Eltaszítottnak és megalázottnak érezte vajon magát azért, mert Alma félbehagyta a tanulmányait? Vagy azért, mert a lánya egy falusi tuskóhoz ment feleségül? Az anyja ezekkel a szavakkal adta tudtára, hogy hallani sem akar a vejéről, és látni sem akarja. Meg sem akar ismerkedni vele. Azzal a nímanggal? Ő egyszerűen így emlegette Rüdolfot. Ha megismerkedtek volna, bizonyára megváltozott volna a véleménye. Az anyai szeretetet azonban maga alá temette gögös és becsvágyó természete, amely még akkor sem békült meg, amikor Lilija megszületett.

Mamó egyedül akar a lánya elé menni.

A kislánynak nem kell látnia, hogyan küszködik Mamó a Kaszással. Amúgy is eleget látott már ez a lány rövid élete során. Túlságosan is sokat. Hadd fusson előre, hadd ugrándozzon és táncoljon, hadd rugdossa a köveket addig, amíg meg nem sejtí, hogy a saját életén kívül a hozzátartozói életét is le kell élnie. A szíve mélyén talán már most is sejtí. Hiszen ő vette át Papus gyűrűjét, hogy Reinis számára megőrizze. Csak ne legyen belőle átok, teher, fenyegetés. Inkább áldás áradjon belőle.

Mamó lassan akar lépdelni, hogy méltón köszönthesse a lányát.

Tizenhat évet kellett úgy megélnie, egyiket a másik után, hogy záporoztak szeméből a könnyek. Most föl kell égetnie a gyászt, mint a tavalyi elsárgult füvet. Meggyújtani a legutolsó gyufaszállal. Mamó kénytelen lassan lépdelni, hogy kitisztíthassa szívéből az utolsó romokat. Hogy ismét legyen benne helye az örömnak. Ahogy a gyufaszál is az utolsó, ez a találkozás lesz Mamó utolsó öröme. Tizenhat éven át nem volt helye az örömnak Mamó szívében. Úgy, ahogy valakit gyermektelenséggel ver meg a sors, úgy fosztották meg őt is az örömtől. De most végre kitarthatja a boldogság előtt álló kaput, csak sikerüljön megtalálnia. A kapu csukva, és a boldogság ösvényét az évek során benőtte a gaz. Sok minden van még Mamó szívében, amit a helyére kell raknia, mielőtt megjön a vonat.

Ezért akar Mamó lassan lépdelni a lánya elé.

Lassan. Egyedül. Kapkodás nélkül.

Egyedül üldögél egy széken az üres állomásperonon.

– Mi van, Laura? Ventspilsbe tartasz, hogy így kicsípted magad? – Vilis már harmadszor megy el mellette, és mindig valami butaságot kérdez. – Vagy talán Tukumsba?

– Takarodj! Mi közöd hozzá? Te nem értesz semmit! – torkolja le Laura.

Közeledik a vonat, Mamó feláll. Buka száll le elsőként, anya és apa csomagostul a nyomában. Buka! Laura legszívesebben hanyatt-homlok rohanna, hogy megölelje, és soha el ne eressze, de nem lehet. Zavarja, hogy Vilis itt leskelődik egy bokor mögöl. Idegen utasokat is hozott a vonat. A vendégek nem állnak le bámészkodni. Ellenkezőleg, lesütik a szemüket, amint észreveszik, mennyire igyekeznek ők találkozni.

Buka és Mamó állnak és nézik egymást, mintha elbizonytalanodtak volna.

– Valóban te vagy az anyám?

- Valóban te vagy a lányom?

A vonat füttyent egyet és útnak indul.

- Volt erőd kijönni elé, anya? Ilyen messzire? - suttogja Buka a könnyein át. Meg kell keményítenie magát, higgadtnak kell maradnia. Mindenki tudja, hogy Lilija erős.

- Drága kislányom, nincs ez olyan messze - válaszolja Mamó halkán. A rá nehezedő nyomás nem akar engedni. Mert lassan jött, komótosan és egyedül. Hogy suttogni tudjon, és nem ordítani.

- Laura, kicsi Laurám - szólal meg Buka.

Hadd bámuljon Vilis, ameddig csak akar. Laura Buka karjaiba veti magát. Érzi rajta a vonatszagot. Saját szagát nem veszi észre.

- És hol van Asja? - Asja nincs itt, pedig itt kellene lennie!

- Hol van Asja? - kérdezi Laura újból és hangosabban, de Buka elnéz a feje fölött. Vajon mit bámul? Attól tart, hogy semmit.

- Majd később. Most menjünk. - Apa fogja a csomagokat, és elindul Folyó-zug felé.

- Hol van Asja? - követeli Laura anyától a választ. Anya megteríti az asztalt. Mamó néhány percre lepihent a nehéz gyalogút után. Buka megmosakodik az orgonabokor mögött, van melegvíz, jó hely, itt nem láthatja senki. Sokáig mosakodik, és Mamó néhány perces pihenése már csaknem egy órára nyúlt. Apa elment, hogy az öreg juharfa után nézzen. Bármilyen fura, a fa rádőlhet a házra! Anya az egyetlen, aki válaszolhat.

- Hol van Asja?

- Ne faggass! Asja később jön, mert még elintéznivalói akadtak Moszkvában. Valami van a vonatjegyével kapcsolatban. Bizonyára rövidesen ír, és akkor min-dent megtudunk.

- Hol van Asja? - Laura sírva fakad. Van valami, amit nem mondanak el neki, valamit titkolnak és rejtegetnek előle. Ez pedig nem jót jelent. Miért nem jött Asja? Hol van Asja?

- Asja írni fog.

Étkezés után Mamó megágyaz Bukának. Hogy ő is meg tudná vetni az ágát? Nem, Mamó akarja megvetni. Ezt meg kell engednie. Lassan, alaposan, magában mosolyogva veti meg Mamó az ágyat egyetlen felnőtt gyermekének. Elsimítja a lepedő ráncait. Összehajtogatja a felső lepedőt. Tenyerével megnyomogatja a keresztöltéseket. Ez az írottas valóban sürgősszerű. Igaza van Laurának.

Buka sem feledkezett még meg kelengye-lepedőiről. Nem csoda, hiszen más sem feledkezik meg róluk. Buka szeméből kibuggyannak a könnyek. Mamó vigasztalja - sírj csak, sírd ki a bánatot a szívedből, te lány. Amikor kicsi voltál, nem sírtál. Amikor elhurcoltak itthonról, nem sírtál. Szibériában, amikor a kis Juri meghalt, akkor sem hullt a könnyed. Hát sírj most, kislányom! Sírj, most kedvedre sírhatsz anyád ölében. Laurának bezzeg mindig azt mondták - ne sírj! Buka és Mamó még sokáig sugdolóznak. Lauráról megint elfeledkeztek. Pedig

Laura el szeretné mondani Bukának, hogy a lepedőket kimosták, kifehéřítették, háromszor kiöblítették, hogy alkalmassá tegyék őket vitorláknak. Igen, a folyón úszó fregatt vitorláinak. De Laura történeteire nem kíváncsi senki, ő maga sem érdekli őket. Laura felesleges, ötödik kerék. Anya és apa kint ülnek a verandán. Nyitva az ajtó, így Laura hallja a beszélgetésüket, amit pedig nem kellene hallania, de mit tegyen, hogy ne hallja? Unos-untalan futkoshatna az erdőbe, hogy ne lásson és ne halljon semmit?

- Sejtettem én, előre megjósoltam - pattog apa hangja.

- Milyen jó, hogy van egy jószunk! De hisz Asja azt írja, hogy minden rendeződik - vitatkozik anya.

- Ide figyelj, szívem! A moszkvai vonatnál két civilruhás férfi várta. Ráparancsoltak, hogy kövesse őket. Hogy lekési a rigai vonatot? Nem számít. Üljön be a kocsiba. Semmi magyarázat. Ismert kézírás! Félek, hogy...

- Kérlek, hallgass! Hiszen Bukát is elengedték.

- Ez neked a *zaderzska*? A késedelem? Börtön! Hihetetlenül együgyűnek kell lennie annak, aki - ahogyan mi is - azt hiszi, hogy Asját csak úgy szabadon eresztik. Még hozzá külföldre! Ahova annyira vágyott!

- Elég, Dzson, ezt nem bírom hallgatni.

- Hogy futni engedjenek egy tanút! Értsd már meg - egy tanút! A pókhasú idióták ott nyugaton pedig egyre csak magasztalják a nagyszerű és szabad, nagy és hatalmas Szovjetuniót. A francia értelmiségiek, a sok átkozott tökkel-ütött. Összehúgyozzák magukat a gyönyörűségtől! Mit tudnak ezek a Gulagról, a húszmillió meggyilkolt és megkínzott áldozatról? Az állati módon, ember-telenül meggyötörtekről? Az idióták! Semmit! Nem tudnak semmit, és nem is akarnak tudni! Fizetett senkiháziak!

- Ne kiabálj! Asjának engedélye volt.

- Lehetett volna tíz engedélye is! Ezek bármit megígérnek, bármit. Még hogy Londonba! Hajóval Liepājából! Hogy lehet annyi tapasztalat után ennyire naív? Micsoda birkák vagyunk mi, micsoda birkák! Elkísérnek a ház sarka mögé és... Asjának csak egyetlen engedélye hiányzott, érted? Engedély, hogy elmondhassa az igazságot, engedély, hogy élhessen! Alighanem máris likvidálták.

- Ne, ne beszélj ilyen szörnyűségeket!

- Őszintén szólva, Asjának is jobb lenne, ha végeznének vele, és nem kellene tovább sínylődni a Butirka-börtönben. Az ő korában, az ő állapotában? Gondolkozz!

- Nem! Én továbbra is reménykedem. Már csak Laura miatt is. Asja mindig az ölében ringatta. Tündéri lény. Már csak Laura érdekében is remélek. - Anya sírva fakad.

- Drágám, nem gondoltál még arra, hogy Buka sokkal többet tud annál, mint amennyit elmond nekünk?

- Nem tud. Asja nemsokára ír, és akkor mindent megtudunk.

- Azt hiszed, hogy én nem szeretnék remélni? - Apa hangja elcsuklik. Témát vált. - És a te Zelma nénéd Rigában? Gondold meg, ki bántja ezeket az embereket?

Elbújnak a barlangjukban, mint a majmok. Merthogy fertőzőek vagyunk. Szibéria fertőző betegség. A leveledre sem válaszolt, be sem engedett. Anda, ne szólj semmit! Biztosan otthon volt, láttam az ablakban a fényt.

- De hát az most közösségi lakás. Lehet, hogy a kis cselédszobába költöztették, a folyosó végére. Vagy nem hallotta a csengőt.

- Akkor a szomszédok nyitottak volna ajtót. Vigyáz a saját bőrére ez a te Zelma nénéd!

- Ne támadd a nénit, hisz nem tudunk semmit. Csak te tudsz mindent!

- Még jó, hogy az a milicista nem kísért be minket mint csavargókat. És igaza is lett vona, hiszen ki más alszik éjszaka az állomáson? Még jó, hogy volt nálam pénz, amit a markába nyomjak.

Laura hallgatja, hallgatja őket, és kótyagos lesz a feje. A gondolat, amely eszébe jutott, olyan, mintha bunkóval kólintották volna fejbe. Ezek a számára oly drága emberek hazudoznak egymásnak! Megpróbálnak egymás elől titkolni valamit.

Mamó titkolja Buka elől, hogy milyen nehezőre esett kijutni az állomásra.

Anya és apa titkolni akarják Mamó, Buka és Laura elől, hogy éjszaka a rigai pályaudvaron aludtak, és nem Zelma néni lakásán.

Buka mindenki elől titkol valamit Asjáról.

Anya el akar titkolni valamit Laura elől. Az ő érdekében!

Apa nem akar mindenről kipakolni.

Laura titkolni akarja, hogy kihallgatta szülei beszélgetését.

Mindannyian el akarják titkolni az idegenek elől, hogy milyen volt valójában Szibériában.

Miért teszik? Ők maguk tanítják, hogy a hazugság bűn...

Mamó nem akar Bukának szenvedést okozni.

Apa és anya nem akarnak szomorúságot okozni Mamónak, Bukának és Laurának azzal, hogy elmesélik, mi volt Zelma néninél, és hogy a pályaudvaron aludtak egy padon.

Mit nem akar Buka, miért hallgat Asjáról?

Valóban Laura miatt hazudik-e anya?

Hazudik-e Laura, amikor úgy tesz, mintha nem hallotta volna a hazugságait? Miért?

Laurának nincsenek válaszai.

Vajon a likvidálás mit jelent?

Jávorszky Béla fordítása

Magyari Barna

Rímes rege önmagamról

főszerepeket
játszik a káosz
nehezen illik
csöndem a mához

stresszek lombjánál
kevés az árnyék
perzsel az ideg
másfelé járnék

vízszintes flörtök
pihennek bennem
csók-karcolt CD-t
hallgat a kedvem

múltat keverve
átnézve poron
homlokon csókol
ott az a torony

parányi emlék
fésüli elmém
Sinka Aranyhoz
szótlanul elmén

élmény-mécsesem
köpi a lángot
gén-hőhöz bújni
olykor ajánlott

MAGYARI BARNA (1965) költő, kulturális kutató. Legutóbbi kötete: *A lét horizontja* (Antológia, 2013).

A fény Veled mosdik

sejtelmes ruhádon
átdereng pár gyönyör
pénteki csöndemből
varázsod letöröl

gének közt nyílogat
minden hő mi lehet
misztikus tájamon
te vagy a kikelet

artériák húrját
pengeti a hőség
tűz a tűzzel táncol
s a szenvedély rám ég

mondatok zugában
levetkőzünk szóig
s gyöngyöző szívemben
a fény Veled mosdik

Magyarországról nézni a világot a magyar–francia folyóiratok tükrében

(1880–1947)

A magyar–francia kulturális kapcsolatok évszázadokra vonatkozó vizsgálatakor érdekes megállapításokra juthatunk. Állandó hullámzást, tetőpontokat és mélypontokat, kitörést, majd süllyedést figyelhetünk meg, részben a kormányoknak vagy politikusoknak, de főleg egy-egy kiemelkedő, művelt írónak, polihiisztornak köszönhetően – mindkét oldalról. A 18. század felvilágosult írói (Kazinczy, Batsányi, Csokonai, Berzsenyi) „vigyázó szemüket” Párizsra vetették, s élvezettel olvasták Voltaire-t, Rousseau-t, d’Holbach-ot, bár sokszor német fordításban. Majd a reformkor fiatal költői, a Tízek – Jókai szerint – valamenynyen franciák voltak, franciául is tanultak, latinos műveltségüket a francia irodalom legjobb íróinak ismeretével bővítették (Victor Hugo, Stendhal, George Sand vagy Lamartine, Vigny, Musset). Azonban az érdeklődés teljesen egyoldalú volt, visszajelzés – szinte semmi. A Bach-korszakban mély csönd következik, ám a bezárkózás magával hozza a nyitás vágyát. 1867 után, a század végén – az osztrák–magyar monarchia idején – egyes vélemények szerint a magyar–francia kapcsolatok „aranykoráról” beszélhetünk újabb közeledések, nem hivatalos, egyéni próbálkozások nyomán. Riedl Frigyes (1856–1921), a különleges szellemű és tollú irodalomtörténész programként hirdeti egyik 1879-es írásában, „alapítson a kormány Párizsban magyar sajtóirodát, mint tette még a szerb kormány is, írasson franciául könyvet irodalmunkról és történelmünkéről, s tűzzön ki a Kisfaludy Társaság pályadíjat irodalmunk remekműveinek francia fordítására – hogy mondhassák külföldön: Íme itt is van egy világ!”¹

Igaz, felhívásának a kormány nem tesz eleget, de akad egy nagyszerű magyar és egy kiváló francia, akik ezt a programot a magukévá teszik: Pázmándy Dénes (1848–1936) politikus, író és újságíró és Amadée Saissy (1844–1901) francia hírlapíró, nyelvtanár, műfordító.² Ők már akkor felismerik a sajtó, a média szerepét a nemzetközi kapcsolatok terén. Pázmándy szinte egész életét a magyar–francia politikai, társadalmi és kulturális közeledés ügyének szentelte, cikkek a magyar

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Riedl Frigyes: Magyarország a francia kézikönyvekben. *Pesti Napló*, 1879. május 11.

2 Lásd részletesen: Dr. Kozma Antal: Pázmándy, Saissy, Riedl in *Debreceni Szemle*, 1941, Különlennyomat.

és francia lapokban, közvetlen látogatások Párizsban, barátságok, ünnepek, kongresszusok szervezése jellemezte (Apponyi Alberttel együtt képviselte hazánkat). 1880. ápr. 8-án megalapítja a *Gazette de Hongrie*-t (Magyar Újság), és felkéri az irodalmi rovat vezetőjének, majd főszerkesztőjének francia barátját. Céljuk, hogy a francia közönség közvetlenül tájékozódjon az itthoni viszonyokról (nem osztrák forrásból). Az újság *Kelet híradója* szeretne lenni francia nyelven Nyugat-Európának. Egyik rovata számon tartja a külföldön megjelent magyar vonatkozású cikkeket, nyilatkozatokat, Saissy szeretné ugyanakkor megismertetni a franciákkal irodalmunkat és mentalitásunkat is. „Szerinte a magyaroknak megvan az önismerete, a magyar büszke a múltjára, nyugodt a jelenben, gondoskodó a jövőre nézve, de nem érti eléggé, hogy indogermán népek között elszigetelve, Nyugaton kell kapcsolatokat és rokonszenvet keresni.”³ Ezért elemzi és ismerteti irodalmi és tudományos eredményeinket, a művészek, zeneszerzők alkotóerejét. Ismerősek ezek a megállapítások, szinte minden magyarbarát francia visszhangozza ezeket. Saissy a Sorbonne és a Collège de France hallgatója volt, majd 1874-ben Budapesten egyetemi lektor, a francia nyelv és irodalom tanára, a francia kultúra közvetítője. Ugyanakkor előadásokat tart Balassiról, Zrínyiről, Vörösmartyról a franciáknak, és magyar költők verseit fordítja (Petőfi, Gyulai, Szász Károly stb.), 1879-ben a Kisfaludy Társaság levelező tagjává választotta. Apponyi Alberttel megalapítják a *Cercle Français*-t, e kör feladata a francia kultúra képviselete és ismertetése. Vasárnap délelőttöként a Hungária szállodában tart nagyszerű felolvasásokat. Szervező munkája sokrétű: küldöttség Párizsban Victor Hugónál, a köztársasági elnöknel pedig búcsúbanketten vesznek részt 1883 nyarán. Az 1889. évi párizsi világkiállításon a 850 fős magyar küldöttség fogadására hatvanezer frankot gyűjt, tért hódít a francia sajtóban is. Budapesten pedig az ezredéves kiállítás alkalmával hosszabb időt tölt – ő a „legmagyarabb lesz a franciák között és a legfranciább a magyarok között”.

A *Gazette de Hongrie* számaiban többször szerepelteti Riedl Frigyes, aki dolgozatokat ír Béranger-ről, Dumas-ról, Zoláról stb. Mindent megtesznek a magyar-francia kulturális kapcsolatok fejlődéséért, de úgy érzik – egy hetilapnál több kell. Először, sűritik a *Gazette de Hongrie* megjelenését, hetente kétszer. Szerintük Nyugat-Európában nem ismerik eléggé az eredeti magyar irodalmat, a tudomány, a gazdaság újabb felfedezéseit. Ezért kéri az Akadémia támogatását egy hazai folyóirat kiadásához, amelyet a hírlap előfizetői között díjmentesen osztának szét. Címe *Revue Hongroise* lenne. A javaslatot részben elfogadják, persze csak úgy, hogy a folyóirat az Akadémia álláspontját és érdekeit képviselje. Így Pázmándy maradt a lap szellemi vezére, de Saissy lesz a főszerkesztő. Célja, hogy politikamentes lapot szerkesszenek, megmutassák a Nyugatnak: „a magyar szabadelvű nemzet, minden erővel pótolni akarja a függőség századaiban elvesztett időt”. De lényegében, a *Revue Hongroise* önállóan nem indulhat meg, csak a *Gazette de Hongrie* külön számaként, heti rendszerességgel. Saissy a lap terjesztéséhez Párizsban ügynökséget létesít, tudósítói lesznek Bukarestben,

Belgrádban, Konstantinápolyban és Athénban. Mindent megtesz „második hazájáért”. 1881. május 19-étől a 3. lap külön címe: *Revue Hongroise, publiée sous le patronnage de l'Académie*.⁴ Az első számban maga ír cikket a magyarok szerepéről és történelméről. Jellemzi a magyar mentalitást: a magyar lelkesedő, gyors felfogású, jó csevegő, szereti a fényűzést, a lovakat, a szórakozást. Álmodozó, kicsit keletiesen, szelleme a franciákéhoz közelít, politikai törekvései hasonlóak az angolokéhoz, és bizonyos fatalizmussal vegyes álmodozó búskomorsága a Keletet idézi fel.⁵ Mennyire „dèjà vu” ez a jellemzés számunkra, szinte minden francia (aki törődik egy kicsit velünk) ezt visszhangozza. Ám tudjuk, mindannyian csak a felszínt súrolják, mélyebbre nem látnak, nem láthatnak, mert ők franciák, idegenek. Saissy cikket ír *La Hongrie contemporaine* (A mai Magyarország) címmel, ahol megemlíti a francia kézikönyvet, milyen tévesen ismertetik hazánkat, sőt Riedlre hivatkozva már a francia diákok olvasókönyveit is számba veszi. A hiányokat pótolni kellene közös erővel, a francia sajtó megfelelő tájékoztatásával. Íme: egész életét, egy francia e jó cél szolgálatába állította, mellette Riedl és Pázmány bíztak az emberiség szellemi szolidaritásában. (Meg kell jegyeznünk: a *La revue des études hongroises* folytatódik az I. világháború után is, a harmincas években Debrecen, Pécs, Szeged egyetemi közreműködésével. Különlenyomat füzetekben jelennek meg francia és magyar írók munkái: pl. Aurélien Sauvageot, Henri Tronchon, Edmond Pompé, valamint Hankiss János, Birkás Géza, Bisztray Gyula tollából magyar–francia témákban. Kiadó: Paris, Librairie Ernest Leroux; a folyóirat *Cahiers d'Études Hongroises* címmel ma is él.)

Ám tudjuk, a magyar–francia barátság „aranykora” tiszavirág-életű volt, a I. világháború megcáfolt mindent. Riedl ezt így foglalja össze 1916-ban: „Fő gondolatom a háborúra vonatkozólag nagyon fontos és nagy a nacionalizmus, de ezen kívül van más is, amit nem szabad elhanyagolni: a humanizmus. Nemcsak nemzetek, de emberek is vannak; nem szabad a nemzetiséget az emberiség rovására ápolni, mint nem szabad az emberi érzelmeket a nemzetiség rovására kiemelni, különben az a sokszínű kozmopolitizmus származik, amelynek ma már vége.”⁶ Tanulsága mélységesen igaz, Trianon után újra kezdődik minden, a szellemet elválasztja a gyűlölet és a meg nem értés. De találkozunk újabb különleges egyéniségekkel, tudósokkal, írókkal, akik át akarják hidalni a szakadékot. Magyar részről pl. Kosztolányi Dezső, Zolnai Béla, a francia összekötő egyéniség pedig Aurélien Sauvageot és az ő tanítványai.⁷

Egy eddig alig említett íróról kellene most szólnunk, Zolnai Béla barátjáról, aki részben követi elődei példáját, másrészt újabb szomorú történelmi tanulságokkal vértézve már különbözik tőlük. Aldo Dami, a svájci–francia (olasz születésű) író küldetése fegyelemreméltó, már csak azért is, mert ő átél két világ-

4 *Gazette de Hongrie*, 1884. okt. 16.

5 *Gazette de Hongrie*, 1881. máj. 19.

6 Riedl Frigyes 1916. januári megnyitói előadása a debreceni egyetemen. Idézi Kozma Antal, i. m. 12.

7 Lásd részletesen Madácsy Pirooska: *Zolnai Béla in Hítel*, 2015. december, 88–114.

Aurélien Sauvageot küldetése, Hítel, 2018. december, 96–112.

háborút és annak következményeit Európában. Aldo Dami (1898–1977) fontos és érdekes személyiség. Író és publicista (három nyelven: francia, német, olasz), a *Le Monde*, az *Esprit*, a *Journal de Genève* munkatársa. A két világháború között számos külföldi egyetemen volt francia lektor (1923, Pozsony, 1928–1931, Lipcse), majd 1940-ben Debrecenben. Több újságnak állandó publicistája (1936–1963-ig), főleg Bázelen dolgozik a *Coopérateur Suisse* vezetésében, melynek különleges kulturális nivót biztosít. 1944-től a Genfi Egyetem megbízott docense, majd címzetes professzor 1962–1968-ig, nyugdíjba vonulásáig. Előadásainak témái földrajz, politika, nyelvészet. Enciklopédikus tudásával, eredeti, sziporkázó szellemiségével, erős véleményalkotásával meghódította tanítványait. Több évet töltött Magyarországon a húszas és harmincas években. Doktori disszertációját a Debreceni Egyetem Bölcsészkarán védte meg (1940), egy évet dolgozott a szegedi egyetemen (1928), és lett Zolnai Béla professzor barátja. Kötetei bizonyítják Magyarország iránti érdeklődését: pl. *Tunnels* (Alagutak), Paris, 1932; *Les nouveaux martyrs, Destin des minorités* (Új mártírok; A kisebbségek sorsa), Paris, 1934; *La Hongrie de Demain* (A holnap Magyarországa), Paris, 1932; *Refaire l'histoire* (Csináljuk újra a történelmet), Paris, 1973. Tulajdonképpen történeti földrajzzal foglalkozik, kiemelten Európa és a háború miatti nehéz viszonyok közé került etnikai csoportok sorsa érdekli a dunai és balkáni államokban. A *Holnap Magyarországa* című könyvét Szegeden írta, és 1929-ben publikálta Párizsban.⁸ Magyarországhoz való kötődése ismét személyes barátság nyomán alakul ki. Zolnai Béla professzortól sokat tanul, de vonzó számára a professzor sziporkázó humora, egyetemes műveltsége, mindent átlátó s felülről szemlélő szellemisége. Ha elolvassuk Zolnaihoz írt leveleit, egy érdekes és mulatságos história szálai bontakoznak ki előttünk. 1930-ban, amikor már a lipcsei egyetemen tanít, meglehetősen kétségbeesett hangulatú levelet küld Zolnainak, csatolva egy másikat, mely a szegedi egyetem rektorának szól.⁹ Arra kéri Zolnait, publikálja ez utóbbit nyílt levélként a *Széphalomban*. De mi lehet a háttérben? Kiderül, Aldo Dami írásáról van szó, mely 1930 októberében jelent meg a párizsi *Européen* folyóiratban szegedi tartózkodásának emlékeiről.¹⁰ Ha elolvassuk *Egy szegedi délután* címmel megjelent párizsi írását, megérthetjük a szegediek érzelmeit, főleg a szegedi egyetem professzorait, hiszen róluk van szó. Idézzünk néhány részletet a szövegből, mely az 1932-ben megjelent *Tunnels* című könyv egyik fejezete.

„Ezen az estén a professzor a Tisza partjáról visszasétál a városba. A kikövezett nagykörutak felé veszi útját, melyeket az árvíz által lerombolt Szeged az európai fővárosok adományaiából építtetett újjá. Ezért a körutak a fővárosokról kapták nevüket. Az újjávarázsolt Szeged így Párizsra emlékeztet. De csupán a városkép emlékeztet Párizsra, azontúl nincs itt semmi párizsias. Van egy kis-

8 Hankiss János a könyv első, 1929-es kiadásáról még ugyanabban az évben kritikát ír (*Debreceni Szemle*, 1929, 7. sz., 361–362).

9 A rektor ekkor dr. Kovács Ferenc professzor.
MTA Kézirattár, Budapest. Zolnai hagyaték. Ms 4122/555 Dami à Zolnai.

10 Aldo Dami: Un après-midi à Szeged. In *Européen*, Paris, le 1er octobre, 1930.

városi korzó, ahol ide-oda sétálnak a szegedi szép hölgyek. A központi tér körül, amely olyan nagy, mint a Concorde tér, kerítéssel körbevett beépítetlen telkek, hosszú, végnélküli utcák két sor falusias házzal. Sehol egy kávéház vagy egy üzlet. Ezek a szegedi utcák! Néha öreg fiakerek zörögnek, botladoznak a pocso-lyák és a gazos területek között... Az egyetem mintegy véletlenül került ide Erdélyből. Úgy tűnik, csak úgy iderakták. Mintha túl sok lett volna ez számára... Szeged egy olyan város, amelyet meg kellene élettellel tölteni! Talán csak papíron létezik. Annyi mindent lehetne itt csinálni, és mindent érdemes lenne meg-csinálni. Talán majd ezután? Figyelem, el fog ez is egyszer érkezni!... A szamojéd nyelv professzora, eltűnődve a magánhangzó-illeszkedés törvényein, a Római körútra ér. A Római körút a Tisza-töltésbe torkollik mint egy levezető csatorna. Amikor esik, az esővíz elönti a körutakat, egészen a csatorna másik oldaláig. A Párizsi körúton a szamojéd nyelv professzorának egyik lába beszorul két roz-szul összeillesztett kő közé, a másik egy békán egyensúlyoz. De tudnunk kell, a szegedi békák legjobban a Berliini körúton érzik magukat. Ők is előnyben ré-szesítik a járdát. Nyári estéken ingyen koncertet adnak a városnak, ami monoton, többszólamú, karmester nélküli zene, mint Moszkvában szokás, és leitmotívja: a szerelem. Semmi sem rugalmasabb, mint egy magyar béka. Minden pillanatban szinte képes átugrani a mindenütt ott levő határokon, kockáztatni egy diplomá-ciai incidens provokációját. [...] A Bécsi körútra érkezve a szamojéd nyelv prof-fesszora a Szentháromság utcán keresztül az Egyetem felé veszi útját. Miután Magyarországon az egyetemi órák csupán 20 percig tartanak, délben érkezik a szemináriumi terembe. A szeminárium közvetlenül a professzor szobája mel-lett található. Minden egyetemi professzornak külön szobája van, ahol nyugod-tan alhat és étkezhet azzal a megelégedett tudattal, hogy alig néhány méterre tőle, a közfal mögött tanítványai, akik egész napjukat a szemináriumban töltik, dolgoznak és dohányoznak. A szeminárium így átalakul dohányzószobává.”

„Magyarországon az emberek nem tudnak igazán kirándulni. Se egy hegy, se egy erdő. A végtelen Alföld vidékén a magyar lélek melankolikus, pesszi-mista és rezignált lesz. Minden olyan lagymatag erre... Ha Tápéra akarunk menni, hajóra szállunk a Tiszán, amely Algyőig közlekedik. A kikötőt a faluval egy krumpliföld-parcella köti össze. A folyó folyik, vagy inkább ballag a billiárd-asztalhoz hasonlóan lapos síkságon, semmi váratlan esemény – se egy hűvös liget vagy sovány cserje, így semmi sem marad itt titokban, még a falusi élet mindennapi eseményei sem. A part kitárulkozik tekintetünknek. Évszázadok óta semmi sem változott a mozdulatlan ég alatt. Magyarország nagy hódító vezérei, Attila, Árpád pontosan ugyanazt látták itt. Holdbéli táj, pusztaság, kietlen mozdulatlanság, mint a halál.”

Folytathatnánk tovább az idézetet – a világot látott svájci-francia utazó iro-nikus, csipkelődő, de bizony néha nagyon is igaz leírását Szegedről. Nevetünk magunkon, de ugyanakkor szomorúak is leszünk: 1930-ban jelent meg ez az útleírás Párizsban, rólunk. A francia olvasóknak bizonyára tetszett, de vajon elgondolkodtak-e arról, miért, ki és mi miatt az a „kietlen mozdulatlanság”, s ez az elmaradottság Magyarország egyik legnagyobb városának életképeiben?

De olvassuk előbb a rektorhoz címzett bocsánatkérő levelet,¹¹ melyet Dami előbb Zolnainak küld el francia elbeszélésének mellékletével együtt.

„Rektor Úr, meglepetéssel hallottam, hogy a szegedi egyetemet „feldúlta” a párizsi *Européen*ben Egy szegedi délután címmel megjelent írásom. Úgy gondolom, az egyetem vezetése felette áll mindenféle sajtóbeli vitának, és hogy egy utazó leírhatja benyomásait, emlékeit úgy, ahogyan látja.” Tehát a szegedi értelmiségiek felháborodtak Dami elbeszélésének hangneme miatt. Daminak mélységes lelkiismeret-furdalása támad, hiszen őt nagyszerűen fogadták Szegeden. „De engem csodálatosan láttak vendégül Szegeden, különösen az egyetemen, tudom, hogy hálával tartozom mint az oktatók testületének külső tagja. Ha kell, bocsánatot kérek, hogy jóvátegyem a sértést, ha ez valóban sértés, melyet akaratlanul is okoztam a szegedi egyetemnek. Szeretném megőrizni kiváló kapcsolataimat a várossal és azt a kivételes megbecsülést, melyben itt részem volt...”

Hogyan védekezik Dami? A tények felsorolásával. „Nemrég publikáltam egy útikönyvet, melyben nincs semmi politika. A 7 fejezetből 3 Magyarországról szól. Rektor Úr, elküldöm Önnek ezt a könyvet, hogy ítélje meg, miről beszélek. Ezek a fejezetek kitalált és valóságos történetek, leírások a látott országokról és városokról. Bevallom, hogy egy Párizsból jött ember szemével néztem Szegedet, így megengedtem magamnak egy némileg ironikus, de nem rosszindulatú elbeszélést. De hát az egész könyv ironikus hangvételű, s a többi országnak inkább lenne oka panaszkodni, mint Magyarországnak, amelyről főleg jót mondok. Nézze meg, miket írok a franciákról, az angolokról, a svájciakról, a németekről, a csehekről a könyvemben... Az elbeszélésem amúgy tiszta fikció. Szabadon írtam le mindent, ahogyan jött – a lelkemből, és Párizs sem lázadna, ha úgy találjuk, hogy a Szajna keskenyebb a Dunánál, sem Genf, ha azt mondjuk, hogy a Reformáció emlékműve egyszerűen – csúnya. Szeged pedig olyan, amilyen. Meg kell mondanunk, ez a „félresikerült” publikáció inkább az *Européen* bűne, hiszen alig a felét közölték annak, amit küldtem, főleg az elejét: a város képzeletbeli leírását. Az egész második rész, ahol a trianoni béke problémáit boncolgatom – kimaradt!” Tehát – „Mea culpa, mea maxima culpa” – Dami mindent elkövet, hogy megbocsásson neki, és kiemelkedő kapcsolata megmaradjon Szegeddel, az Egyetemmel.

E bocsánatért esedező levél hatására megpróbáltuk fellelni néhány szegedi újság reflexióját erről a „skandalumról”. A *Széphalomban*, Zolnai folyóiratában, melynek a legközvetlenebbül kellett volna reagálni, vagy a *Délmagyarország*ban egyetlen Dami ellenes írást sem találtunk. Ellenkezőleg, a *Délmagyarország* Rónai Mihály András tollából valóságos dicshimnuszban mutatja be Aldo Damit, a lelkes francia fiatalembert, aki az *Européen*ben megjelent írásában Szegedet reklámozza a párizsiaknak.¹²

11 Dami au Recteur, Leipzig, 5 décembre 1930. Ms 4122/556. In Zolnai Béla hagyatéka, MTA Levéltár.

12 *Délmagyarország*, 1930. nov. 5. Rónai Mihály András: Francia újságíró szegedi délutánja. Aldo Dami cikke Szegedről egy párizsi folyóiratban.

Rónai olvasatában tehát egy romantikus, kedves bohém francia fiatalember sajátos szegedi élményeiről csupa szívvel és baráti kedvességgel ír. Nincs itt semmi pejoratív vagy gúnyos, sőt, csupán az egzotikum és a sajátos szegedi hangulat bemutatása – végre Párizsban is. A legerősebb kritika, hogy a szegedi villamos ritkán jár. Rónai, a *Széphalom* munkatársa egyáltalában nem sértődött meg vagy nem akart megsértődni Dami elbeszélésének hangneme miatt. Talán Zolnaival konzultált erről? Hiszen Zolnai sem publikálta Dami nyílt levelét a *Széphalomban*, ő ennél sokkal okosabb és diplomatikusabb szerkesztő volt. Bár bizonyára átadta a rektornak, úgy gondolta, jobb megoldás megőrizni a csendet, és fátylat borítani az eseményekre. A barátság fennmaradt, mint ezt Dami későbbi vidám és játékos kedvű levelei bizonyítják.¹³ Aldo Dami Zolnaihoz írt üzenetei ugyanakkor hűségéről, Magyarországhoz való kötődéséről is tanúskodnak. Az Akadémia levéltárában őrzött Zolnai hagyaték néhány levelét (1930–1932) kiemelhetjük, pl. a már említett incidenssel kapcsolatos Lipsceből írtat, melyben a rektort akarja megnyugtatni – „calmer sa vie”, és el akarja simítani ezt az ügyet.¹⁴

Svájcból írt levelei a 30-as években a *Széphalom*nak küldendő publikációival kapcsolatosak: pl. nyelvtanítással kapcsolatos módszertani kérdésekről vagy éppen politikáról: „a magyar irredentizmus” témáját vitató franciáknak (Bailly, Mauriac) adna választ. Zolnai szívesen közöl Damitől cikkeket, de óvatos. Barátságuk közvetlen, talán hasonló az egyéniségük (kissé bohém, nyitott), erre mutat Dami egy Appollinaire képverseit idéző levele, melyben fotót is küld magáról Zolnai kérésére. Utal arra is, hogy Zolnai egyetemi szemináriumán újító módszereket vezetett be, erről mostanában nem ír. Talán vége az ifjúság „hősies” cselekedeteinek?

Et vous		
Hé hé		
Hé	A	D
	mi	A
	tiés	Mi ¹⁵

Ugyanakkor leszögezhetjük, Zolnainak köszönhetően a *Széphalom*, a szegedi folyóirat betöltötte vállalt európai szerepét a két világháború közötti években, ahogyan maga Zolnai is összefoglalja, mert érez valamiféle francia viszonzást, talán rokonszenvet a francia értelmiség részéről is: „Az a több mint két évtizedes propaganda, amit a magyar irodalomnak külföldi ismertetésével kifejlesztünk, kezdi meghozni gyümölcsét, különösen a francia szellem, amely a világháború után oly nagylelkűen megnyitotta kapuit a világ népei számára – mintha az irodalom lenne az örök barátság és az örök béke záloga –, a francia

13 Dami Zolnainak. Genève. 17 mai 1932. Ms 4122/559.

14 Zolnai Béla hagyatéka. MTA Kézirattár, Budapest, Ms 4122/555. Dami à Zolnai, Leipzig, 9 déc., 30.

15 I. m. A. Dami à Zolnai, Suisse, 28 août, 31. Ms 4122/560, 561.

közvélemény őszintén kezdett figyelmezni a magyar irodalom jelenkori és múltbeli megnyilvánulásaira, annál is inkább, mert sokszor önmagát, a franciaságot ismerhette föl a nemrég még egzotikusnak hitt távoli országban.”¹⁶ A magyar történelem és irodalom témái a francia kiadóknál divatos témák lettek, és az érdeklődés legújabb állomása Párizsban: pl. Paul Van Tieghem világirodalom-történet könyve. Kötetében vizsgálja egész Európát és Amerikát – ezért olyan nagyhatású külföldön.¹⁷ Egységes szellemi képet akar adni a nemzetek szétszakadásának legkritikusabb idején! – mondja Zolnai. Ugyanakkor Zolnai folyóiratának, a *Széphalom*nak szimbolikus jelentőségű a címe is. Szerkesztői és alapítói azt szeretnék, ha tényleg egyesítené magában az egyetemes szellemi életet, centruma lenne a legkülönbözőbb magyar irodalmi irányzatoknak. Modern szellemiség és magyar régiség; a modern Nyugat-Európa legfrissebb szellemi mozgalmait felé orientálódó szemle; új hajtás, erős és nemzeti tudat, páratlan és széles körű tájékoztatás – írják a korabeli sajtóvélemények. A *Széphalom* 1927–1944-ig különleges missziót teljesített. Zolnai sem adja fel Szegedről, 1944-ben még világirodalom-történetet is ír, melynek I. kötete az Új Idők Irodalmi Intézetének (Singer és Wolfner) kiadásában megjelenik, tiszteletpéldányt még küldenek Kolozsvárra (amikor visszaköltözött a francia tanszék Szegedről, Zolnai ott töltötte a háború alatti éveket), de 1945-ben már nem kerülhet sor további kötetek írására. Zolnai, koncepciója alapján, egyetemes irodalomtörténetet ír magyar szempontból, kutatja, mit jelent a világirodalom nemzeti műveltségünk számára. Lényegében francia mintát követ (Paul Van Tieghem), egy-egy fontosabb világirodalmi jelenséggel kapcsolatban vizsgálja irodalomtörténeti hagyományainkat, egy-egy klasszikus sorsát Magyarországon. Zolnai és Van Tieghem célja tehát közös. A nemzetek kulturális dialógusában hisznek, irodalmi műhelyeik kisugárzása nyomon követhető szellemi örököseik személyiségében – Szerb Antal, Baróti Dezső, Madácsy László vagy éppen Aldo Dami műveiben.

A háború alatt is, ahogyan Zolnai Béla *Széphalom*ja vagy levelezése bizonyítja, megmarad a lelkesedés – a múzsák nem hallgathatnak. Egyes kiváló professzoroknak, politikusoknak köszönhetően folytatódik a magyar–francia párbeszéd. (Pl. Klebelsberg Kunó támogatja az első Sauvageot, magyar–francia nagyszótárak megjelenését, ösztöndíjak segítségével az egyetemek Franciaországba küldik hallgatóikat, külföldi hallgatók és tanárok érkeznek hozzánk nyári egyetemekre). Ki kell emelnünk Hankiss János professzor fontos szerepét a magyarságtudománnyal kapcsolatos tanfolyamok szervezésében. Az 1942-es debreceni nyári egyetem témája *Magyarság és Európa*, ahol megjelennek a kormány tagjai is. (Szinyei Merse Jenő vallás és közoktatásügyi miniszter, Kállay Miklós miniszterelnök stb.) Előadások hangzanak el magyarul, franciául, olaszul, angolul, stb. A kultuszminiszter hangsúlyozza: „A magyar szellemnek fontos missziója

16 Eszmetöredékek. Zolnai: Van Tieghem világirodalomtörténete, in *Széphalom*, 1943, 73–74.

17 Paul Van Tieghem: *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours*. Paris, 1941, Colin, 8, 422.

volt, van és lesz Kelet felé. A magyar az a kelet-közép-európai nép, mely magáévá tette a Nyugat kultúráját és civilizációját anélkül, hogy a maga lelkét, vitézségét és sajátos szellemét föladta volna...” Hivatása tehát: Európa szellemét sugározni, nem utánozva, a maga értékeit is hozzáadva. „Európának nemcsak vívmányai, ismeretei, eszméi vannak benne a magyar fejlődésben, hanem maga az „európai lélek” is, az Európa-tudat: az, hogy nekünk is használ, ami őneki...” Európaiaknak kell maradnunk, minél magyarabbak vagyunk, s ez úgy sikerülhet, ha széles ablakokat tárunk az egész világra... A nyugati nyelvek tanítása, irodalmuk, kultúrájuk ismerete még Klebelsbergnek köszönhetően fontos feladat az egyetemeken, ugyanakkor tudományos eredményeiket kiadják idegen nyelven pl. *Revue de Debrecen*, *Revue Hongroise*, *Nouvelle Revue Hongroise*.¹⁸ Ismerős gondolatok ezek, melyek a nemzetközi nyári egyetemeken elhangzottak Debrecenben, Pécsen, Szegeden, bennük volt a remény – még mindent helyre lehet hozni. Ám a vesztes háború elpusztította az önbizalmat, a hitet – egyszer egyenrangúak leszünk, minden egyes nemzet Európában. Itt kell ismételtlen megemlítenünk Aldo Dami próbálkozásait hasonló reményekkel.

Aldo Dami könyvei a harmincas években jelentek meg, az utolsó pedig 1973-ban *Refaire l'histoire* címmel (Csináljuk újra a történelmet), a *La Pensée Universelle* Paris kiadásában.¹⁹ Dami ez alatt átélt két világháborút, igazságos vagy igazságtalan békét, országok szétdarabolását, nemzetek eltüntetését, forradalmat, annak eltiprását, kegyetlen terrort és megtorlást. Írásai alapján európai „antikomformistának” és „európai danubienne”-nek nevezik. Könyvének bevezetésében pontosítja szándékát, bár tudja, hogy az időt visszaforgatni nem lehet, és ami megtörtént, azt meg nem törtéنتté tenni lehetetlen. Dami átutazta egész Európát és az Egyesült Államokat. Történetiföldrajz-íróként politizál, szeretne lerombolni bizonyos mítoszokat, az ideológiai háborúk nevében fűtött ellentéteket. Pacifista, mert elítéli azt a bel- és külpolitikát, mely nemzeteket tett tönkre. Konceptióját 24 pontban foglalja össze, az eseményeket kétféle szempontból vizsgálja, történelmi és történeti földrajzból. A kétféle interpretáció, a történelmi változások és a történeti földrajz tényei magától értetődően tartalmazzák, hogy mi fog következni. Elképzelni a különböző események folyamatát, amelyek másképpen is történhetek volna – nem könnyű dolog, de bátorságra vall, mert benne van egy élet tapasztalata.²⁰ Melyek elképzelésének fő irányvonalai? A németek gaztettei olyan szörnyű emlékeket és sérüléseket okoztak a világnak, hogy generációkon keresztül vizsgálhatjuk a folytatást, a visszahatást. Hogyan tanították a történelem tényeit a különböző országokban a nyerteseknek és a veszteseknek? Akik megmaradtak, nem estek-e a kétféle ideológia áldozataivá, valamint a gazdasági törekvések foglyaivá? Ezer tény bizonyítja az ideológia szerepét

18 Jelentés a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Szünidei Tanfolyamának, A Nyári Egyetemek XVI. Esztendejéről. Közzéteszi: Hankiss János, a nyári egyetem igazgatója. Debrecen, 1943, 8–14.

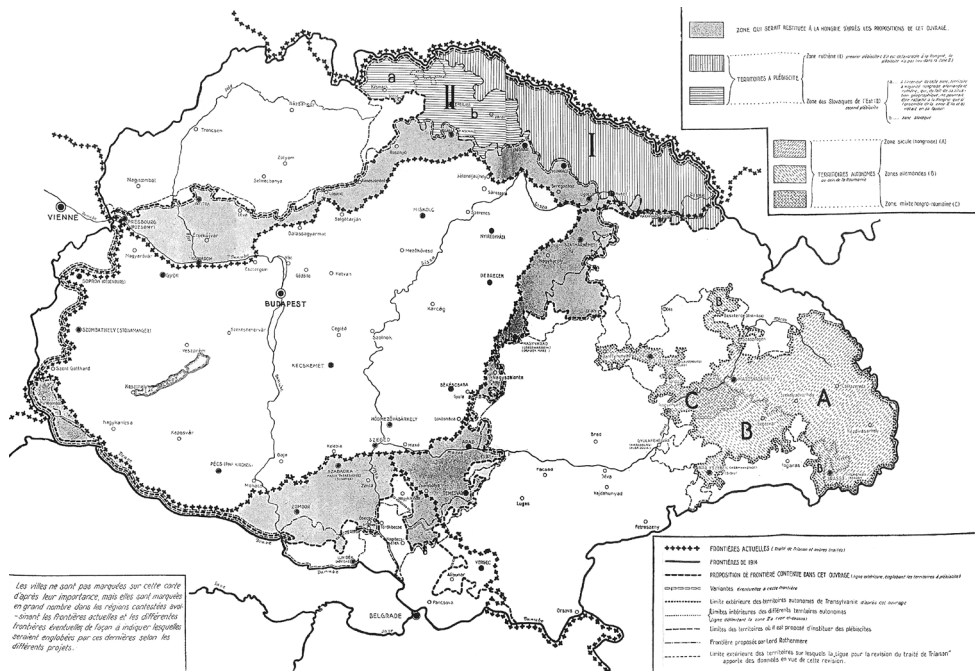
19 Aldo Dami: *Refaire l'histoire*. Paris, 1973, La Pensée Universelle, 287.

20 I. m. 7–9.

a konfliktusokban, mely csak leplezi a cselekedeteket. Nem lehet minden rosszat Hitler örületére fogni, keresni kell az okokat, mi vezetett az 1919–1920-as, majd az 1947-es békéhez, amely a Nyugat lelkiismeretlenségének köszönhető. Mind ez mit okozott? Irredentizmust, igazságtalanságot: Macedóniában bolgáruul beszélnek, Alsace-Lotharingiában németül, Szlovákiában, Szerbiában vagy Kárpátalján magyarul, a természetes határokat figyelmen kívül hagyták Magyarországot illetően is. A kapitalizmus és a kommunizmus ellentéteit felhasználva két részre osztották Európát, hogy elkerüljék a háborút, újabb ellentéteket provokáltak. Minden a diktátorok játéka, sohasem a nemzetek akarata.

Elképzeléseivel lehet vitatkozni, ám térképmellékletei bizonyítékok, nem fikciók. Talán lehetett volna másképpen is... (Lásd 1. kép)

A térkép jelzései a következők magyarul:

A határok jelzései (jobb alsó szöveg):

++++ a jelenlegi határok (a békekötések alapján)

----- 1914-es határok

----- e könyv feltételezése alapján javasolt határok

üres szaggatott vonal: végső változatok erre a határra

***** erdélyi autonóm területek külső határa e könyv alapján

..... különböző autonóm területek belső határai

hosszú szaggatott vonal: azon területek határa, amelyeken javasolt népszavazást tartani

-.-.-.- Lord Rothermere által javasolt határ

----- A trianoni szerződés revíziójának hívei által javasolt külső határ

Bal alsó szöveg: A kiválasztott városok nevei nem a fontosságukat jelzik, hanem nagyrészt az elfoglalható helyüket a meglévő és javasolt határok szempontjából.

Jobb felső sarokban:

besatírozott téglalap: zóna, amely visszaállítható lenne Magyarországnak e mű javaslatai alapján,

függőleges vonalas téglalap: népszavazásra váró területek (rutén zóna (I), 1. népszavazás), keleti szlovák zóna (II)

három alsó téglalap: lehetséges autonóm területek Romániában: székely (magyar) zóna (A), német zóna (B), magyar-román vegyes zóna (C)

Ám tudjuk, mi lett a magyar valóság: 1945-ben elszálltak remények, a világ nem tárult ki, az ablakok bezárultak, mind földrajzilag, mind szellemileg szinte kislátástalan lett minden. Az életben maradtak még publikálhattak, mint a Párizsban 1946-tól megjelenő *La République Hongroise* című magyar–francia újság cikkei bizonyítják (lásd 2. kép).²¹

LA REPUBLIQUE HONGROISE

CONTINUE LES PUBLICATIONS CLANDESTINES DU MOUVEMENT POUR L'INDEPENDANCE HONGROISE
REDACTION ET ADMINISTRATION : 9, SQUARE DE VERGENNES, PARIS (XV). — TELEPHONE : LESOUREE 82-82 — VAUGIRARD 06-57.

A *République* szó talán összetartozást (legalábbis névleg) sugall a franciákkal, nálunk is *Köztársaság*, hitünk szerint szabadabb világ lesz. A franciák nemzeti öntudata, identitása is, történelmükből adódóan, Jeanne d'Arctól kezdve erős volt, az orléans-i szent szűz a kereszténység megmentője Európában, a nemzeti érzés megtestesítője. Nemzeti tudatukban szerepel az a meggyőződés, hogy Franciaország a nemzetek közötti szellem őrzője és a világ reménye. Ez a miszsiós elhivatottság gondolata tulajdonképpen minden népben él, közös és tette buzdító hit. Sajnos a nemzeti identitás ma már nem erénynek, hanem bűnnek számít, legalábbis bizonyos esetekben.

A *La République* 1947-es esztendei számai roppant érdekesek. Nincs lehetőségünk e tanulmány keretében az évfolyam számait részletesen bemutatni, csupán jelzésértékűen utalunk fontos cikkekre, eseményekre, hírekre. A havonta megjelenő újságot 1946-ban indították Párizsban, a Magyar Köztársaság 1946. jan. 31-ei kikiáltásának tiszteletére. Mit jelenthetett a köztársaság kikiáltása a vesztes háború után? A helyzet stabilizálódását: megszületett a forint, a koalíciós kormány látszólag jól működik, a háború utáni Magyarországnak nem maradt semmije, csak a szabadsága, a parasztok földet kaptak, az ország újjáépítése elkezdődött (legalábbis erről szól az 1947. januári ünnepi szám). Lázár András vezércikkében az egy év alatt elért eredményeket ünnepli, mindezt egy Párizsban megjelenő újságban, s a címlapon több európai, főleg francia vezető gratulál a megújult, magyar–francia népek barátságához, a „testvéri” békéhez. Francia részről Tristan Tzara beszél a magyar kultúráról. Tzara közép-európai körútjáról is beszámol, örömmel jelenti: a kisebbségben élő magyarok mind Jugoszláviában, mind Romániában „szabadon, demokratikus közegben” élnek, Budapesten pedig a Magyar Írószövetségben régi barátaival találkozott: Gereblyés Lászlóval, Kassák Lajossal (Illyés Gyula Genfből kereste meg telefonon).

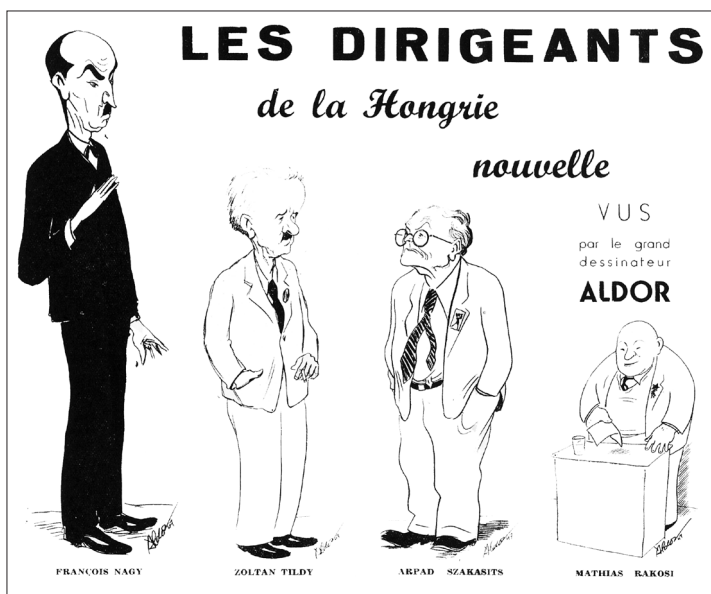
21 *La République Hongroise*, Paris, Maison de Hongrie, 9, Square de Vergennes. 1946. szept.–1948. május, 21 szám. Jelenleg az OSzK őrzi.

Benyomásai rendkívül pozitívak voltak, Budapest egy „felébredt, élő” város, a francia kultúra is permanensen jelen van. A magyar írókat, Adyt, József Attilát, Illyés Gyulát és Márai Sándort a legjobbaknak tartja. Szeretné, ha a magyar-francia kapcsolatok erősödnének, főleg az avantgárd írók között. A Magyar-Francia Társaság Párizsban nagy fesztivált rendez, sőt éjszakai bált – lesz ott minden, népi tánc és cigányzene a Salle Pleyelben, a Madeleine téren.

Sajnos, a mai olvasatunkban a *La République* 1947 januári, évfordulót ünneplő száma meglehetősen parodizált valóságnak tűnik: minden szép és jó Magyarországon? Az 1945-ben megalakult Magyar Kommunista Párt mindent elnéz? És a franciák már testvéreink? (Pl. Ortutay Gyula lesz az oktatási miniszter, aki 1945-től a Kommunista Pártnak is tagja!) Igaz, a frissen kikiáltott köztársaság elnöke Tildy Zoltán, de az új kormány (Nagy Ferenc vezeti) folyamatosan baloldali támadások kereszttüzebe került, a Baloldali Blokk „szalámitaktikát” követ. 1947. február 10-én pedig Magyarország aláírja a párizsi békeszerződést, tudjuk, milyen áron. Így az 1947-es további *République* számok ezeknek az eseményeknek a tükrében születnek. Ugyanakkor közöl az újság pozitív, valódi híreket is, pl. a magyar tudósokról, Szentgyörgyi Albert professzorról, Illyés Gyula hosszabb párizsi látogatásáról vagy a *Nagyvilág* című folyóirat indulásáról, amelyet a Magyar-Francia Társaság publikál. Szerkesztője Gereblyés László francia érdeklődésű költő, szerzőtársak: Illyés Gyula, Paul Eluard, Tristan Tzara stb. Pozitív hír még: a Nemzeti Színházban, Major Tamás igazgató Molière-t játszik, és a magyar könyvkiadók számos francia szerzőtől adnak ki könyveket (Aragon, Vercors, Eluard, Roger Martin du Gard, Jules Romains, Jules Supervielle stb.) Ugyanakkor a francia zenei koncerteken, versenyeken kiválóan szerepelnek a magyar művészek.

A februári szám már korántsem ujjongó propagandaszám. Gyöngyössy János jelzi a *Le Monde* újságnak szóló üzenetében, az új békekötés kapcsán a magyar nép nyugtalan, mert nem történt meg a problémák rendezése, a magyar kisebbségek mind Romániában, mind Csehszlovákiában nem élhetnek a jogaikkal. A magyar parlament mégis reméli, hogy annyi szenvedés és küzdelem után Magyarország elfoglalhatja valódi helyét az Egyesült Nemzetek között. Szakasits Árpád is a Szociáldemokrata Párt 35. kongresszusán azt kéri a Szovjetuniótól és a szomszédos országoktól, felejtsük el a múltat, és együtt próbáljunk békés fejlődést elérni Európának ezen a részén is. (Ismert tény, mi lesz a sorsa hamarosan Tildy Zoltánnak és Szakasits Árpádnak). A februári szám a Párizsi Magyar Intézetet is bemutatja (melynek elődje az 1927-ben alakult Centre D'Études Hongroises). Ez a reményt keltő írás is a címlapon van, íme, a magyar-francia kapcsolatok a kultúra és az irodalom területén kiválóak. Lelkes István igazgatónak kettős célja van: összegyűjteni a magyar és francia ösztöndíjasokat, hogy mindannyian kutatásokat folytassanak a párizsi könyvtárakban és laboratóriumokban. Másrészt, az UNESCO elképzeléseit követve, a magyar és francia tudósok közötti kapcsolatokat erősíteni akarja az utóbbi tíz év magyar tudományos eredményeinek közzétételével. A személyes találkozások nagyon fontosak, ezért kell biztosítani magyar tudósok kiküldését Párizsba,

közös konferenciák rendezése is várható. Hogy a francia egyetemek mennyire fogadókészek, bizonyítja, már ebben az évben érkezhetnek magyar orvosprofesszorok Budapestről. Ugyanakkor a Magyar Intézet (Institut Hongrois) összegyűjti, hozzáférhetővé teszi a magyar olvasók számára a tudományos és művészeti folyóiratkészletet, itt is fontos a kölcsönösség. Mindehhez a nyelvtanulásban is áttörés kell, mint ahogyan köszönhető ez Aurélien Sauvageot professzor tevékenységének. Az Élő Keleti Nyelvek Főiskoláján a magyar nyelv tanításán túl regény- és versfordításokat javasol a tanítványok segítségével: Ady, József Attila, Móricz és Madách. Fontosak a közvetlen író-olvasó találkozók a magyar írókkal – Illyés Gyula vagy Cs. Szabó László, Zilahy Lajos, Gyergyai Albert, Madácsy László. Természetesen nem maradhatnak el a magyar zenét bemutató hangversenyek sem (Liszt, Kodály, Bartók, Farkas Ferenc, népzenei alkotások). A könyvtárak mindenki számára nyitva állnak. Mindennek és mindenkinek egyetlen célja van: Magyarország és Franciaország közeledése. És még sorolhatnánk a hangnemet váltó cikkeket: Emil Pilliars történész 30-as évekbeli tanulmányai, II. Rákóczi Ferenc franciaországi tartózkodásával kapcsolatos kutatásairól és mindazon francia írókról, akik rokonszenvet éreztek a magyar kultúra iránt (pl. Duhamel, Valéry, Aragon, Mauriac). Szó van Illyés Gyula *Hunok Párizsban* című könyvéről, Kozma József zenéjéről Jacques Prévert versei alapján, világhíres filmzenéiről és jelenlegi terveiről. Irodalom, művészet, tudomány, kevesebb politika vagy propaganda s némi ironia, egy remek karikatúrával az Új Magyarország irányítóiról: A magas és komoly méltóságú Nagy Ferenc, az árnyékában Tildy Zoltán és Szakasits Árpád gondterhelten vitatkoznak láthatóan pártpolitikáról, és mellettük ül Rákosi Mátyás aki, mint egy ravasz, kövér kandúrmacska vigyorgó képpel urnába gyűjti a szavazócédulákat, ugrásra készen (lásd 3. kép).

Megjegyezzük, a *République* 1947-es számai Madácsy László (1907–1983) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár irodalmi hagyatékában is megtalálhatók. A régi dosszié tetejére saját kezűleg írta: Értékes anyag! A folyóiratot valószínűleg akkor fedezte fel és rendelte meg Párizsban, amikor 1947 februárjában ösztöndíj segítségével, mint a Szegedi Egyetem akkor még működő Francia Tanszékének megbízott előadója, maga is kijuthatott Párizsba.

De nézzük a további anyagot. Már az áprilisi szám is jelez változásokat, erős balratolódást. Rákosi a kommunisták és a kisgazdák egyetértéséről szónokol a budapesti rádióban, egyesült munkásfrontról, igaz Szakasits szerint nincs még végleges elhatározás. Guy de Boisson, a Demokratikus Ifjúság Világszövetségének elnöke részt vett az 1848. március 15-ét ünneplő magyar fiatalok megemlékezésén, a Nemzeti Múzeum előtt találkozott munkásokkal és parasztokkal. Véleménye: minden a lehető legjobb úton halad. Ugyanakkor egy kisebb tárcában, a Radiodiffusion Française magyar szekciójának adásait is dicsérik objektivitásukért. (Ezzel egyetért Ortutay Gyula miniszter, aki egyben a Radio Hongroise főigazgatója. Természetesen egyetlen szó sem hangzik el az éppen Ortutay által benyújtott, a hitoktatás fakultatívvá tételének tervezete miatt március 19. és 22. között itthon kirobbant diáktüntetésekről, melyeket a rendőrség gumibotokkal, vízágyúkkal szétvert, majd később durván megtorolt!) A törekvéseknek megfelelőek, tehát az információk: kommunista francia írók érkeznek Budapestre: Elsa Triolet, Aragon, Denis de Rougemont, Eluard stb; Illés Béla ír a magyar partizánokról; egy francia újságíró Budapesten „magyar reneszánszot” észlel, a Margitsziget, amely eddig a gazdagoké volt, a munkások szigete lesz. Amíg Európában mindenütt üldözik és keresik még a fasisztákat, néhány nyugati újságcikkben „álhíreket” közölnek a magyar viszonyokról: pl. a kommunisták a Vörös Hadsereg segítségével fontos pozíciókat foglaltak el. „Nem, mi nem adjuk el a szabadságunkat néhány dollárért és mások hazugságáért!” Ez az alaphangnem. A hátoldal cikkeit olvasva némileg fellélegzünk: Francia Intézet van alakulóban Budapesten a Wurm utcában, Eckhardt Sándor, Kosáry Domokos párizsi meghívást kapott, Kodály Zoltán pedig a magyar zenéről beszél párizsi látogatásakor. Ám a májusi szám alcíme változik, míg eddig a Magyar függetlenségért folytatott titkos földalatti mozgalom publikációi elnevezéssel jelent meg, májustól a Franciaországi Magyarok Demokratikus Szövetség a kiadó.

Valóban, a Kommunista Párt nyomul, 1947. május 30-án Nagy Ferenc lemond miniszterelnöki címéről, végleg elhagyja Magyarországot. A következő számok törekvései egységesek: a külföldi sajtóban közzétett, Magyarország miatt nyugtalanok hírek ellenére, felháborodottan cáfolnak mindent, azaz szó sincs itt politikai változásokról, nem változott a politikai hatalom, a magyar nép töretlenül, közösen folytatja az újjáépítés feladatait. Pozitívan próbálnak nyilatkozni még mindig: Szakasits Árpád, Tildy Zoltán, de Gerő Ernő fotója ott van a júniusi címlapon. Álhírek és tervek persze vannak, Rákosi–Sztálin levélváltásában szó van a magyar foglyok szabadon bocsátásáról, az új Magyarország meg fogja valósítani a Duna–Tisza csatornát, de főleg, olvashatunk hosszú magyaráz-

kodásokat és vádaskodásokat Nagy Ferenc leváltása és emigrálása kapcsán. A kulturális hírek is soványabbak, Aurélien Sauvageot, Gyergyai Albert és Eckhardt Sándor neve még előkerül, de inkább emlékeik kapcsán (júniusi szám). A július–augusztusi 1947-es újság összevont szám, régi-új szereplőkkel, a címlapon Dinnyés Lajos, Károlyi Mihály fotója, Rákosi Máttyás, aki a kormány elnökhelyettese és a Kommunista Párt elnöke tart nagygyűlést Csepelen. Ugyanakkor Claude Morgan francia író, a *Lettres Françaises* (Francia Irodalom) című folyóirat igazgatója riportban számol be közeli magyarországi útjáról, amikor is szeretné megismerni a kortárs magyar költőket, mert nem tud semmit rólunk. „A barátság a személyes ismeretségen alapszik, de a megismerést meg kell szervezni, hogy a kulturális kapcsolatok valóban fejlődjenek!” Pozitívnak tűnő események: Ortutay Gyula miniszter vacsorát ad francia vendégeknek, ugyanakkor több mint 500 Franciaországban élő magyar demokrata egy hónapos látogatásra érkezik hazánkba. Egy-egy Radnóti és József Attila versfordítás színesíti a kínálatot (fordítók: André Prudhommeaux és François Gachot).

Ám, augusztus 31-én ismét országgyűlési választásokat tartanak hazánkban. A választás győztese a kommunista párt – csalással (kb. tízezer hamis cédulával). A „kékcédulás” választások átalakították az erőviszonyokat, elindul minden 1948 felé, a fordulat éve felé. Minderről így ad hírt a *La République* szeptemberben: „A magyar nép a demokráciára szavazott, szabad választásokon”. A címlapon a választások törvényességét és szabadságát egy „barátságos” fotóval illusztrálják, ahol egy kis budai hivatalban, Rákosi és a Kommunista Párt több vezetőjének jelenlétében egy jezsuita atya éppen elégedett mosollyal leadja voksát. Szimbolikusan érezzük: Sauvageot pedig ekkor készül Budapestre, hogy 1947. október 24-én díszdoktori kitüntetését vegyen át az egyetemen. Így jelzi örömét a folyóiratnak: „Különösen örülök ennek a kitüntetésnek, hiszen magyar barátaim ezzel elismerik mindazt a tudományos erőfeszítést, amelyekkel megpróbáltam megismertetni a magyar nyelv és irodalmat Franciaországban. Ez az első alkalom, hogy a felszabadulás óta a magyar fővárosban leszek. Türelmetlenül várom a pillanatot, hogy viszontláthassam Budapestet, ahol 1924-ben egyetemi karrieremet elkezdtem.” Megjegyezzük, a viszontlátás bizonyára csalódást okozott Sauvageot-nak, mert soha többé nem látogat el hozzánk. (Levelezését azonban nem szakítja meg). Az újság persze ontja a „bizakodó” terveket: a gazdaság, a külkereskedelem, a kultúra, a tudomány, a művészetek, minden fejlődni fog, a helyzet stabilizálódik. Csupa „jó hír” a külföldi olvasóknak és azoknak, akik beállnak a sorba. Az 1948-ban elkövetkező fordulat azonban az államosításokkal kezdődik, majd a Magyar Dolgozók Pártja júniusban minden hatalmat átvesz. A vasfüggöny bezárul, és megszűnik a sajtószabadság, ezzel a magyar–francia folyóirat sorsa is eldőlt 1948 májusában. A *La République* 1947. szeptemberi száma az utolsó, amely megtalálható Madácsy László irodalmi hagyatékában, a továbbiakban sem ő, sem a hasonló gondolkodású magyar közönség (valószínűleg a francia se) nem volt kíváncsi a propagandaújság hazugságaira.

A *La République* Párizsban megjelent, francia nyelvű 1947-es számainak olvasata bizonyította számunkra, hogyan lehet a sajtó segítségével külföldön meghamisítani a valóságot, és (nyilván a hazai tudósítók segítségével) már akkor is és még mindig félrevezetni a világot.

Mindezek után térjünk vissza Riedl Frigyes 1879-es, Párizsból írt gondolataihoz, melyek ma ugyanúgy igazak:

„Ha a politika el is választja a nemzeteket, a kultúra és mindenekelőtt az irodalom meg a költészet örökké egyesítik őket. Az egyes nemzetek ekképp eszmeileg mindinkább közelednek egymáshoz... A világművelődés nagy hangerejében minden nemzetnek megvan a maga ereje; a melódiát, melyet az egyik megkezdett, a másik folytatja, vagy hozzájárulásával öregbíti a hatást. Ezen, a régiektől nem álmódott spherai zene az, ami embert e véges lét szűk korlátai között és nyomasztó köznapiasságában leginkább lelkesít és emel.”²²

Beethoven IX. szimfóniáját visszhangozzák e szavak. Gyönyörűek. Sajnos az elmúlt közel 140 évben sem sikerült megvalósítani a közeledést, az összhangzattan helyett, újra és újra nyomasztó hangzavar és zűrzavar van nálunk és a világban.²³

22 Riedl Frigyes: Magyarország a francia kézikönyvekben. *Pesti Napló*, 1879. május 11.

23 A tanulmányban megjelenő francia nyelvű szövegek a cikk szerzőjének fordításai.

Kónya-Hamar Sándor

Húsvéti versek

Feltámadás

Az életbe való visszaszólítás után
A HÍR: a legbátrabb emberi remény
S az egyre üresebb sír...!

Mert harmadnapon
„Megérik a fényt a gyökerek.”
Megfiatalodnak az öregek.
Gyógyulnak a betegek.

S dobogni fog
Minden halott szíve –
Et resurrexit tertia die!

Húsvéti meditáció

Áldozat és kárhozat,
Válasz az öröklétre?
Friss töviskoszorú és szabad
Báránnyok kiömlő vére
Az üres kereszt alatt?!

Nem és Nem! – Noha,
Mint száraz, tűzgyújtó moha,
Olyan a feltámadás?
Vagy valami egészen más:
Katedrális s káromkodás?!

A tulipánfa álma

Tőkés Lászlónak

A törvényenkivüliség méltósága:
Felvetett fej és tárt karú kereszt,
Szabadító daccal el nem ereszt –
Pedig fohászban bújdosó fogadalom,
Roncsremény és magasba rebbent lélek
Biztat a fel-feltámadásra!-

Életed nem értem, de téged igen!
Hát balgák öntudatlan igazával,
Összeégett tekintetek váltoáramával
Gyűjtsd föl a hitbeli vesztőhelyeket!
Hogy mondható legyen a hallgató világnak:
Hány jelből élsz Ember, s hogy mért vagy ilyen?!-

Milyen? – kérded saját húsvétodkor.
S kelyhes virágom is üres Krisztus-csésze,
Annak, aki annyit sem vehetett észre,
Hogy oltár előtt vagy szószékről szólva,
Erőt és hitet mindegyre szórva,
Ki hogyan merít az egyre üresebb sírból!-

Az „anarcsi boszorkányról” egy újabb kötete közreadása ürügyén

Czóbel Minka: *A pillanat értéke*¹

Czóbel Minka magyar költő és prózaíró, született 1855-ben, meghalt kilencvenegy évesen – a háború után elfeledve, otthonából, vagyonából kiforgatva, szülőfalujában: a nyírségi Anarcszon 1947-ben. Halála után évtizedek múltak el anélkül, hogy értő méltatására, műveinek újbóli kiadására valaki is gondolt volna. Az ok/okok között az első arisztokrata származása, a másik a halála utáni jó negyedszázad irodalomszemlélete, világképe, amelynek folyományaként: életműve és személye nem illeszkedett a marxista kánonba. Pedig indulása és beérkezése idején Ady, Babits Mihály, Jókai, Herczeg Ferenc, Mikszáth voltak méltatói – hogy csak néhány nevet említsünk. Az országos és vidéki irodalmi periodikák és napilapok színe-java adott helyet munkáinak, az *Új Idők*, *A Hét*, a *Budapesti Szemle*, a *Pesti Napló*, a *Vasárnapi Újság*, a *Nemzeti Újság* lapjain rendre ott voltak a Czóbel Minka-versek. A sor folytatható. 1890-től önálló kötetei is napvilágot láttak: versek, novellák egybegyűjtve s regények is. A *Lélekvándorlás* franciául *Lamigration de l'âme* címmel.

Az életművet övező hallgatás jege a múlt század hetvenes éveinek közepén megtörni látszott: a Pór Péter gondozta *Boszorkánydalok* című kötet kínált válogatást a Czóbel-líra gazdag anyagából, amely a szakkritika munkásainak tollát is megmozdította, s még inkább Pór Péter későbbi tanulmánya. A fogadtatás vegyes volt, s igazából ma sincs konszenzus a Czóbel-életmű kánonbeli helyzetét illetően. Épp ezért nem mellőzhetjük a nyírségi *poetessa* identitásának, nevelkedésének, szellemi és művészi alkata, poézise, művészetszemlélete főbb vonásainak vázlatát.

Gazdag, részben német eredetű arisztokrata család gyermekeként látta meg a napvilágot annak anarcsi kastélyában. Apja, az arisztokrata balogfalvi Czóbel Imre huszár főhadnagy, édesanyja gróf Vay Evelin. Anyai ágon egyik őse: Vay Ádám, Rákóczi főkapitánya, dédnagyapja a testőr író, a 18. század magyar poézisének nem jelentéktelen verselője: Orczy Lőrinc, anyai nagyanyját pedig Kazinczy Zsófiának hívták. Ő a nyelvújító Kazinczy Ferenc unokatestvére volt. A család az ecsedi Báthoryakhoz is kötődött.

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

1 Kortárs Kiadó, 2021

A gyermek Vilhelminát angol, francia, német anyanyelvű nevelőnők vették körül, kiknek nemcsak nyelvtudását, műveltsége alapvetését is köszönhette. Olvasott, művészi szinten zongorázott, lovagolt, test és lélek harmóniáját felépítve. Páratlan szellemi képessége hamar megmutatkozott. Már kislányként – tökéletes angol, francia, német nyelvtudása birtokában – eredetiben olvasta az angol, a francia és a német irodalom nagyjainak műveit – Goethe *Faust*-ját már ötéves korában „ízlelgette”, noha textusa számára még talányosnak bizonyult. Első verseit németül írta (kilencévesen), s tizenkét vagy tizenhárom éves volt, amikor apja Byron-kötettel kedveskedett neki – természetesen angol nyelvű kiadással, amelyet a gyermek Minka a tizenéves magabiztosságával kritikával fogad: „A kötetet [...] korábban már olvastam volt, s ugyan találtam benne néhány költeményt, miben örömet leltem, de verselését nehézkesnek, itt-ott ügyetlennek találtam. Én ezt meg is jegyeztem apámnak, hozzátéve, jobbat bizony már magam is írtam.” Az emiatti apai rosszallást is a serdülő sértődékenységgel fogadta, s elkeseredésében „még aznap éjjel” elszökni kívánt otthonról, hogy költeményeit nyomban elvigye „Aranynak vagy Jókainak”.

Kései emlékezése szerint Jókai „atyai áldását” majd pályakezdő opusaival érdemli ki, mégpedig Feszty Árpádék vendégeként, ahol az „estebéden” Jókai mellett ülhetett asztalhoz Gyulai Pál, Justh Zsigmond, Aggházy Károly és mások társaságában.

A „kedves kis kolléga” – ahogy Jókai nevezte a debütáló pályatársat – más alkalommal, több ízben is vendége lehetett a Bajza utca 21. alatti „Jókai-ház”-nak, kellemes órákat töltve a családdal, vagy gyertyafényes lakomáknál váltakozó, de mindig érdekes alakoktól körülvéve. „Némelyek közülük világhírűek lettek, így Herczeg Ferenc, akinek műveit nemcsak itthon, de külföldön is ismerik és bámulják, így Hubay, kinek varázshegedűje a hangversenyek fénypontja volt, s ki művészetét számtalan hírességgé vált tanítványban folytatja” – emlékezett vissza 1939-ben. Jelen van ebben a társaságban Mednyánszky László, Pekár Gyula, Aggházy Károly is s a már említett Justh Zsigmond, aki a pályakezdő Czóbel Minkát a Jókai-ház társasági életébe bevezette.

Azt már kora irodalmi közvéleménye és olvasói is nyugtázhatták: az anarcsi úrilány új szint hozott a századvég magyar poézisébe, amely a pályatársak költői világa közül a Reviczkyéhez és Komjáthyéhoz áll közel, ám mégis más. Ahogy Weöres Sándor fogalmazott: Czóbel Minka „1890 körül teljesen modern jelenség”, „a szecesszió első és legnagyobb hullámának” képviselője. Tegyük hozzá: az impresszionizmusé is.

A *Boszorkánydalok* s Pór Péter tanulmánya kritikai fogadtatása enyhén fogalmazva is kétkedő, sőt inkább elmarasztaló volt. Ennek ellenére – részben a szűkebb pátria irodalomtörténetészeinek (János István, Margócsy József, Margócsy Klára, Mercs István és mások) akarása megteremtette a recepció kontinuitását, s máig több mint tucatnyi dolgozat szerzője méltatta – olykor polemizálva is – a Czóbel-poézist és széprózáit (Bata Imre, Bednancs Gábor, Danyi Magdolna, Földes Györgyi, Margócsy Klára, Menyhért Anna, Németh Zoltán,

Pécsi Emőke, S. Varga Pál, Szepesi Attila, Takács [Kusper] Judit, Veláczi László Imre és mások).

Az említett interpretációk szerzői más és más szempontból közelítettek a Czóbel-életműhöz, így a kép, amely nyomukban körvonalazódott, az oeuvre több rétegével kapcsolatosan tartalmaz maradandónak ígérkező megállapításokat. E dolgozatok vonatkozó passzusait például a nemzeti irodalmi kánon szempontjából szemlélve bizonyítottnak látszik: a századvég poetessájának hazai recepciója Kosztolányitól Füst Milánon át Weöres Sándor életművében egyaránt kitapintható. A *mozgó part* című elbeszélő költeményben láthatóan ott van A szegény kisgyermek panaszaiknak lenyomata; soraiból – állapítja meg Menyhért Anna – „szinte kihallani... a *Mint aki a sínek közé esett*” Kosztolányi-vers sorait, amit nemcsak a hangulati egyezés, egyéb, a Czóbel-Kosztolányi „áthallásokat, hatásokat” sejtető példák is alátámasztanak. Bata Imre a *Mikrocosmos* című Czóbel-vers és Kosztolányi remekműve, a *Halotti beszéd* „összecsengéséről” beszél, amit Takács Judit egybevető olvasata is megerősít.

S ha már a Czóbel-Weöres recepció viszonyra alludáltunk, idézzük itt ismét Weöresnek a századvégi poetessáról szóló gondolatait. 1974-ben a *Boszorkánydalok* előszavában írta: „Művészettörténeti terminussal élve: Reviczky, Komjáthy s a korai Czóbel Minka a magyar költészetben a *szecesszió* első és legnagyobb hulláma”, s a pályakezdő Czóbel a *szecesszió* képviselőjeként lett a századvégen „teljesen modern jelenség”. Amit a költő-kritikus megfogalmaz, azt a filológia szempontjaival érvelő irodalomtörténész bővebben definiálja. Pór Péter ekképp fogalmazott: „Czóbel sajátos *szecessziós* verstípust alakít[ott] ki, amely a *szecesszió* »életlenül ernyedett fődivatjával« ellentétben népies-játékos elemekre, és ezzel együtt filozofikus gondolkodásmódra épül.” S. Varga Pál a *szecessziós* poétika első, immár tudatos alkalmazójaként aposztrofálja a költő Czóbel Minkát. És valóban: a teljes lírai oeuvre szövegvilágát olvasva a *szecessziós* dekorativitás megannyi példájára lelünk, amely a kor modern lírai költészetének reprezentációja.

A Czóbel-életmű egészét vagy éppen egy-egy meghatározó szegmensét vizsgáló dolgozatokat olvasva nem kevésbé fontos utalásokkal szembesülünk. Itt van például a Czóbel-versek gyakori motivációja: a festőiség, mondjuk így: a festői látás. Ismét Weöres Sándort kell idéznünk: Czóbel Minka „a *plein-air* festők rokona, Szinyei Merse Pálé s Mednyánszky Lászlóé”. Mednyánszkynek a valóságban is rokona: sógora. Ám a rokonsági fok kevés lenne a „festői látás” birtoklásához. Aki a színek kavalkádjával oly könnyedén játszadozik (piros, piros arany, fehér, fekete, barna, sárga, lila, rózsaszín, kék, szürke, zöld, halványzöld, bíbor, arany, ezüst stb.), s tudatában is van „színérzékének”, annak poétai útja belső törvény szerint vezetett a színek világába: a pikturális látásmódhoz. Justh Zsigmondnak írott levelében olvassuk: „Gondolom, már egyszer kérdeztem magától, szabad-e az írónak coloristának lenni? Efelett sokszor gondolkodom. Kétségbeejtő színérzékem van, mindent színekben érzek meg. A szín, a Tónus, kimondhatatlan hatással van rám. Megengedhető ez?” Justh Zsigmond válaszát nem ismerjük. Az életmű lírai és prózai darabjait olvasva

azonban mindegyre szembesülünk a festői látás, a „színérzék” képességének jegyeivel. Íme, egy rövid prózai részlet szemléltetés gyanánt: „Zenehullámzásra emlékeztetett a hegyek alakja, a színezet összhangja. Elragadó, bűbajos kép. De a legvarázslatosabb volt a rózsás, finom, lilaszín tónus, mely ott derengett lágyan, melegen az erdőség körvonala felett. Összhangzatosan olvad a háttérben lévő hegyek kék szürkességébe.” Líráját is gyakorta motiválja egy-egy festő ecset-jéért kiáltó költői képsor: „Amerikába utazik a nap, / Sürgős az útja – hamar elhalad, / De ráakad még búcsúzó sugárja / Az erdőszelelen álló fenyőfára. // Törzsét bevonja piros-arany fénye, / Izzó lesz tőle az erdő szegélye, / S rózsás lesz tőle virító kőkeny, / Domboldalon az árok szőnyegén.”

Persze nem csak a szecesszió, francia irodalmi műveltsége-tájékozottsága nyomán a modernizmus további jegyei sem hagyták érintetlenül: a szimbolizmus, még inkább az impresszionizmus színei jellemzik poézisét. „Későbbi verseit – írja Weöres Sándor – [...] megtöltik a látványok, megszűnik absztrakt lenni, a korai szimbolikus kertek s virágok élni, lélegezni kezdenek [...], száll az Alföld napsugár-hasított porfelhője, megjelennek a falusi élet egyszerű alakjai. Ekkor már a plein-air festők rokona, Szinyei Merse Pálé s Mednyánszky Lászlóé, költészetünkben [ő] az első impresszionista.” A „pillanat értékének” varázsa uralja textusait, a szinesztézia, a költői képek színvilágának sokaságaváltozatossága, a jelzős szerkezetek, az alliterációk, a szinesztézia, a virágmotívumok sokasága, prozodiája, a zenei effektusok lesznek e líra jellemzői. A Lánykérés egy festmény kompozíciós elemeit asszociálja, a Hazatérés a nyár színvilágának, fényeffektusainak vászonra kívánczó rajza: „Homokdombok”, „rengő aranykalás sokasága” / Havat hintő, illatszóró / Akácfa virága”, „Meleg szélben” „ingó napraforgók”, s „Árnyak a zöld selymes / Tengerilevélben”.

Irodalom és festészet viszonya, kölcsönhatása csaknem egész pályája során foglalkoztatja, s töprengéseiben Mednyánszky László mellett a kiváló animalista festő, Büttner Heléna volt társa, párizsi útján pedig kiállítások látogatása révén teszi próbára piktorális adottságait. Nem a bíráló szemével nézi a műveket, „csakis benyomásait” kívánja „rögzíteni” „Párizs legelőkelőbb kiállításairól” – írja az *Új Idők*ben 1897 márciusában.

A Czóbel-méltatások makacsul visszatérő mítosza Milka poetessa *csúnysága, vénlány* mivolta. Ez „a csúnya vénkisasszony”, csúnysága okán, „kívül rekedt” „a vágyott fővárosi irodalmi életen”, ami persze költészetére is kihat, életműve egy „teljesen zárt lírai birodalomként” maradt fenn. Pór Péter e vélekedésével a *Bosszorkánydalok* bevezetőjét író Weöres Sándor ítélete is harmonizál: Czóbel Minka „gazdag, csúnya, mindinkább magába zárkózó szeszélyes vénkisasszony”. Az utókor – úgy látszik – nem elégszik meg a „csúnya”, „vénkisasszony” sztereotípiákkal. Szepesi Attila szerint például „külsőjében rút asszony, akiben a halálvágy és a spirituális sóvárgás összekeveredik”, majd odébb hozzáteszi: a „Czóbel Minka nevét viselő madárijesztő az, aki évtizedekkel túlélte önmagát”. Márton László a *Pókháló*k újabb kiadását kísérő írásában „csúnya tünderről” beszél.

E „vénkisasszony” és „csúnyaság” mítoszt anarcsi szemtanúk s a fiatal Czóbel Minkáról fennmaradt fényképek cáfolják. Az anarcsi lakos Takács György szerint „Milka nagysága szép volt, kedves volt, jóságos volt”. Édesapja pedig úgy emlékezett – még kortársként ismerte az anarcsi kastély úri kisasszonyát –, „takaros menyecske” volt. A kortársak emlékezetét egykorú, nemrég hozzáférhetővé vált fénykép igazolja: a minap megjelent *A pillanat értéke* című Czóbel-kötet hátsó borítójának „fülén” közölt egykorú fényképről kifejezetten szép arcú, a kor úri divatja szerint öltözködő fiatal hölgy tekint ránk. A címlap Minkát idősebb korában ábrázoló fotográfiáján sem fedezni fel egy a mesék világa teremtette vén szipirtó, boszorkány rútságát. A kép egy hatvan év körüli hölgy ábrázolata.

A „csúnyaság” mítoszhoz, a pártában maradt „vénkisasszony” képhez köthetik a poézisét kétségtelenül átszövő magánymotívum. Azt hiszem, e magány „billog” értelmezését az alábbi, sokak által idézett, Justh Zsigmondnak írott levelében találjuk meg, amelyet 1891-ben vetett papírra: „Tudja, mi hibázik nekem itt legjobban? Hogy senki, de abszolúte senkivel nem beszélhetek azon dolgokról, amelyek legjobban érdekelnek. Forgách Lászlóval nagyon jól értjük egymást, az ő magyar, egyszerű esze mindent helyesen, egyszerűen fog fel. De ő kissé sportsman-lenézését affektálja a szellemi értékek iránt. Keresztet vet, ha Zolát említik, bár soha egy sort sem olvasott tőle, ugyanígy, ha Wagnert említik – bár kitűnő hallása van, s talán jobban érti a zenét, mint sok azzal foglalkozó etc., etc.”

Szó sincs itt szerelmi csalódás, csúnyaság miatti magányról. Egy intellektuális, Schopenhaueren, Taine munkáin, Baudelaire, Verlaine, egyáltalán a modern francia és a világirodalom más jeleseinek (például Zola, Ibsen) művein s a modern európai zene (Wagner) ígázatában nevelkedett s élő nő életérzéséről: szellemi társtalanságáról szól a történet. Önként vállalt létmód, amelynek lenyomata természetesen versek sokaságában is kifejezésre jut. Évtizedekkel ezelőtt már Bata Imre felhívta a figyelmet a magányélmény egyedi voltára: „Csak a dilettáns képzelet a magányt szenvedésnek, rettenetes kinnak [...] Czóbel Minka magánya tehát nem kényszer, hanem föl vállalás, éppen ellenkezője annak, amit a többség tesz.” További értelmezését Tóth Anikó fogalmazta meg tömören: „Magánya sem csúnyaságából fakad, hanem a költészet által megismert eszméből, a tisztaság iránti vágyból.”

Ha elfogadjuk a feltételezést, mely szerint a *Hafia* című kisregény hősnője: Ágnes az írónő alteregója, úgy az alábbi „magány-definíció” önvallomásnak is tekinthető: „Ha tudnák, hogy kínoz lelki magányom! Az étellel úgy, ahogy van, meg vagyok elégedve. Vágyaim! Ha élénkek is, de kormányozhatók, a természet folyásával és a változtathatatlannal szemben sohasem voltam ellenszegülő – ösmérem a megnyugvást minden keserűségen keresztül. De a magány, a magány! ez szörnyű. – Régebben azt hittem, hogy csak történetesen nem akadtam arra a lényre, ki mint barát, barátnő, szerető férj vagy bármely más alakban megfoszthatná azon lelki terhet és gyönyörűséget, mit az élet osztályrészemül adott. Most már tudom, az énben van a hiba, mely magányosságra kárhoztat.”

Azt hiszem, a magányérzet költői vetületének tekintett *Boszorkánydalok* értékvilágának felmutatásával utóbb Menyhért Anna járult hozzá jelentősen a Czóbel Minka iránti szakmai érdeklődés fokozásához. Nem biztos, hogy minden megállapítása maradandó, cáfolhatatlan, de önmagában e költészet rehabilitációjának előmozdítója lesz.

A boszorkánytéma, a boszorkány alakja Czóbel költészetének minden szegmensében jelen van. A fenti, ciklus jelölő címmel közölt verseket találunk a *Fehér dalok* (1894), a *Virradat dalai* (1896) és az *Opálok* (1903) című kötetekben, de szétszórtan több boszorkány témájú vers is olvasható folyóiratok, napilapok lapjain/hasábjain. E dalok összessége alapján a boszorkány afféle „önéletrajzi alterego” – mondják többen –, noha Czóbel boszorkányai korántsem csak a mesebeli, rontást, szemmel verést, gyermekekre vadászó, szélvihart támasztó, seprőn lovagoló szörnyetegek. „Nem egyebek azok – írja a korabeli kritikus – sokszor, csak reflexiók az életről, a boldogságról és a szenvedésről. Néha olyasvalamit sejtetnek, mintha ártatlan nőket üldöznének és elnyomni törekednének csupán azért, mert jobbak, erősebbek, tisztábbak a többieknél, egy szép hölgyet pláne azért, mert nincs férje, nincs családja, nincsen könnyje, de hiszen az emberek rosszasága nem boszorkányság.” Ma már persze a boszorkánydalok egészéről kerekébb a képünk, mint a kortárs kritikusnak.

Az 1899-ből való Boszorkány dal (alcíme: A légyről) záró strófája például igazolni látszik az „önéletrajzi alterego” feltevést: „Fekete hajamba a légy beleakadt. / Hogy összekuszálta hajamat” – indul a lírai diskurzus. A konklúzió: „Vége a kis légynek, boszorkány hajába / Fáradt kis légy, gyöngé kis légy, kinek gyöngé szárnya, / Ne szállj soha boszorkányok fekete hajába.”

A ciklusbeli boszorkány korántsem ártó lényként jött a világra („a bogárnak sem ártott”), akinek sorsa ennek ellenére az üldöztetés, olykor a tűzhalál. A boszorkányok többen is vannak, s rendre szembe kerülnek az emberrel, emiatt az erdőbe menekülnek. Más helyen alakjuk „közeledik a mese- és mondavilág bűbáijához, lidérceihez”, megint máskor „mesei női lények képében”: „Vízitündér, Halasszonyok alakjában jelennek meg. „Visszatérő attribútumuk a köd, a fátyol, a sötétség, a holdfény, a csillagok, a lilium, a csillaglélék, a síklás, a játék” (Menyhért Anna). Ha az „önéletrajzi alterego” hipotézist elfogadjuk, a szimbolikus sorok a szellemi társtalanság érzetének kifejeződéseként értelmezhetők.

Az erdő hangja III című költemény az utolsó Czóbel-kötetben látott napvilágot, a szerző poézisének – mondjuk így – kiteljesedésének idején. Fantasztikus mese s egy modern költői vízióként egyaránt definiálható. Szereplői „Elzárt, titkos erdő-szobába” gyűlést tartó „kis gombák” s az „erdő-szobát” „oldalról” védő „sziklában” lakó boszorkány. A gombák „hangtalan beszédét” csak a „varázserejű boszorkány hallja”, s „A szikla mély, sötét odvából / Kacagva nyúl ki hosszú karja, / Majd könnyű haja libegése, / A gombákat mind betakarja. // Kacajátul fut szét az erdőn / A megrémült gombasereg / S boszorkány mohabársonyában // Haragos-kacagva hempereg.”

Ez a maga nemében remekműként felfogható költemény akár némely, sokak szerint talányos Ady-verssel is rokonítható, de modern fantasztikus meseként is definiálható. Menyhért Anna olvasata szerint: „A természeti jelenségeknek [...] sorát állítja össze a vers képi oldalán azzá a boszorkánnyá, aki szabálytalanságával, enyhe örületével, a színtelen gombákban megjelenített normalitást elriasztja, felszámolja.” Nem téved, mikor hozzát teszi: ez a vers „csúcspontja annak, ameddig a képi megformálásban a retorizáltságban [Czóbel] eljutott.” Magunk vélelme szerint egy szürrealista festmény képvilágát előlegező alkotás, amelynek fantasztikuma festő vásznán is megjeleníthető.

A századvég magyar irodalmában a modernség, a szecesszió, az impresszionizmus legkiemelkedőbb képviselőjeként aposztrofált Czóbel Minka Kosztolányinál megjelenő recepciójának ténye arra bátorít: a költő és prózaíró Czóbel egyéb, korabeli párhuzamaira is figyeljünk. A figyelmes olvasó e modern hangszerelésű friss nyelvezetű prózában – kellő olvasmányélmények birtokában – hamar felfigyelhet a gyakran felbukkanó, Krúdy prózáját asszociáló sorokra. Az Utolsó szerelem című novella alábbi részlete Krúdy Szindbád-portréjának pandantja: „Később, amint múltak az évek, s haja gyérülni kezdett, mintha visszajött volna valami ifjúkori szemérmességéből, s majdnem egy kisdíák szerénységével, édeskés mosolyával rebegte vallomásait a hölgyek kis rózsás, bűnhöz szokott füleibe. Szeretett varrólányokat, s szeretett hercegnőket, bolondult izzó, fekete szemű spanyol táncosnók után, s álmodozott holdvilágos szelíd dán kisasszonyokról. Nem volt az a faj asszonya a világnak, mely nem tudta volna szívét lángba borítani.”

Szindbád álmai barátnőinek, szerelmeinek alakrajzaira alludálnak az alábbi, egy kívánatos, szerelmet ígérő, vizionált hölgyet ábrázoló sorok is: „A kocsi ülésén egy fodros napernyő, egy kis prémgallér s egy lilából halványzöldbe átmenő libertiszövet volt odavetve, egy olyan szövet, melynek tulajdonképpeni rendeltetését nem tudja az ember, hogy kendő-e, fátyol-e. Csak azt érzi, hogy szépasszony habos válla, karja körül lebeghetett. Finom, erős illat szállt ki a kocsiból, vegyüléke valamely divatos illatszernak s a kocsi ülésén hervadó ibolyacsokor illatának.”

A Czóbel-kritika reneszánsza: a szaktudományi interpretációk frissessége ellentételezi a korábbi, még a marxista irodalomszemlélet ballasztjaival terhes munkák leminősítő „megállapításait”, melyek szerint például Czóbel Minka költészetéből hiányzik a szociális érzékenység, lírája nélkülözi „a szegények, szenvedő tömegek” iránti együttérzést, „a nép sorsa nem dobogtatja meg szívét”, versei „lelki életének torzulását” sejtetik, költőként „gyenge verselő”, s „ösztonösen borzad attól, hogy a régi helyébe [...] visszavonhatatlanul valami új lépjen”.

Ez a kritikusai attitűd mintha a teljes Czóbel-életmű ismeretének hiányáról árulkodna. Ezt látszik alátámasztani a Czóbel-líra és -próza egy eddig lappangó szegmensére ablakot nyitó kiadvány: *A pillanat értéke* című kötet, amely egyfelől a költőnő lírai oeuvre-jének alakulástörténetét is körvonalazza, s hozzáférhetővé

tesz olyan prózai írásokat, amelyek iránt az érdeklődés jobbára csekély volt. „Lappangó versek, kisprózák” – tájékoztat a kötet alcíme, jelezve: valamiféle értékmentésről van szó, amely értékek az eddig ismert Czóbel-portrét árnyalhatják. Az 1886 és 1942 között megjelent versek és kisprózai írások lényegében Czóbel egész költői pályáivét reprezentálják, olyan textusok, amelyek a szerző életében megjelent kötetekből kimaradtak. Jelentős részben olyan művek, amelyek többnyire Czóbel „művészetének aranykora” (1890–1914) után keletkeztek, s épp ezért inspirálói lehetnek az egész költői-prózaírói pálya árnyaltabb és tárgyyszerűbb méltatásának. Elég a „szociális érzéketlenség”, a népsors iránti közömbösség vádjára utalni, amely állítás cáfolatát Czóbel tucatnyi háborús verse kínálja. Már a háború kitörésének hónapjaiban megszólal nála ez a hang, s 1914 októberétől 1918-ig sorakoznak a világegés tragikus pillanatait megörökítő Czóbel-versek az *Új Idők*, *Az Újság*, a *Háborús antológia*, a *Kisvárdai Friss Újság* lapjain. Vitathatatlan: a hangvétel nem Ady, Babits vagy Gyóni Géza fortissimójával rokon, a melankolikus színezet, hangszerelés mellett mindig felhangzik a remény, a szolidaritás, az itthon maradottak aggódása, kételkedése – remélve, hogy egyszer az országra és a harctéren szenvedőkre mégis csak „rávilágít” „a béke sugara”. 1918-ban, amikor a szétzilált ország fővárosában a királyság vagy népköztársaság „alternatívájáról” vitáznak a politikusok, s a hadügyminiszter „nem akar többé katonát látni”, Czóbel az anyák, feleségek, menyasszonyok kétségekkel és reménnyel vegyes érzületét szólaltatja meg aggódó együttérzéssel: „Falunk tája megnépesül, / Öröm, bánat összevegyül, / Ha még nem jön egyik-másik, // „Kié van itt? Ki hiányzik?” [...] „Az állomás esttől délig, / Mint hangyaboly, feketéllik, / Déltől estig jönnek-várnak, / Reménykedő kóbor árnyak. / Egyfelé néz mindnek szeme, / Minden szív egy vággyal tele, / Egy szót sóhajt gazdag, szegény: / „Hát az enyém?” „Hol az enyém?”

A kastélyban született, az élet örömeivel gazdag úri kisasszony, a „szociálisan érzéketlen” költő a fonógyári munkáslányok sorsáról, kétségekkel teli hétköznapjairól szól versében: „Gyárkéményfüst, szürke felleg / Nedves rögre száll, / Korom, szürke őszi ködre / Szürkén rátalál. / [...] Gyári lány, ha munkájából / Este visszatér, / Gondol nagyon szebb jövőre: / „Lesz még több kenyér”. // S gyűrűt hoz, ki most még távol, / Vagy nem jön soha? / Harcol még, vagy már belepte / Kis domb, sötét moha?” // Gyári lányok visszamennek / Szürke reggelen, / Hogy kifogyott az életből / Öröm, szerelem. // Gyári lányok fonnak, fonnak / szürke szálakat, / Itt-ott egy szál, itt-ott egy szív / Halkan megszakad.”

Aggódás, kétségek és remény, majd meg szembenézés a szomorú tényekkel, miként az Ung felől című versben olvassuk: „Sivít a szél, hallgatjuk a szelet: / Talán szárnyán repül az üzenet? / Erdős hegyekről, túl ők küldik nekünk, / Kik küzdenek – vagy már pihennek – értünk. // Felhők között bujdosnak csillagok, / A hold rideg, beteg fényben ragyog, / Bearanyozza pusztult ház falát, / Véres mezőkre küldi sugarát. // Holtak merev szeme az égre néz, / Felettük elviharzott már a vész, / Hol vannak mind, kik tegnap itten voltak? / – Dicsők az élők, dicsőbbek a holtak.”

E sorokat idézve szükségszerűen tolakszik elő a Czóbel személyes érintettségét sejtető asszociáció: a „háborús versek” sora korántsem az anarcsi kastély üvegbúrájában a világpusztulásról mintegy kívülállóként elmélkedő úrilány reflexiói. Sógora: Mednyánczy László is a hadba vonultak között van, s úgy tűnik, a háború szele söpörte el mellőle már-már vőlegényét: a festő Olgyai Viktort. Költőként kellő poétai affinitás él benne a világégés apokaliptikus mi-voltának lírai kifejezésére. A Forgósztél „egy rombadőlt világnak szétszórt hamva felett[i]” modern siratóéneke. Az 1917-ben fogant és megjelent költemény kétségbe esett sikoly, maradandó háborúellenes vers: „A forgósztél fölkapott egy száraz levelet: / Sodorja, táncoltatja erdők, hegyek felett. / A forgósztél fölkapta a szeretőm nyomát, / Ragadja, tépi tőlem, mindig tovább-tovább. // A forgósztél fölkapta a tűzhely melegét – / Mint pusztító zsarátnok özönlik szertesét. / A forgósztél fölkapta parányi életünk, / Egy szózat forgatagja: most már mi lesz velünk? // A forgósztél a mennybolt mélyéből fölkapott / Napot, holdat, villámost és minden csillagot. / Forgósztél! Merre? Honnan? Majd zúg a felelet: / Egy romba dőlt világnak szétszórt hamva felett.”

A „pillanat értékeiként” felvonuló, hat és félévtizedet átfogó időszak versanyaga Czóbel pályaszakaszainak tükre. A poetessa korai, szecessziós, impresszionista, szimbolista színei éppúgy jelen vannak e gazdag versanyagban, mint az eddig is jól ismert formai erények, s a festőiség, a lélektani motiváció, a zenei effektusok s a változatos tematika. A trubadúrköltészetet reinkarnáló Elaine a középkori verstípus modern parafrázisaként hat, a *Pán dalok* az ébredő természet lírai megfestése, *Az erdő ékszere* a boszorkánydalok darabjaként a mesebeli világ parafrázisa: szereplői „törpék és varázslók”, az úrnő a mindenható boszorkány, aki az „alattvaló hódoló serege” gyűjtötte „ékszereit” „Kincses rejtekikből ... / Fű, fára, virágra mind, mind széjjelszórta”: „Feldobta kis keze a kék levegőbe, / Rubintot, gyémántot – harmat lett belőle. / Csillogott, villogott napfényes reggelen, / Fenyőfák tűjein, zöld páfrány levelein, / S ha szél megingatá a csilló harmatot, / Erdők sűrűjéből, Erdei boszorkány / Flótás madárhangon, vidáman kacagott”. A meseszerű „történet” kulisszái: „zöld fák”, „kincsesrejtek”, „kék levegő”, „zöld páfrány”, „csilló harmat” a műegész kontextusában valamennyi a képi invenciózusság példája. De ne feledkezzünk meg e versekben is gyakran megjelenő fakturális hatásokról sem, amelyek egyik szép példája az 1913-ból való Rondeau, amely egyúttal – egyetlen versmondatra sűrítve – a zenei műforma élményét is kínálja: „Árny és hársfák alatt / Hol megcsillan fehérén, / Lila, rózsaszín kéken / Nyájas sugárja / Majd könnyű lombok árnya / Setétlő, rezgő foltja / Fényözönbe feloldva / Siklott, reszketett végig / Sok karcsú alakon.”

Felsorakoznak itt a plein-air festészetet asszociáló, a Nyírség, a falu világát felvillantó, a népelet jeleneteit megidéző versek, költői képek s persze a magyar versritmus, a hangsúlyos verselés nyomai is. Egyszer egy a népdal metrikáját követő sorra, strófára, olykor egész „dalra” figyelhetünk fel, máskor az életkép modern variánsa jelenik meg a szöveg(ek) szintjén. A Messziről szerzőjének

nagyvárosi tavaszélménye a nyírségi táj tavaszképét idézi fel: az alábbi sorok hazai táj iránti ragaszkodást rejtő vallomás. „Otthon meg már szántják / A tengeri földet”. A Távirat strófái az örök hűség ígéretével induló szerelem hűtlenségbe fordulásának „távirati tömörségű” ábrázolása – a népdalok nyelvi fordulatait asszociálva: „A telegráfrótra kakukkmadár szállott, / Galambom hívsége hűtlenségre váltott, / Idegen kezétől, sürgöny jó felőle: / Harmadnap múlva lesz már esküvője.” A Hazatérés a gyökerekhez való elszakíthatatlan kötődés verse. A „messze földről”, „idegen országból”, „hegyek ormát”, „tenger távol kékjét” megcsodáló „lírai hős” a nagyvilág e csodáit megtapasztalva „tanulja meg”: „Minden szép, jó, nagy bölcsesség / Együtt van a »múltban«, / Együgyű kis gyermekmesék / Gyermekimádságok, / Ti teszitek elevenné / A kiélt világot. // Visszatértem, hazajöttem, / Hazatért a lelkem, / S végre is a boldogságot / Milyen közel leltem.” A Leánykérés 20. századi nyírségi életkép. Itt is a „colorista”, a festői látás poétája lép színre. A „téma” bevezetője a nyírségi táj őszi rajza: Sárguló levelek, nádas, „ködlepte tájék”, az alkonyatban „kesergő varjú” a „Napraforgókörök aszott váza felett”. Az őszi kulisszái előtt, a „Falu utcáján, szép fehér ökrök járnak, / Hordják be áldását a szűkkezű nyárnak, / Az arany tengerit – valami csak termett, / Egy kevés búza is tölti a nagy vermet. // Ökrös szekér mellett barna legény halad, / Leány néz utána! Nagy akácfa alatt; / Úgy tesz, mintha éppen ruhát teregetne, / Pedig alig süt az őszi nap felette. // Oda szól a legény: Látod, itt a vagyon, / A tizenhárom év sanyarú volt nagyon, / De talán kettecskén megélünk belőle? / Hátha a Jóisten jobbat ad jövőre?” A nyírségi őszi táj rajza után a nyelvi kommunikáció vizuális effektussá lesz: a betakarított terméssel teli szekér mellett ballagó legény, majd a ruhaszárítást imitáló lány alakja egy képi ábrázolás zárt kompozíciójának a képzetét fakasztja. A „szerelmi vallomás” (leánykérés) féloldalú párbeszéd: a parasztember tömör kommunikációjának tökéletes megjelenítése...

A Czöbel-líra e lappangó rétegének közreadása az életmű egyik legművesebb darabjával is megajándékozta az olvasót, a kötetet közreadó Bíró Erzsébet Franciska helytálló szavai szerint a „remekműként számon tartandó” Cigánynótával. Évszázados – számtalanszor tapasztaltam: a Balkánon ma is létező – nomád életforma elevenedik meg e versben, amely megírása idején, a 19–20. század fordulóján mindennapos jelenség volt a történelmi Magyarország egész területén. Hol megtűrt, hol üldözött, hol szankcionált életforma volt. A kapcsolatos közigazgatási gondok mikéntjéről, veszélyeiről alispáni jelentések sokasága ad tárgyilagos képet: járványok, apróbb-nagyobb tolvajlások, nem egyszer gyilkosság miatt nyomoz a hatóság egy-egy karaván megjelenése, majd tovább vándorlása után. A Nyírségben éppúgy gyakori egy-egy karaván vonulása, mint a Dunántúl országútjain, és főként a Délvidék: Bácska, Bánát, Szerémség tájain, nem is szólva Erdélyről. Vándorlásuk folyamat: „táboruk füstje” ma itt, „holnap már más országban” száll a magasba. A kultúranthropológia felől nézve egy sajátosan sokszínű létforma hordozói: megannyi mesterség (szegkovács, harangöntő, muzsikus, medvetáncoltató, rézműves) tudói, az asszony nép a jövőendő-

mondás, a csillagjóslás művelői. Az időjárás viszontagságaival (nyári hőség, kemény havas telek, szélviharok) naponta kell megküzdeniük. Közösségük törvényei felett a vajda őrökdi, akinek tekintélye, így döntése is megkérdőjelezhetetlen. Nos, mindennek költői transzpozíciója történik meg a Cigánynóta soraiban, az intuáció páratlan képességével: „Vasat ütünk, rezet öntünk, / Öntjük a harangot, / Hegedűből, cimbalomból / Csalunk édes hangot. // Szerelemre orvosságot / Tudunk kilencfélé, / A bánatát el nem öli, / De elveszi élet. // Csillagokból ráolvasunk / Emberélet-ködre, / Mindörökre csillagokhoz / Van az élet kötve. // Vigan élünk, mindig készen / Bolondságra, csókra, / Csak ha szél fú, húzódnak el / Erdei vad módra. // Itt a sátor, itt a tábor, / Látszik még ma füstje, / Holnap más országban csillog / Vajdánknak ezüstje. // Ha meghalunk, elkezdenénk / Az életet újra, Csak ne volna akasztófa, / Meg a szél ne fújna!”

A pillanat értéke nemcsak a lírikus, a belletrista Czóbel opusának rejtett értékeit is kínálja olvasójának, s remélhetően ez is ösztönzés lesz egy teljesebb és elfogulatlan, félreértésektől mentes tárgyszerű pályakép megírásához. A kötet húsz olyan írást tartalmaz, amelyek immár több mint egy évszázada *A Hét*, a *Debreceni Hírlap*, az *Új Idők*, a *Hazánk*, a *Pesti Napló*, a *Művészet*, a *Magyar Lányok*, *Az Újság*, a *Koszorú* lapjain lappangtak. Szerzőjük életében akár kötetbe is szerkeszthette volna őket, a nagy kiadók (Singer és Wolfner, Franklin, Révai) – miként korábban – bizonyára ez esetben sem zárkóztak volna el a közreadástól. Igaz: a tematika és a műforma változatossága (riport, művészportré, prózai miniatűr, novella, elbeszélés) sajátos kötetkompozíciót jelentett volna, ám az írásokat átszövő formai, esztétikai, gondolati értékek ma is az egységesség képzetét fakasztják.

Tárgyi spektrumát tekintve felsorakozik itt a párizsi pillanatokat megörökítő riport éppúgy, mint a művészportré, egy-egy miniatűr Mme Dubarry szánkójáról, „Watteau rózsáiról”, a hiúságról, riportszerű írás az exkluzív, párizsi képzőművészeti tárlatokról (*23 rueBoissyd’Anglas* és *5 rueVolny* címmel), amelyek csak meghívóval s a protokolláris szabályok betartásával látogathatók, egy tárri üdülő sznob előkelőségeit fricskázó szatirikus elbeszélés, továbbá mese- és valóságemelekből építkező novella s egy az író pályakezdéséről szóló emlékezés Bajza utca 21. címmel. Sajatjuk – valamennyi változaté – a nyelvi igényesség, a könnyed, hozzátehetjük, elegáns elbeszélői modor, az élet különféle rezdüléseinek valóságos megjelenítése. Nemcsak a szépírói véna megnyilvánulásai, az írói műveltségének, világszemléletének, emberismeretének bizonyosságai is. Összességükben cáfolatai mindama korábbi „minősítéseknek”, amelyek szerint Czóbel Minka szürke dilettáns. Sokban vonatkoztathatók e húsz írásból álló válogatásra Márton Lászlónak a *Pókhálók* újbóli közreadásakor megfogalmazott gondolatai: Czóbel Minka „néhány dolgot nagyon jól tudott, jobban, mint kortársai közül bárki más [...], tudott komponálni és tudott vizionálni, és – legjobb pillanataiban – elbeszélői hatóerőként tudta működtetni a bölcseletet”. Prózájának további értékeiként annak nyelviségét dicséri: „nála az elbeszélői közeg

maga a nyelv. Olyan retorikai alakzatokként működő nyelvi kódokból építi szövegvilágát, amelyek sodrása, egy-egy elbeszélésen belül, általános törvényszerűségnek mutatkozik.”

A pillanat értékeinek prózai írásai az életpálya jelentős hányadát jelentő pályaszakaszából valók: az első írás 1892-ben, az utolsó 1939-ben jelent meg, s e több mint négy évtizedet jelentő intervallum magában foglalja az írói pálya alakulástörténetének párizsi szakaszát, a szűkebb századforduló éveit, s kötetei megjelenésének időszakát, s bár „a szecesszió első hullámának” s a korai magyar impresszionizmusnak képviselője lett, s Osváth ugyan „kitessékelte a magyar irodalomból”, lírikus és prózaíróként változatlanul jelen van – csaknem haláláig – a magyar Parnasszuson. Igaz: nem kacérkodott a szociáldemokrácia ideáival/céljaival, a polgári radikalizmussal, nem kereste a kapcsolatot a Galilei-kör társaságával, ő mindvégig megmaradt az *Új Idők*, a *Napkelet*, a *Budapesti Szemle* szerzőjének s a Petőfi Társaság rendezvényei/kiadványai résztvevőjének/szerzőjének. Egy szóval: konzervatív volt, de az európaiság, a korabeli modern művészet elkötelezettje is. A Parnasszus csúcsára ugyan nem juthatott, de írásai változatlanul ott vannak az imént említett lapok, folyóiratok hasábjain, lapjain. Írásai mindvégig tele invencióval, stiláris és nyelvi igényességgel. Értkezék bár szeretet szavunkról, amely sajátos, az európai nyelvek összehasonlításában eredeti/egyedi jelentéstartam hordozója; a „párizsi utca miszticizmusáról”; az animalista festészet kortárs jeleseiről (Rosa Bonheur, Helen Büttner) vagy éppen egy elaggott házaspár múltbeli érzelmi és valós veszteségeiről – mindig eleven, formai és tartalmi igényességet tükröző sorokat vet papírra. A novella klasszikus, egy személyre épülő műfaja helyett, elbeszélőként, a műfajilag elbeszélésként definiálható kisprózai műformát keretül választó Czóbel nemcsak a korabeli magyar elbeszélő forma képviselőitől, a francia mesterektől is tanult, s persze felsejlenek nála olykor csehovi tipológiai párhuzamok is. Csehov végül is kortárs volt, műveit fordították, német nyelvterületen már életében sikeres szerző volt, Mercs István jó érzékkel lát párhuzamot a *Hafia* Ágnese és Csehov Trofimovjának alakrajza között. Kortárs volt Turgenyev is, a „legeurópaibb orosz”, akinek magyar recepciója Gyulai Pál nyomán már paralellizmusok sora jelezte a kék szemű orosz ábrázolta udvarházi világ recepciójának tényét. *A látogatás* fantasztikumot sem nélkülöző soraiban ott vannak e sajátos, az orosz nemesi otthon, a nyírségi nemesi kúriák vagy a horvát zagorjei udvarházak világát asszociáló motívumok.

Czóbel nemcsak lírikusként él a mesevilág kínálta motiváció lehetőségével, elbeszéléseiben egyaránt ott van a hazai és az európai mesék lenyomata. *A káposztás nyúl* beszélő kis állata, a varázserejű, életmentő síp, a cukor- és csokoládéház, a vén boszorkány egyaránt a mű- és népmesék recepcióját sejteti, míg *A mennyei műhely* a mesés műfaj recepciójának szuverénebb recipiálása. A szakralitás és meseműforma jegyében fogant „legenda és mese” szerzői invenció. Szakralitás, valóság és látomás elegye a történet, természetesen a keresztény hitvilág egyéb elemeivel kiegészülve. Az írói fantázia teremtette mennyei világ

szereplőit az idősebb, illetve a vallását gyakorló olvasó az egykori hittanórákról ismeri (Szent Alajos, Szent Erzsébet, Szent Flórián, az aprószentek, az angyalok), ők az írói fikció teremtette „mennyei műhely” munkásai: a tavasz és a nyár virágai, fenyőfák tűlevelei, zöld falevelek dicsérik munkájukat, s bár a tavasz, a nyár s az ősz elmúltával sorsuk az enyészet lesz, a „mennyei műhely” szorgos kezei még egy utolsó látványt varázsolnak belőlük: előbb összegyűjtik a „virág-lelkeket”, majd az ablaküvegekre ragasztják, hogy néhány óráig még csodálatos jégvirágokként tündököljenek.

E kései gyűjteményben helyet kap néhány szerelmi tárgyú elbeszélés, melyek közös jegye/tárgya a konvencionális udvarlás, a vetélytársak lelki küzdelme, a lemondás és a csalódás keserősége, olykor a tragikus vég s egy letűnő világ képzete. Mert Czóbel nemcsak a főúri miliót látja-ábrázolja, műveltsége, világlátása, a nyugati világban, elsősorban Párizsban szerzett tapasztalatai nyomán ráérez arra is: a régi Magyarország eltűnőben van. Az elbeszélésekben oly szemléletesen megfestett nemesi otthonok lakói vagy az élet természetes rendje: az elmúlás vagy az egzisztenciát jelentő birtok, vagyon elvesztése, vagy gazdasági elbizonytalanodás vet véget egy életformának. A czóbeli társadalomrajz nem hosszú folyamatok leírása. Néhány szó, néhány gesztus fejezi ki a dekadens életérzést. Ahogy a Marionette-ek hőse: Tasziló egy fergeteges „souper-csárdás” újrázását követelő bálozó sokasággal együtt kiáltja: „Hogy volt! Újra!”, aztán „Egyik karját Klára derekán tartja, a másik kezével pedig – gyorsan, észrevétlenül – háta mögött int a cigánynak. Ebben a mozdulatban az volt kifejezve nyíltan, érthetően: »Elég, elég, hagyjuk már ezt az ostoba táncot!« Ez a kézmozdulat megmondta annak, aki értett róla, hogy tulajdonképpen ez a bál már nem is a valóság, csak egy hazajáró kísértet, visszfénye valami rég letűnt, rég elmúltnak.”

Czóbel „tudott komponálni”. Ebbeli készségének/képességének példáit e kötet elbeszélései is kínálják. A Barátság Gerébynéjének „századszor, ezredszer” elsőhajtott mondatára („Csak már az én szegény Annám férjhez menne!) felfűzött story éppúgy, mint a Csak egy kicsit késve idős házaspárjának története, amely a „későn érkező nyári zápor” motívumára épülve két élethistória elkésett pillanatainak szimbolikus effektusokkal teli krónikája. Nemkülönben az Angyalhaj katartikus karácsony esti jelenete.

A pillanat értéke húsz textusának színképében – a párizsi tárlatokról szóló riportok mellett – van két, akár a műkritika fogalmával is illelhető írás: mindkettő egy-egy festői életpálya méltatása – a Rosa Bonheur című valójában nekrológ is. (A művész 1899-ben halt meg, s Czóbel írása az elmúlt évszázad utolsó évében jelent meg.) A Rosa Bonheur afféle „tárlatvezetés” is: a kiváló, nemzetközi tekintélyű művészettörténész: Albert Wolf „kalauzolásával” (méltató sorainak idézésével) járja be Bonheurnek a külvilág képviselői számára hozzáférhetetlen műtermét. Rosa Bonheur kora legnépszerűbb festőjeként jelenik meg Czóbel interpretációjában, Camille Corot, Jules Breton, Ernest Meissonier, Pierre-Jules Mêne, Auguste Cain és Georges Cain kortársaként, aki évente mindössze

négy képpel jelenik meg a tárlatokon, ám azok százezer frankért cserélnek gazdát. Bonheur abszolút független művész, függetlenségének fedezete családi öröksége. S hogy mit láthatott a jeles műtörténész a Bonheur-atelier-t végigjárva? „A számtalan állványokon megkezdett képek voltak. Itt egy nyáját őrző pyrenaci pásztor, ott bivalycsorda tör be egy juhkarámba, s döföli szegény kicsikéket, tovább egy oroszláncsalád sütkérezik az afrikai napban, s mindent uralva egy óriási vászon – gyönyörű mozdulatú lovak –, melyet Amerika vár, de talán soha nem kap meg az ígért háromszázezer frank dacára.” Persze mindezekon túl Bonheur vázlateit, akvarelljeit, olajképeit.

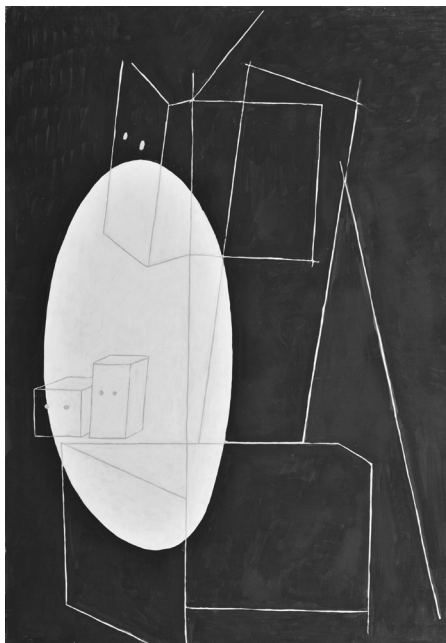
A *Művészet* 1902/5. száma (szeptember) közölte Czóbel a magyar felmenőket is magáénak tudó német festő, élete végéig megértő barátnője: Büttner Helenről szóló, annak francia sikereit és magyar kötődését egyaránt érintő írását. Lényeges információk, könnyed, a nagyközönség számára is befogadható szövegezés, műtörténeti kompetencia – fogalmazhatjuk meg tömören e szakmai affinitásról tanúskodó vázlat lényegét. Büttner „hungarus tudatát” érintő sorai az animalista művészi gyökereinek fontosságát kívánják hangsúlyozni, nem alaptalanul, hisz a Kincsem megfestése, a báró Podmaniczky Géza által megrendelt vadászképek, majd a Budapest, Berlin, München és Párizs tárlatain kiállított, osztatlan elismeréssel méltatott, „magyar ökröket” ábrázoló képe a báró és neje, Degenfeld grófnő támogatásával készült. De mit is ír Czóbel Büttner magyarságtudatáról? „Fülébe csengtek a magyar nóták, amelyeket atyjától hallott. Tudta, hogy elődei Magyarországból kerültek Berlinbe. Vágyódott Magyarország után, a pusztára, a fehér ökrök, a száguldó csikók közé, s mikor szülei örökre elhagyták Berlint, s Amerikába indultak, ő is útra készült, álmai hazájába, Magyarország felé.” Büttner, vérbeli animalista festőként nem az állatkertben, a pesti utcán, kinn a magyar pusztán tanulmányozza az állatok mozgását, figyelni izomzatuk működését, lóhátra ülve mégpedig, mert – mondta – „lóhátról gyorsabban és élénkebben látni a természet szépségeit”. Hihetetlen türelemmel, gondossággal festi a „delelő gulyát”, „festi és rajzolja alkonyatig a széles szarvú, hófehér teheneket, a finom, kis fejű, hatalmas magyar bikákat vagy a hosszú sorban szántó gyönyörű címeres ökröket”, de az apróbb állatokat is. E tematikai változatosságra alludáló sorok a francia *Figaro Salon* kiállítását nyugtázó magyarázatai az Un artistesincère (Egy nagy művész) sommás méltatásnak.

„Nemrégén a Petőfi-házban jártam” – kezdi emlékezését az élete nyolcvanas éveiben járó Czóbel 1939-ben, amely a kötet utolsó írása, Bajza utca 21 a címe. A rendkívüli testi-szellemi vitalitást sejtető írás egyértelműen cáfolja a magányos, „mindenkitől elfeledett és elhagyott élő kísértet” sztereotípiákat; azt sejteti, ha testileg nem is mindig, szellemileg jelen van a harmincas évek magyar irodalmi-kulturális életében. Leginkább az esszé műfaját asszociáló stílusa, annak színessége, az emlékeket a jelenetézéssel felelevenítő szövegépítése, a századvég atmoszféráját konkretizálással hitelesítő allúziói egy aktív írói életet élő művész alakját asszociálják az olvasóban. Szenáriozása nyomán mi is ott vagyunk a lakajos Feszty-műteremben, halljuk az agg Jókai pátriárkai szózatait,

Gyulai Pál „irodalmi kritikát illető kérdéseit”, a fivér „Czóbel István [...] látnok-szerű előadását a jövőről”, Justh Zsigmond búcsúszavait, aki „gyöngye egészsége helyreállítása végett Afrikába készült”, a pohár csengését, midőn Jókai „kedves kis kollégájával” „koccint” s áldásosztó szavait: „Az Isten áldja meg, kis múzsa!”

Művészi ihletésűek, ám egyben tárgyyszerűek is a visszaemlékezés Czóbel és fiatal kortársai jelenét és jövőjét illető gondolatai/megállapításai is. „Mind igen boldogok, mert fiatalok voltunk [...] hitben, reményben is. Olyan hulláma a lelkesedésnek vonult át a világon, amely csak ritkán bimbózik az élet fáján. Egy fanatikus vágyakozás a Kultúra, a Művészet, a Szép, a Jó után [...] Talán éreztük, hogy ez mind martaléka lesz egy, a kannibálok kegyetlenségével és a démonok gonoszságával szított világégésnek. De még akkor a rémes halál-gépek tömkelege az idők méhében szunnyadt. A tengeralattjárót csak Jules Verne Nautilusából, a repülőszerszámot pedig Ikarusz mítoszából ismertük.” Értékteremtő korszak volt ez – írja Czóbel –, ez „idő termelte ki Mednyánszky Lászlót, Szinyei Merse Pált, Hubay Jenőt, Fráter Loránd sokoldalú temperamentumát, a híres Apáthy Istvánt, Herczeg Ferencet, Gozsdu, Bársony Istvánt, Pekár Gyulát s még sok másokat, [...] létrehozta Justh Zsigmond misztikus alakját”.

Méltán zárja e széles tartalmi spektrumú írás a kötet prózai együttesét, s mindezért csak dicsérni lehet a kötetet sajtó alá rendelő, a szép utószót író Bíró Erzsébet Franciskát, a közreműködő Urbán Lászlót s a jegyzeteket író Dede Franciskát és Horváth Bencét, valamint a kötetet ízléses formában közreadó Kortárs Kiadót.

Valaki mindig megpróbálja

Bárány Tamás két könyve Jézusról: *Aki feltámadott*; *A férfi Názáretből*

Élete folyamán Bárány Tamás íróként következetesen betartotta a három lépés távolságot az ideológiáktól, nemcsak a politika, hanem a tételes vallások terén is. Olyan korban élt és szerezte meg az irodalomban felhasznált, lehangoló tapasztalatait az emberi világról, amely inkább kedvezett szkeptikus szemléletnek, mint valamilyen felekezet buzgó képviselőének.

Ez nem azt jelenti, hogy világnézetéből és észjárásából hiányzott a hit. A hit nem föltétlenül valamilyen vallásos meggyőződés vagy egy egyházi közönséghez tartozó engedelmesség dolga. Ha így volna, nem alakulhattak volna ki a különféle vallási szerveződések (az Ószövetségből kinőtt kereszténység, majd annak katolikus és protestáns változatai sem), amelyek lényeges mozzanatokkal módosították vagy bővítették elődeik tanításait. A hit inkább érzelem, a teremtet világhoz, az élethez, a léthez, a többi emberhez és önmagunkhoz való viszony; bensőből vezérelt erkölcsi parancs, szenvedelem, elfogadás és tagadás. Lelki hajtóerő; az ész és a szív terméke, egyúttal működtetője. Ezt példázza Bárány Tamás Jézusról írt két könyve.

Az 1922. március 21. és 2004. november 10-e között élt Bárány Tamás intellektuális beállítottságú, ám elméletekkel jobbra „csak” hősei révén foglalkozó, realista író. Önvallomásaiból – például a *Villanófény* című nyilatkozataiból, műhelytanulmányaiból szerkesztett kötetéből – tudható, hogy római katolikus neveltetése nem vezette vallásossághoz, igaz, annak sommás elutasításához sem. A hitükért meghurcolt zsidókról és keresztényekről, papokról és hívekről együttérzőn gondolkodott. *Homo eticus* volt, az erkölcsi törvények embere. Tisztelte a lelki szabadságot, és ahogy például Szerb Antal – a *Hétköznapiak és csodák* esszéjének tanúsága szerint –, hitt a csodában. Abban, hogy a művészetek, így az általa magas szinten művelt elbeszélő irodalom is varázslatot művel az olvasóval. Évszázadokon, akár évezredekken röpíti át, régen meghalt vagy sosem élt emberekkel létesít intenzív érzelmi kapcsolatot művének hősei és befogadói között, ébren szemlélhető álomképeket vetít az utóbbiak elé, mintha egy másik

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *A leírástól a látomásig. Szemlézés négy nemzedék költőiről* (Orpheusz Kiadó, 2018).

világba vezetné őket. Nem a vallásos hit jegyében élt – a magyar irodalomban mégis mindmáig ő írta a legszebb elbeszéléseket Jézus Krisztusról. Az olvasót elbűvöli az a megjelenítő erő, amellyel műveiben az érzelmi kultúra legmagasabb fokán vezeti át az evangéliumokból ismert jeleneteken és jelenéseken az Ember Fiát és annak hű követőit, ugyanúgy üldözőit, halálra kínzóit és a megkísértésével visszatérőn próbálkozó sátánt.

Az író két nagy művét szentelte Jézus, azaz Jézus Krisztus személyének, tanításainak, illetve az emberiség történelmi korszakaiban rendre megjelenő, messiási küldetés vagy áldozat vállalóinak. Egyik az *Aki feltámadott* (1989), másik *A férfi Názáretből* (1997). Ezek közül a korábbi Krisztus legméltóbb elődeit és követőit, a szeretet elvének neves és névtelen apostolait mutatja be a történelem évezredeiből, az ősi kelta, egyiptomi és héber kultúrától egészen az író saját koráig, a 20. század végéhez közeledő évekig. A Jézushoz foghatón elhivatott lelki, szellemi és tudományos emberek között találunk vallásalapítókat, mint Mózes, Buddha, Mohamed, vagy mint a keresztény Megváltó közvetlen előképe, Keresztelő János. Találunk fényes elméjű, felvilágosult, egy Istent valló, despotizmust elvető fáraót, mint Ekhnaton; és ugyancsak találunk szentéletű, szerzetesrendet alapító lelkipásztort, mint Assisi Szent Ferenc (nota bene: ő is írt világirodalmi rangú naphimnusz, akárcsak az előbb említett egyiptomi Ekhnaton). Találunk zseniális francia matematikust, Blaise Pascalt, aki mindössze harminc-egynéhány évet élt, lelkét mindenestül Istennek ajánlva, az oktanuln eretnekséggel vádolt hívókért kiállva. Találunk mártír szabadsághirdetőket, mint a 20. század legnagyobb békeapostola, Mahatma Gandhi; mint az olasz társadalom tisztulását szolgáló, orvul megölt Aldo Moro; mint a reformszocialista svéd politikus Olof Palme; mint az afro-amerikaiak egyenjogúságáért mártírsorsot szenvedett polgárjogi harcos Martin Luther King; mint a dél-afrikai szabadsághős Nelson Mandela; vagy mint a merénylőkkel szembeszálló, sorsát hősiessé vállaló chilei politikus Salvador Allende. És – a történelmi sorrendet a könyv szerkezetében „posztmodern” fogással mintegy megforgatva – mint Árpádházi Szent István, aki népét a kereszténység útjára terelte, és a Boldogasszony kegyeibe ajánlotta egyszer és mindenkorra. És megtaláljuk e csodálatos galériában Gapon pópát, az 1905-ös oroszországi forradalom békés szándékkal elindított tüntetésének vezetőjét, amelyen a kivezényelt cári hadsereg halomra lövi az éhezés ellen tiltakozók megszentelt ikonokkal és templomi zászlókkal felvonulók tömegét. És említem Toledo érsekét, akit a megváltó Krisztus nevében az inkvizíció gyalázatos kínzókamrájába vet a nevében meg nem nevezett vérbíró Torquemada hasonmása vagy egyik megszállott követője. És megismerjük ebből a hallatlan következetességgel, jóllehet merev időrend nélkül megírt sorozatból a megdicsőültek erkölcsi ellentétjeit, az antagonistákat: az Antikrisztus hétköznapi, hírhedt és névtelen változatait, a minden gaztetre képes zsoldosokat, a terrorista bombamerénylőket, a válsághoz vezető királynőgyilkosság elkövetőjét a genfi tó partján, az első világháború szikráját fellobbantó szarajevói pisztolyos suhancot és hasonlókat. Megismerjük a latin-amerikai és más drogbárók üzelmeit és jó pénzért felfogadott, fölfegyverzett bűnsegedeit.

Látjuk a testvérháborúra cselesen felbujtott lázadók oktanul megölt dél-arábiai áldozatait. Megismerjük a második világháborúban két oldalról legázolt Lengyelország megtizedelésre felsorakoztatott ellenállói között azt az idős foglyot, aki a népe, nemzete ellen indított, galád terrortámadásban már minden hozzátartozóját elvesztette, s vállalja, hogy – ezúttal a náci pribékek – őt lőjék a tömegsírba fiatal, családos társa helyett. Ezek a novellaszerűen megírt fejezetek rajzolják ki a krisztusi szeretet példáit, illetve a kiválasztott, jóakarátú és különleges lelkierővel megáldott emberek sorát a világ bűneivel, bűnöseivel és közönyöseivel s a sátáni mesterkedésekkel szemben.

Bárány Tamás nem időzik el annál a kérdésnél, hogy a Megváltó Isten Fia-e, „a” Messiás vagy „csak” egy különlegesen önfeláldozó próféta, akinek lángelméje már tízéves korában megmutatkozik, amikor felnőtt rabbikat és önmagánál jóval idősebb papjelölteket avat be Mózes és a többi ószövetségi próféta tanaiba, a tízparancsolatba és a mindenk fölött való szeretet erényébe. Az író a kiválasztott *embert* állítja elének a Jézus Krisztus alakját megidéző, nevezetes világirodalmi művekhez fogható átéléssel, hitelességgel és erkölcsi erővel. Az *Aki feltámadott* című, negyven fejezetre tagolt könyvből hamar ráérezhetünk arra, hogy Bárány Tamás a 20. század hazai költészetének legkeresztényibb alkotója, Babits Mihály szavaival mondva, „rühellé a próféta-ságot”, amikor művébe belefogott. Ki nem mondva is ironikusan utal Babits komikus próféta-hősére, Jónásra, s mint amaz, ő is megriad írói feladatától, amikor Jézust választja regényének főszereplőjéül. Mégsem futamodott meg vállalkozása elől: e két könyvet meg kellett írnia. Igaz, nem az Isten fiára, hanem az ember fiára tette a hangsúlyt; erre érezte magát illetékesnek. Nem a misztikus beavatottság szerepét vállalta át a bibliamagyarázatokra hivatott egyházi tudoroktól. A jézusi élet és életáldozat alázatos végiggondolását s írói megjelenítését tűzte ki maga elé. Egy másik nagy költőnk, Dsida Jenőt is idézi *A férfi Názáretből* mottójában, önmagát mintegy bátorítva: „[...] én tudom, hogy te egyszerű / voltál, fáradt és hozánk hasonló”. Bárány Tamás sem a teológiai Jézust, az isteni Szentháromság második személyét választotta hősének, hanem az ember fiát. Nem a nagymama imakönyvében könyvjelzőnek használt, atlétikus reneszánsz vagy barokk férfi-ideált, nem a bizánci stílusú ikonok megdicsőült, aranyba foglalt Jézus Királyát. Hanem azt a nagyszerűségében is egyszerű embert, aki egy ácsmester, Josze s a hozzá illő asszony, Mirjam gyerekeként nőtt fel Názáretben testvéreivel és játszótársaival.

Az evangéliumok hallgatnak arról, hogy a gyerekként már felnőtteket tanító fiú milyen életutat járt be tizedik és harmincadik éve között; a hézagot az író mesterien, szinte észre sem vehetően pótolta képzeletével. Az *Aki feltámadott* című könyvében a szerző végigtekintette az emberiség történetét, s újra és újra megállapította, amit már tudott: az emberi nemet lehetetlenség megváltani; a történelem iszonyú példák rengetegével emlékezteti erre, még a szovjet bürokratával vitába szálló közegészségügyi szakember törvénytelen „elintézésével” is. Ahogy Jézus bárki fiában föltételezte a jóra való hajlamot, úgy az Isten ellen fenekedő Sátán a bűnök felszításával és a gonoszság fűtésével kelt vizsalyt

örökösen ember és ember között, ember és Isten között. Ezért mondhatta ki vakmerőn egy nagy eszű 20. századi író, Jean Paul Sartre szörnyűséges mondatát: „a pokol a másik ember”. Ettől elnémulunk, és igyekszünk azokra gondolni, akiket szeretünk, és akikben Jézus, ha csak egy irgalmas döntés erejéig is, újra feltámadott. Bárány Tamás arra a fölismerésre jutott, hogy ha már hallgatunk Jézus isten voltáról, akkor keressünk a történelemben hozzá hasonlóan apostoli tettekkel és jóakarattal megáldott egyéniségeket, és mutassuk meg, hogy a világban időről időre megjelenik a jézusi szándék és erény. Ilyenek a korszakról korszakra felbukkanó, magasztos hitalapítók és hitújítók, szentéletű igehirdetők, küldetéses tudósok, gyógyítók, a szegények sorsát magukra vállaló egyházi és világi tanítók és mindazok a közemberek, akik szelíd ellenállást tanúsítanak a népelnyomókkal, a bűnösökkel és bűnpártolókkal, a sátán szolgáltaival szemben. A megváltás mindig elmarad, tapasztalja szomorúan az emberi történet szemlélője, mégis mindig van, aki újra megpróbálja győzelemre vinni a jószág és az igazság ügyét, s hatni tud a tévelygőkre. Akadnak újra és újra olyanok, akik vállalják a különleges állhatatosságot követelő, rengeteg lemondással járó prófétasorsot, s hatalmas lelki erejüknek köszönhetően képesek magukkal sodorni tömegestül a tétovázókat és a jóra való restségből felocsúdotkat. Bárány Tamás számos hőse nem szentté avatott vagy Nobel-békedíjas példaember, „csak” egy mindennapi munkáját végző haditudósító, aki a titokban meggyilkolt ártatlanokról hírt ad a jóakarató embereknek.

Az író két könyvében megörökített Jézus-képének nem az a fő sugallata, hogy a történelem erkölcsi tanításai közül válassza ki a legigazabbakat, és az igehirdetők között rámutasson egyikükre: ő a ti uratok és istenetek leghívebb küldöttje az emberek között. Azt mutatja meg – éppen a jézusi példa ismételt, közvetett vagy közvetlen megjelenítésével –, hogy bárki, bárhol és bármikor a Megváltóhoz lesz hasonlatos, ha csakugyan a szeretet és a törvény jegyében él, fáradozik, és a rábízottak sorsában osztozik. Lehet ő az emberi törvényeket kötöklélre véső próféta, mint Mózes, lehet királyságáról és előnyös házasságáról lemondó aszkéta, mint Buddha – és lehet akár egy tizenkét éves gyerek, mint a kiskamasz Jézus, akit *A férfi Názáretből* című, példásan szép stílusban megírt, a párbeszédes és leíró részeket mesteri arányossággal alkalmazó mű elején sokáig kétségbeesve keresnek a szülei, mert már jó ideje elkószált valahova, majd végre rátalálnak. Meglett emberek hallgatják szavait a fiút körbeülve. Élénk taglejtésekkel magyaráz; most éppen „az Úrnak tíz igéjét, amelyeket Mózes atyánknak adott a Szináj-hegyen”. Ez a gyerekkori jelenet a többi közt a *hegyi beszéd* „nyolc boldogságát” hirdető, harmincéves Jézus tanítását készíti elő a nagy gonddal szerkesztett, a golgotajárást baljóslatú hangulattal megelőlegező, s közben az Újszövetség jeleneteit alázattal követő, csak a mellőzhető misztikus jelenések, fölösleges hiédelmek és hitviták gerjesztését bölcsen megkerülő regény.

Amikor a Názáreti már felnőtt férfi volt, és ezrével követték őt Izrael halászsai, pásztorai és kenyérsütő asszonyai, már Mesternek szólították. Ez a szó alkalmas arra is, hogy az ács fiát megidéző művek között Bárány Tamásnak ezt az alkotását *mestéri műnek* nevezzük.

Egy élet monodrámája

Csengey Dénes: *Három monodrámája*

Hitel Könyvműhely, 2021

Tavaly, 2021 áprilisában volt harminc éve, hogy Csengey Dénes író, politikus fájdalomosan korán, mindössze harmincnegynyolc évesen eltávozott közülünk. Nemcsak a szomorú évforduló, hanem az alkotó egyéni karaktere, munkásságának szerteágazó sokszínűsége és személyiségének hitelessége is sürgeti az életmű teljesebb feltárását. Ennek fontos állomása e jelen tanulmányban bemutatott 2021-es kötet megjelenése is.

Csengey Dénes kevesebb mint tizenöt éves alkotói időszak alatt megjelentetett egy regényt, egy novelláskötetet, és egy úgynevezett nemzedéki esszé kötetet, napvilágot láttak válogatott politikai beszédei, vászonra került egy filmforgatókönyve, s színpadra egy lemeznyi Cseh Tamásnak írt dalszövege. Néhány évvel halála után ugyan kiadták válogatott írásait, de a hagyaték további számos és értékes kéziratot rejt, amelynek feldolgozása még várat magára.

A 2020–21-es időszakban örvendetes módon elindult „Csengey-reneszánsz” keretei között azonban említést kell tennünk e sorok írója által jegyzett monográfia¹ megjelenéséről, valamint az író kisebbik fia, Csengey Balázs által szerkesztett, s a Hitel Könyvműhely gondozásában kiadott *Három monodrámája* című, Csengey Dénesnek színpadra szánt műveit egyesítő kötetéről is.

A hiánypótlónak nevezhető karcsú kötet több szempontból is kultúrtörténeti kuriózum. Egyfelől mert a Csengey által olyannyira kedvelt műfaj elsősorban színpadra

készült, nem könyvbe, így akár összművészeti kísérletként is értelmezhetjük a drámáknak, dalszövegeknek, színháznak és grafikáknak e kötet lapjain történő egymásba fonódását. Másfelől mert a kötet lapjain, mint valami időgörbén, a Cseh-Csengey alkotópáros ifjabb korosztálya: Cseh András és Csengey Balázs, édesapjuk mintájára, ugyan nem mint énekes és dalszövegíró, hanem mint illusztrátor és szerkesztő, maguk is „összetalálkoznak”.

A keménytáblás kötet Csengey három, látszólag egészen más korban és témában, mégis egy gondolati ívre felfűzhető monodrámáját fésüli egymás mellé, azok megjelenési sorrendje alapján.

A monodrámák mint egyszemélyes monológ, különösen is alkalmas az ember belső, önmagában vívódó lelki traumáinak kibontására, amolyan pszichológiai értelemben vett szublimációjára. A Csengey-darabok azonban többet akarnak ennél: az „öngyógyítás” mellett vagy inkább helyett ugyanis a szerzőt foglalkoztató közéleti, politikai kérdéseket igyekeznek történeti távlatokba, eseményekbe helyezni, az adott kor meghatározó szereplőinek szájába adni. Kivetítenek. Távolságot tartva keresik a feloldást. A szerző, saját korának nemzedéki kiütkereséseit művei főhőseinek életén keresztül igyekszik úgy megoldani, hogy feltárva a problémák lényegét, az uralkodó viszonyokat, mintegy módot ad a kívülről való rátekintésre, az eligazodásra, a megoldás megtalálására. Társadalomkritikai észrevételeit a szabadság hiányáról, a felelősségvállalás és a példaadás szükségszerűségéről, egy több száz évvel korábban élt, kérdőre nem vonható személy szájába adja.

1 Bartusz-Dobosi László: *Csengey Dénes*. Bp., 2020, MMA Kiadó.

A jelen kötetben szereplő drámákat s azoknak az alkotói életműben elfoglalt helyét a szerkesztő tanulmánynak is beillő bevezetője pozicionálja, a szerkesztési elvek felvázolásával az olvasót eligazítja.

A kronológiailag legkorábbi, már 1977-ben elkészült, de csak 1981-ben, az Alföld Stúdió antológiájában, a *Kikötő*ben megjelent *A cella*, Francoís Villon egy 1461-es börtönben eltöltött napját tárja az olvasó elé. A szerző által nagyon fiatalon, még egyetemista korában írt mű üzenete ma, több mint három évtizeddel az első bemutató után (Kecskeméti Katona József Színház, 1984) is aktuális: van-e esély félelem nélkül, a hazugságok erdejében igazat szólva, tisztességesen élni? A műben Villon, a „csavargó költőfejedelem” a börtönben visszaemlékezik az életére.

Az olvasó s természetesen az elnyomó rendszer korifeusai is rájönnek: *A cella* Villonja az író alteregójaként az értetlenség közönyének és az elnyomás terrorjának jelképes börtönében sínylődik, s onnan keresi a kiutat. „Hol itt az ajtó? Csak téglák, csak habarcs, kötőanyag és rothadás. Fogoly vagyok, egy befalazott ajtajú világ fereghez inkább, mint prófétához hasonló lakója...”²

A két évvel későbbi, 1979-es datálású, Csoóri Sándornak ajánlott mű, *A Tejút lovasa* 1664-ben a törökök által támadott, a Habsburgok által ellehetetlenített költőhadvezér Zrínyi Miklós egy éjszakai vívódását mutatja be. „Keserű önvád, remény, Istennel való viaskodás egyaránt jellemzi a hazájáért tenni akaró, tisztánlátó, ám az udvar által félreállított, kényszerpályán mozgó váteszköltőt”³ – írja Csengey Balázs a bevezetőben. S bár a két alkotás között számos párhuzamot találhatunk, úgy érezzük, hogy a Zrínyi-mű már jóval távolabbra mutat, mint *A cella*. Mert amíg Villon az egyéni és a művészi szabadság

elvesztésén kesereg, addig Zrínyi már egy egész ország szabadságáért kiált fel az Isstenhez.

A Tejút lovasa egészében csak e kötetben kerülhetett az olvasók kezébe, korábban csak egy részlete jelent meg 1981-ben az *Életünk* folyóiratban. Színpadi bemutatójára pedig először 2021 májusában, Gergye Rezső rendezésében és Bajor János főszereplésével, a Vasvári Játékszín előadásában került sor, Vasváron.

Az erjedő, szétesőben levő kommunista rendszer bomlása és a lassan eszmélő, 1985–86-os változások közepette került sor a harmadik mű, a *Mélyrepülés* megírására. A Cseh-Bereményi-páros ideiglenes szétválását követően, kettejük közös életművét kiegészítő és tovább író Csengey szöveggönyve a Cseh Tamás-életműben is megújulást hozott. Egy prózai textusokból és dallamokból életre kelő verses dráma született, amely a *Frontátvonulás* című Cseh-Bereményi-album folytatásaként is értékelhető. Désiré és Vízi Miklós nélkül Novák Béla, az új hős alakja ugyanis sohasem születhetett volna meg.

Ezt maga Cseh Tamás is így látta. „Majd két évig tusakodtam-ismerkedtem Csengey Dénessel, nagyon jó barátok voltunk, de mint író – stílusban, témákban is nagyon különbözött Gézától. Politikus alkat volt, mégis az 1985–86-ban megírt *Mélyrepülés* egy jól sikerült, felemelően becsületes, egyszerű dolog lett. Nem próbálta meghazudtolni Bereményit, nem próbált sem fölé-, sem pedig alámenni. Ugyanazokat a szereplőket és elemeket használta, akik és amelyek szerepeltek a *Frontátvonulásban*.”⁴

Mindkét párosra igaz, hogy nem pusztán munkatársi kapcsolat fűzte őket eggyé az aktuális albumok mentén, hanem a megírt és megénekelte dalok közösen átélte valóságfedezete is. Az új felállás tehát nem volt versengésnek tekinthető, hanem kizárólag továbblépésnek, amely egy lényegi

2 Csengey Dénes: Jobb lett volna, ha hallgatok? = *Hevesi Szemle*, 1979, 7. évf., 4. sz., 28.

3 Csengey Balázs: Előszó = Csengey Dénes: *Három monodráma*. Budapest, 2021, Hittel Könyvműhely, 6.

4 Miskó Ildikó: A dalok intellektuális fegyverek... Beszélgetés Cseh Tamással. *A Hét*, 1992. július 10., 37. évf., 28. sz., 7.

gondolatot tett hozzá a mindkét műben felvetett „szabadság” ideájához. Mert amíg az előbbiben Vízi a saját lelkét akarta menteni, s szökni akart az országból (bár nem sikerült neki), addig a Csengey-verzió főszereplője, Novák, maradni akart. Itt akart szabad lenni, sőt az egész országot akarta „felszabadítani-felénekelni” az égbe. Cseh Tamás így emlékezett az eseményekre: „Szokatlan akusztikája volt ennek akkor, 1986-ban, az emberek nem mindig hittek a fülüknek. Jól szólt az, hogy egy ország elemelkedik onnan, ahol van.”⁵

Cseh Tamás már 1986-ban színpadra állt a *Mélyrepülés*szel, amely aztán 1988-ban lemezen is elérhetővé vált, teljes librettóját pedig, 1989-ben, a József Attila Kör által kiadott folyóirat, *A Lap* mintegy húsz oldalon közölte.

S bár a *Mélyrepülés* műfaját és történelmi idejét tekintve kilógni látszik a másik két mű – *A cella* és *A Tejút lovasa* – által meghúzott ívből, mégis helyesnek látjuk szerkesztői egymás mellé sorolásukat. A *Mélyrepülés* szövegeknyve ugyanis olyan, mint valami novelláskötet – története van –, amelynek áradását időnként „vers-dalok” szakítják meg. „Dalokkal átszótt epikából született monodráma”⁶ – mondja róla Csáki

Judit, amivel könnyűszerrel tudunk azonosulni magunk is.

A megírás jelenében játszódo – s a másik kettőtől már ebben is különböző – darab a maga „beszorítottságával” – egy „reformórszobán” kezdődik –, s már ez is erősen emlékeztet minket a Villon-mű cellájára és a Zrínyi-darab sátrára. A mozgástér hiánya, a bezártság érzésének kidomborítása teszi azonban e három művet azonos horizontra, ami nem más, mint határozott és egyértelmű rendszer- és társadalomkritikai látásmódot sugall. Mindhárom főhős önemésztő tépelődése az ebből a szituációból való kitorés lehetőségeit keresi.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy egyik műnek a végén sem találkozunk klasszikus értelemben vett megoldással, feloldással, mégsem érezzük az írásokat reménytelennek, ahogy maga Csengey Dénes sem volt az. Mindig felcsillant egy halvány reményt, bizakodik, sőt lényegében minden e körül, a változtatni akarás sikerébe vetett bizalom körül forog. A szerző főhősei pontosan ugyanolyan megalkuvást nem tűró karakterek, mint ő maga, s ettől válik e három monodráma egy élet és életmű hiteles tükörképévé.

Bartusz-Dobosi László

5 Cseh Tamás. Bérczes László beszélgetőknyve. Budapest, 2007, Palatinus Könyvesház Kft., 256.

6 Csáki Judit, A Novák. Cseh Tamás új műsoráról. *Színház*, 1986. augusztus, 19. évf., 8. sz., 16.

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ (1971) magyar író, szerkesztő, kritikus, irodalomtörténész, újságíró, tanár.

Félbeszakadt nemzedéki napló

Bartusz-Dobosi László: *Csengey Dénes*

MMA Kiadó, 2020

Alapvető hiányt pótol Bartusz-Dobosi László könyve Csengey Dénes recepciója tekintetében. A *Hitel*hez is megszámlálhatatlan szállal kötődő szerző munkásságáról eddig sem monografikus mű, sem egyéb, az életművet részletesen földolgozó munka nem készült. Az életműhöz hasonlóan ugyanis furcsán alakult Csengey Dénes recepciója is: mindkettőt egy-egy alapvető törés jellemzi. A kétféle törés között azonban nem teljességgel vonható ok-okozati összefüggés: utóbbit, a befogadástörténet hiátusait csak részben magyarázza az előbbi, Csengey tragikusan korai halála. Bartusz-Dobosi megemlíti, hogy a szerző az öt övező kultikus státusból, amely aktív éveinek utolsó időszakát, a kilencvenes évek elejét, majd a halála utáni időszakot jellemezte, viszonylag rövid idő alatt egészen a kánon peremére sodródott. Ahogy a monográfia szerzője fogalmaz, „Csengey Dénes rövid alkotói életpályája egyfelől a tiltás, másfelől a sürgetettség légkörében telik. Életművének egy jelentős része vagy az asztalfiókban, vagy jobb esetben, a különféle folyóiratok »könnyebben múló« hasábjain marad” (94). Az elérhetőség és a kánoni pozíció szempontjából ugyanakkor igen pozitív és nem elhanyagolható tény, hogy Csengeyt 2020-ban a Digitális Irodalmi Akadémia posztumusz tagjává választották, így művei szélesebb rétegek számára váltak egyszerűen hozzáférhetővé, ám az oeuvre körüli ellentmondásokat ez még nem oldja föl. A két törés közül racionális módon a váratlanul rövidre szabott életpálya nem, csupán a recepció furcsa alakulástörténete és a kánoni pozícióvesztés magyarázható. A monográfia kísérletet is tesz erre: deklarált

célja, hogy a pálya időbeli hosszmszetében elemezze ezt a helyzetet, megkeresse ennek a kánoni mozgásnak az okait, valamint, hogy a mai kor irodalomtudományos standardjainak figyelembevételével kísérelje meg Csengey életművét újrapozicionálni a kortárs magyar irodalmi kánonban.

Bár Csengey poétikája alapvetően „különutasként”, önelvűként jellemezhető, Bartusz-Dobosi amellet érvel, hogy az (legalábbis részben) olvashatónak mutatkozik kortársainak akkor újszerűnek számító posztmodern irodalmi fölfogása szerint is: „Látható tehát, hogy a szerzői epika jelképtára – bár nem kifejezetten törődik az irodalmi korszellemmel – a kortárs paradigmák között megtalálja a helyét. Mégpedig a formák közti merész határátlépések esetében az asszociatív képalkotás posztmodernre mutató kísérleteivel, irányjaiban pedig az archaizálóan klasszicista formakincsekig való visszanyúlással” (37). Nem véletlen, hogy a monográfia szerzője épp a határátlépéseket és a merészséget emeli ki Csengey írói stílusa és hozzáállása kapcsán, hiszen tulajdonképpen egész életét, irodalmi és azzal szoros összefüggésben álló politikai pályáját a kereséssel mint általános mentalitással lehetne talán legérzékletesebben jellemezni – nyilván a keresés fogalmának több jelentésrétegét elkülönítve.

Csengey egyfelől kereste a konszenzust a „népi” és a „demokratikus” ellenzék körei között, amelyek egymástól jelentősen különböző kultúrával és hagyományokkal rendelkeztek. Bár kulturális gyökereinek köszönhetően az előbbihez kötődött jobban, vitakészsége és integratív szemlé-

lete és ambíciója arra ösztönözte, hogy megkíséreljen bizonyos közvetítői szerepet betölteni az egymással sokszor és sok mindenben egyet nem értő művészeti és politikai diskurzusok holdudvarai között. Irodalmi és közéleti gondolkodásában e táborkok fölött állt, ilyenként pedig minden fórumon, amelyen megfordult, megbecsülésnek örvendett, szavai kikövetelték a figyelmet. E konszenzusereséssel párosuló nagyfokú vitakészségnek a dokumentuma például az a Balassa Péterrel folytatott nyilvános polémia, amely ha nem is szülte meg a másik teljes megértésének vágyott katarziszt, nem jött létre szintézis a nagyon különböző esztétikai és filozófiai alapokon álló felek gondolkodásából, de nem is maradt teljesen eredmény nélkül. Már maga a dialógus létrejöttéért tett erőfeszítés is tiszteletre méltó, hiszen vitájuk kijelölte egy olyan útdőpontját, amelynek a bejárásához bátorság és szabadabb szellem szükséges.

A keresés metaforájának van egy erőteljes kapcsolata a szabadság fogalmával, mind a korszellemet, mind Csengey személyes életét tekintve: jellemző volt Csengeyre, hogy igyekezett mindig megtalálni a szabadság megnyilvánulási lehetőségeit, ezért is orientálódott a közéleti problematikák és a politikai munka felé, életútjában ekként fonódott össze szervesen nyilvános tevékenységében az írói és a politikusi pálya. „Csengey írásai a legkevésbé sem nevezhetők belső magánbeszédnek, történelemben helyezetségüket alapvetésnek tekintem. A primer szempont minden eszméjében és megnyilvánulásában a közéletiség kifelé tendáló, azaz társadalmi érvényű tapasztalati bölcsességének érvényre juttatása. Történeti hatásuk és művészeti értékük elválaszthatatlan egymástól” – véli Bartusz-Dobosi (172). Csengey művészetéhez és íráshoz való hozzáállását tekintve ráismerhetünk arra a magyar irodalomban nagy hagyományokkal rendelkező magatartásformára, amely az írásra mint társadalmi-politikai tetre tekint, hiszen ez nemcsak a reformkor időszakára,

hanem a 20. század utolsó harmadának kulturális miliójére is erősen jellemző volt. Bárhogy is alakultak később a kilencvenes évek, az azt megelőző évtizedben a „népi” vagy „demokratikus” ellenzék soraiban politikai és művészi munkát (is) kifejtő humán értelmiség képezte a rendszerváltás intellektuális fedezetét még akkor is, ha a két diskurzus az átmenetet eltérő célok és értékek alapján képzelte is el, Csengey pedig igyekezett mindenkivel párbeszédben maradni.

Ha a keresés metaforájánál maradunk, Csengey esetében van egy poétikai oldala is. Írói működésének szerves része volt a hangkeresés és az autentikus megszólalási formák megtalálásának vagy kikísérletezésének folyamatosan benne munkáló intenciója, az érvényes művészi megnyilvánulás módozatainak szüntelen keresése. Nem lehet véletlen, hogy életműve során folyamatosan az élettrajzi referencializálhatóság és a fikcionalitás határmezsgyéjén egyensúlyoz, ez a jellemző is a szüntelenül folyó szerep- és a hangkeresés részének tekinthető. A keresés alapmentálisával ugyanakkor nem ellentétes, hanem azzal szorosan összefügg az ellenzéki ethoszhoz való ragaszkodása és politikai céltudatossága.

Bár a kötet alapvetően a biográfia felől közelíti meg az életművet, Bartusz-Dobosi László azonban nem csak a közéleti szerepvállalás szempontjából nyújt elemzést a szerzőről. Könyvének zárata felé közeledve Csengey életművének, irodalmi és politikai munkásságának áttekintése, az alkotói lélektan társadalmi mozgatórugóinak fejtegetése, valamint az ezekből leszűrhető tanulságok számbavétele mellett kísérletet tesz műveinek esztétikai értékelésére is. Ennek során – mintegy elemelkedve a részletező elemzői perspektívától – bevezet egy érdekes és Csengey esetében különösen produktív olvasási metaforát is, amelyet a szerző egész életművére vonatkoztat: a naplót. Egy töredékben maradt életmű naplójaként tekint Csengey műveinek összességére. Ennek az átfogó meta-

forikus olvasásmódnak a működtetésekor, amely már a munka összegzését készíti elő, már nincs igazán jelentősége a Csengeyre egyébként igen jellemző műnem- és műfajbéli sokszínűségnek; távlati nézőpontból Bartusz-Dobosi meglátása szerint bizonyos értelemben egységgé áll össze a töredékes egész. A monográfia szerzője így fogalmaz pontosan: „Művei ilyen értelemben enjambement módjára hajlanak át egymásba. Ezért lehetséges, s talán nem értelmezői túlkapás, ha az egész életműre mint nemzedéki naplóra tekintek, hiszen az itt-ott tapasztalható »nyelvi fegyelmetlenségek« ellenére kontúros tematikai koncentrációval van dolgom. mintha a szerző a formák váltogatásával csak ugyanannak a mondandónak a legtökéletesebb publikációs, kifejezési formáját keresné.” Az oeuvre egyes darabjai így egy átfogó napló összefüggésrendszerének változa-

tos bejegyzéseiként értelmeződnek, amely alkalmas a történelmi közelmúlt viszonyainak átélésére, személyes, kortársi perspektívából történő megragadására a jelen olvasója számára.

A kötet befejezése után hajlamosak lehetünk úgy érezni, hogy Csengey értelmezhetetlenül korai halála miatt félbeszakadt munkásságának alakulástörténete már-már túlmutat önmagán. Az ígéretes, kezdeti szakaszából épphogy csak kilépő, a kiteljesedés lehetőségét magában hordozó írói-politikusi pályáiv váratlan megtörésében, a benne rejlő lehetőségek be nem teljesülésében, a naplószerű életmű félbe maradtságában nemcsak a Csengey névvel fémjelzett nemzedék sorsának sajátos jelképét, hanem egyúttal a felemásra sikeredett magyar rendszerváltás erodált örökségének is valamiféle mementóját, melankolikus metaforáját ismerhetjük föl.

Tanos Márton

TANOS MÁRTON (1986) felsőfokú tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végezte. Disszertációjában Mészöly Miklós négy regényét vizsgálta prózapoétikai szempontokból. A szintén pázmányos kötődésű Modern Líraelméleti és Líratörténeti Kutatócsoport tagja.

„megbűnhötte már e nép...”

Jánosi Zoltán: *Örvénylő himnuszok*

Magyar Napló Kiadó, 2020

Kölcsey soha nem hallhatta romantikus szabadságódájának, a *Hymnus*nak a dallamát, mint ahogy Schubert sem felcsendülni saját remekművét, a „Nagy” C-dúr szimfóniát. Ők „csupán” megálmodták, majd a kultúrtörténet emlékkönyvébe lejegyezték érzelmeiket, minden többi a rendeltetés akaratára bízva. De hát az alkotó jószellemek éppen arra hivatottak, hogy sugalmaikat felkarcolják az öröklét falára, még ha annak a köz számára kincset érő hozadékával saját földi létükben már nem is szembesülhettek. Hagyatékuk az idő egymáshoz simuló évgyűrűiben él tovább. Kölcsey *Hymnusa, A Magyar nép zivataros századaiból*, amely szövegében lélekszántó sóhaj, fohász, sajátos ima, csak megszületése után mintegy két évtizeddel vált Erkel dallamvilágától még tovább gazdagítva pontosan azzá, amivé rendeltetése szerint lennie kellett: lassú hömpölygésű, fénnel és homállyal átszőtt remekművé, a nemzet sorsútjának fájdalmasan zengő metaforájaként. Kép és sorskép lett, zsolozsma az isteni kegyelemért, a történelmi magatartásforma erkölcsi szűrőin áttekintve ismert múltunk felől közelítve jelenünkön át ismeretlen jövőnk irányába. Mindez pedig átítatva a nemzet léte iránti aggodalom illatával. Bűn, bűnhődés, égi kegyelem. Hármas út az Isten ítélőszéke előtt. A múlt idősíkjainak évszázados szeletei választak és válaszfalak labirintusának hálózatában mutatkoznak, ami fölött oly ritkán oszlott el a felhő, vizont annál gyakrabban foszlott el a remény. Ahol a fehér szabadság lehetett volna az égi kegyelem valódi ajándéka a történelmi cselekvő magatartás visszhangjának és tükörképének érzékelhető megtestesülésében.

Jánosi Zoltán *Örvénylő himnuszok* című esszékötete maga teremtetten áramlatként vonja egységes sodrásirányba a Kölcsey szellemiségével azonosulni képes életműveket, azokat, akik „A mindenséggel mérd magad” József Attila-i felszólítás, intés és parancs súlyát hordozták, hordozták Trianon nyomását viselő vállaikon. A könyv kaleidoszkóp is, amelyben Kölcsey színei Balassi istenes énekeinek reflexivel ragyognak fel nemzetsorsunk szertehullott üvegszilánkjainak darabkáival. A világtapasztalatból származó történelmi juss számunkra maga a bizonytalanság, aminek évszázadok fölött átsuhanó drámáját olykor harsogón, máskor lágyan megvont színekbe foglalja a költői kételkedés. Mint ahogy a szerző hatvanadik születésnapjára írt *Sóstói úti fák* című versének soraiban teszi Vári Fabián László nosztalgikus kromatikával festve:

„Jöhetne néha csöpp tavasz az őszben –
ősgyepet szántani – lenne csak jó!
Opálos harmatot vetni jó földbe!
De megvár még minket az a hajó?”

Az *Örvénylő himnuszok* lapjain Jánosi Zoltán az esszéisztikus képteremtés vonulata mellett az érzelmi skála tág regisztereivel illeszti egymáshoz az utóbbi két évszázad nemzetírói gondolkodásában meghatározó egyéniségeink példaként felfénylő vonásait, a történések időbeliségben zajló eseményosorát, amiből létezésünk szellemi emlékműve rajzolódik ki horizont fölé magasodva, a „Mindenek fölött szeresd a hazát!” intelmi megfogalmazásában. Eközben az irodalom műfaji palettájának széles spektrumát bejárva, mintegy hat-

van idézett személy alkotóútjába enged bepillantást.

A szerző öt fejezetben árnyalja a tartalmakat. Elsőre a „pillér életek” szimbólumaiként Kazinczy, Kölcsey, Arany János személyiségének vonásai elevenednek meg, a szerző Széphalmon, a magyar nyelv napja alkalmából rendezett ünnepében elhangzott szavait idézve; aztán a *Hymnus* teremtőjéről vall Szatmárcseke templomi orgonaavatójának alkalmából, arra is emlékeztetve, hogy e költeménynek a világra jötte, nemzeti kultúránk jeles napjává, hivatalos ünnepévé lépett elő. Majd Nagyszalonta legnépszerűbb fia születésének kétszázadik évfordulóját vilantja fel emlékező mondatai fényében. Az események hídja innen egyenes ívben vezet át új klasszikusaink felé. Az eltávozott Ady karakteres arcvonásait Szervátiusz Tibor fekete andezitből kibontott portréjára utalva kelti életre, míg József Attila „a mindenség koordinátái között” a világhoz igazodás olyan szellemi bójája lett, akinek életművéhez „szalad vissza minden fiatal költő, amikor elege van a félrebeszélésekből”. Illyés Gyula hetvenedik életévét betöltő, zsarnokságról szóló „egy mondata” is a múltba tekintés centrumába kerül, nemcsak életiránytűként, hanem szerzőnk otthoni könyvtengerének kiemelt bibliofil szigeteként is, mivel „a vers... mindig ránk fénylik, ha megvadult körülöttünk a világ”. A költészet Jánosi Zoltán számára egyértelműen a mindenség fogalmával azonosul, eggyé válik vele, ahogyan írja: „felemel, megnevez és meghatároz engem. Nem több az Életnél, nem kevesebb a Halálnál: életem sziklarajza az idő omló falán.” Elkövetkező soraiban Szécsi Margit galaktikát teremtő keze nyomán pillantja meg az áhított szabadság honának kijelölt origóját; Nagy Lászlót viszont a szegedi hispanista Katona Eszter-tanulmányával emeli a képbe, aki a költő magyar szavakból felépített *Bernarda Alba házának* fordítását méltatja, García Lorca klasszikussá lett színműve nyomán. Katona Eszternek külön írásban

is figyelmet szentel a személyes erővel megvilágított Lorca életrajz-portré egyedülálló színekkel ecsetelt magyarországi bemutatásáért. Átfogó kép rajzolódik ki a szintén hetvenedik születésnapját ünnepelt Oláh Jánosról, az őt köszöntő „...*mint egy mély folyóban...*” című Mezey Katalin szerkesztette műválogatás vonatkozásában, amelyben az író, költő, irodalomszervező, könyv- és lapkiadó intellektus életművét, a *Kilencek* írói csoportosulásának meghatározó személyiségét, az *Elérhetetlen föld* tőle kölcsönzött verscímével ellátott, 1969-es korszakos jelentőségű antológia egyik szerzőjét méltatták, idézték írók, költőtársak és képzőművészek, az ifjú nemzedékekre gyakorolt hatásának a tükrében is.

Az időben tovább lépve, újabb írói arcélek tűnnek elő a közelmúlt és jelen idézetében, olyanoké, akik az anyanyelv mindenhatóságának hitével érkeztek el Kölcsey *Hymnus*ának fénykörébe; így a nemzetsors reflektálásában a nemzeti drámák üzenetével és műfordításai tükrén megszólaló, akkor kilencvenedik életévében járó Hubay Miklósé is. Majd a szerző válogatott jelzőcsokorral köszönti Ágh István portréjában a Kölcsey-szindrómával történő azonosulás másik pregnáns eszményképét, aki versben, prózában, esszéiben, szociográfiában egyaránt példamutatót hozott, többnyire éppen a *Hitel* folyóiratnál, ahol a lap sorsát lelken viselő szerkesztőként lett a nemzeté és mindannyiunké. Ő az, aki – Jánosi szerint – „nemcsak a vergődő, szenvedő magyarságot mutatta meg korának, de az alkotni képeset, a magasra tekintőt, a felemelkedőt is”. A csendes dunántúli kis helység, Iszkáz geográfiai pontjából kigyűrűzve, folyamatosan sugárzik a magasba Ágh István művészete a Trianon röghöz kötött határai fölött is tovaszálló szellemi hullámverésben.

Az esszégyűjtemény a sors- és életutak olyan költői ábrája, amely a lét-nemlét, a készenlét és öröklét csillagtérképének spiráljában kavargva a nemzeti elhiva-

tottság forrásából fakadó teremtő erők áramlatait erkölcsi toposzként olvasztja egygé. Sorsformáló események irodalom- és eszmetörténeti breviáriuma az idősíkoktól felszeletelt anyaföld testén, a létezés földi romjaival a végtelenség kék kupolája alatt – életidőnk szellemrengéseinek és morális kiárusításának korában. A *Hymnus* születésének helyéről intelmek hangjai áramlanak az éterbe; szerzőnk szerint: „Mert ami szól a csekei földből: nemzeti lelkiismeret. Reményt, példát üzen a halálból, hogy himnusszá érhet a jövő.”

Serfőző Simon személye mint a nyomasztó, szintelen gyermekkorból kibomló identitástudat példaképe jelenik meg a józsefattilás, sinkaistvános, illyésgyulás örökség tovább éltető karizmájával; Mezey Katalint pedig, a *Kilencek* egyikét, mint a „lélek szötte erővel felruházott lázadó nő” sziluettjét láttatja, aki költészetével bizonyította, hogy az *Elérhetetlen föld* talaján nemhogy állni, hanem kellő akarattal és ihletettséggel teremteni is lehet. Weöres Sándor hozzá idézett szavait idézi is a szerző, nála: „nincs elvont emberiség, hanem a környezetébe tartozó emberi lények egyenként vagy kis csoportokban, minden fájdalmukkal és kevés örömmükkel”. A nemzetfogalmat mindig az elmélkedés centrumának tekintő Görömbei András opusának színeit, valamint a nemzetmegváltás jegyében kifejtett irodalomtudományos munkásságának eszmekoloritját – aminek a határon túli magyar irodalmakra történő fókuszálás mindenkor szerves alkotórésze volt – a Kölcsey-színpaletta árnyalataival állítja párba Jánosi Zoltán, erkölcsi buzdító elemeként a család-nemzet-emberiség triptichonába összehangoltan beágyazva. Aztán az elismerés hangjai illetik azt az életművet, amelyben Ekler Andrea nyelvben fogant „katedrális-magasító” irodalomtörténeti-kritikusi tevékenysége vált valósággá, szavait parainesisiként idézve: „Emberként múlik rajtunk, hogy vannak, s lesznek-e olyan helyek, ahol az emberek a ki-

áltás jogáért fohászkoznak, s [...] ha már kiáltani kell, azt minden ember tehesse a saját anyanyelvén, megelőzve az elnémulást.” Az Ekler Andrea-kompozíció hangsúlyos része az általa szerkesztett átfogó, hétkötetes Németh László-sorozatra történő utalás is, amit még teljesebb egészít ki a kutató Nagy Gáspár költészetének és Görömbei András világlátásának szentelt mélyenszántó esszéinek, tanulmányainak, kritikáinak nyomtatásban megjelent gyűjteménye. A nemzetpolitika irodalommal összekapcsolható historikus szálainak sodrásában tűnik fel a történész, költő, író, diplomata, a magyar-lengyel sorsközösség hagyományait kötetek egész során át bemutató, hetvenöt éves polonista, Kovács István személyisége, Bem József legkiválóbb életrajzírójának alakja. Aki a mintegy második hazájának tekintett Lengyelország szívhangjait igyekezett jól hallhatóvá tenni honi magyar földön, és persze megtette a kötődéseknek ezt a kifejezését a sorstárs nemzet felé irányultan is. Jánosi Zoltán lelki barátként írja róla: „Mintha Pilinszky üzenetét s a keresztény örökség dallamát hallanánk meg mindig a Kovács István személyisége körül lebegő szerény, de izzó és méltóságos csöndből.” A lengyel-magyar tükörben feltűnik Konrad Sutarski is, a „Közép-Európáért aggódó”, a kultúrhistorikus, a költő, a Radnóti-fordító, aki a tiszta, nemzeti eszme védelmében emel egymáshoz illesztett szavak szövéseiből mondatokká magasodó, időálló, szellemi védőfalat. Aztán megjelenik Kodály és Bartók eszmeisége, a zene világnyelvének visszhangzó aurájában. Bartók, ahogyan a népdalban a létezés tiszta forrásának „természeti tüneteményét” érezte, látta-hallotta és örökítette meg, míg Kodály a dalban emulgeált históriát, mindezt pedig az időkorongok palettáján „egyetlen élő hagyományként” – hangzott el szerzőnkől a Tokaji Írótáborban, a Millenniumi Emlékpark díszplakett és szoboravató ünnepségén. És a folklór fényköre áthull a fotográfus Korniss Péter életművére is. Oda, ahol a min-

dent látó optikai masina nemzeti világtérképet foglal egybe a fekete-fehér kemény, ténykimondó igazságával dokumentálva Erdély, Székelyföld, Partium vagy egyéb magyarlakta vidékek, életek, szokások, hagyományok elillanó képeiből. És ami itt látványként megfogalmazott őshonos földrajz, az más természetű tónusok árnyalataival fluoreszkál Nagy Gábor költészetében, amiről Jánosi Zoltán a *Héthatár* című kötetben napvilágot látott szerelmes verseit idézve írja: „A sötétséget fényre, a fájdalmat metaforává, a döbbenetet világelemző képpé, a szerelmet pedig a legfontosabb emberi tartalomává avatja. Élveboncolása látlelet nemcsak személyes sorsa pokoljárásáról, hanem a másik ember pótolhatatlan értékeiről is.”

A történelem csatazaja és csendje váltakozva pereg a kötet lapjain. Szigetvár földre hullt pajzsként is nemzeti emlékoszloppá lényegül: „Zrínyi a mi önértelemzésünk, perspektívánk – és félelmünk. Zrínyi a bátorságunk, a küldetésünk – és a sorsunk. Zrínyi a miénk”. De miénk egy újabb tanulmányban a nemzethalál-versek szomorú kuszorúja is, ahol a 20. század végének magyar költészetéből idézve, Bella István, Ratkó József, Szócs Géza és Kovács András Ferenc létünk „felapritásának” módszeres műtétében a nyelv- és kultúravesztés sokkját vetítik a nemzetdráma díszleteinek hámló arculatára. Majd Gérecz Attila, Czine Mihály, Szilágyi Domokos, Tornai József ittléte és már nemléte, akik az idők kapuk áttűnésében vannak jelen.

A körülírt tartalmak már a mű ajánlásában a sokrétűség kromatikáját szemléltetik. Íme, csupán néhány fogalom ebből a skálából: portré, emlékezés, laudáció, köszöntés, tanulmány, bemutatás, kiállításmegnyitó, meditáció, búcsúbeszéd... Közös üzenetük, hogy a megidézett arcképek a Kölcsey-szellemiség gravitációs erőterében, a *Hymnus* örvénylésében keringve teljesítik ma, vagy teljesítették a múltban elrendeltetésük szerinti küldetésüket. A névsor korkép és körkép is egy-

ben. S noha az élet lüktetésének vetülete lehet harsányabb vagy halkabb akár, az érték nem a hangerőtől függ, az érték ott születik tettek mélyén, csendesen áramolva vagy hömpölyögve a létezés zsigereiben. És marad olyan valórként, mint amit a történelem csillagútjain vándorló magyarság tarsolyába ki-ki elkötelezettsége, hite, tehetsége és akarata fonálával beleszótt.

Emlékezetes a Mátyóki Ádám festette II. Rákóczi Ferenc arcképéről született vallomás, ami művészettörténeti szövegrajz és tudósítás egy festékkel borított vászondarab valóságos szellem- és nemzet-történeti kisugárzásának értékállóságáról, időhatáron túlmutató karizmájával, a *Cum deo pro patria et libertate* üzenetével, az áhított szabadságéseményre való hivatkozással Kölcsey Ferenc *Hymnus*ához illő rokoníthatóságban.

Lapról lapra sugárzik át szavak karátjaiban a szerző széppróza és költészet iránti rajongása, szövegritmusának lázas expresszivitása, nyelvi leleménye, a gyakori evokáció; ami vésszen romló, olykor önmagából kifordult, gyalultatlan és elmaszatolt nyelvhasználatunk világában példamutató. Az allegóriák, metaforák, szimbólumok, az ívelt képvetületek és tükrözések egy ábrázolóművész gyakorlatával összevethetően lettek eseménytáblókká egybeolvasztva. Mert mint ahogy létezik érzékenyen vibráló vonalvezetés a képzőművészetben, érvényes ez az írásművészet tartalmi rajzolatára is, hiszen mindkettő az alkotó jellem papíron előhívott, perszonális kardiogramja.

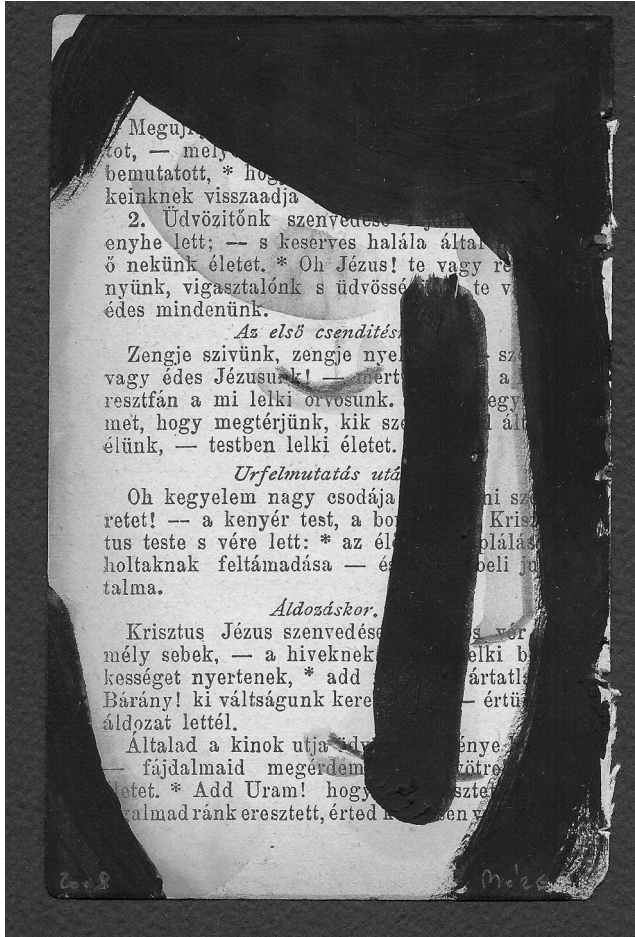
Kazinczy és Kölcsey anyaföldje, Széchalom és Szatmárcseke mellett, kötetünk utolsó akkordjaként Miskolc „régis nosztalgijája, töredékes kövülete, megdermedt, napszitta csigaháza” a „kormos, fekete ékszer”, a szülőváros is elővillan szerzőnk mementójának vetítővásznán. Ahol a mai/egykori ország csücskében meghúzódó három település parányi háromszögge olvad egybe a világidők piramisának gigantikus építményében. De legyen bármi-

lyen, a szülőváros rozsdásan is transzparens és ragyogó, még ha sorsa meg is pecsételve „a Magyar Kalahári, a Magyar Kelet-Timor kellős közepén, a félreérthetetlen gyarmatszagban, az új főutca párizsi csillogása ellenére is kifelé sodródva Európából”. Ámde mégiscsak a szel-

lembe oltott szavak vitalitásával, a túlélés esélyével.

Az emlékezés hatalma, eszmeidéző ereje mindent képes megállítani, ha a derengés dombjai mögül felkel a remény. Akár még az Időt is. Ami ott ketyeg minden szülőföld felett.

Árkossy István

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A lélegző vonal*. Művészeti írások (Magyar Napló Kiadó, 2021).

A feltámadásnak kitett test

Jean-Luc Nancy: *Noli me tangere*

MMA Kiadó, 2020

„Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszünhetett dobogni szive –
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.”
Pilinszky János: *Harmadnapon*

Jean-Luc Nancy francia gondolkodó *Noli me tangere* című könyve a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti Kutatóintézete által indított filozófiai-esztétikai tárgyú *pars pro toto* sorozatban látott napvilágot. Az intézet jóvoltából immár a szerző második munkája válik elérhetővé a magyar olvasóközönség számára, s ezt még akkor is fontos eseményként szükséges számba venni, ha az első *In statu nascendi* válogatáskötet csekély visszhangot váltott ki, s ma sajnálatos módon gyakorlatilag elérhetetlen a könyvesboltokban.¹ Nancyról nem mondható el, hogy itthon a széles körben ismert filozófusok közé tartozna, annak ellenére sem, hogy a fentiek mellett az utóbbi években további fontos könyvei jelentek meg magyarul,² s két alkalommal Magyarországra is ellátogatott.³ Pedig személyében az egyik leg-

nagyobb hatású jelenkori gondolkodót tisztelhetjük, akinek munkái fontos alapkítói a kontinentális filozófiai diskurzusnak. A Kiss Gabriella által lefordított szöveg ugyan nem tartozik legjelentősebb művei közé, abból a szempontból mégis kitűnő választás, hogy argumentációját nem az elméletalkotás, mint inkább az értelmezői igény jellemzi, ennél fogva a filozófusok mellett a tárgyalt téma iránt érdeklődők számára is valamelyest könnyebben befogadható. Más kortárs francia szerzőkhöz hasonlóan Nancy egyébiránt rövid, világos mondatokból építkező írásai is igényelnek ugyanakkor némi előzetes olvasástapasztalatot és értelmezői nyitottságot.

A kereszténység filozófiai igényű értelmezése a kilencvenes évektől került Nancy érdeklődésének homlokterébe. Mindez nem előzmény nélkül történt, már szakdolgozatát Hegel vallásfelfogásáról írta Ricouernél, s rövid ideig teológiai tanulmányokat folytatott a strasbourgi egyetemen. A „kereszténység dekonstrukciója” elnevezésű nagyszabású kutatási programjának eredményeit a kétezres években

csoport (Radvánszky Anikó és Ádám Anikó) által szervezett nemzetközi konferencián vett részt. Az előadások nyomtatásban a *Világosság* 2007/1. számában, illetve a következő kötetben jelentek meg: *Entrenous – Étudessur Jean-Luc Nancy*. Szerk.: Ádám Anikó – Horváth Eszter – Radvánszky Anikó. Bp., 2018.

- 1 Jean-Luc Nancy: *In statu nascendi. Válogatás Jean-Luc Nancy művészeti írásaiból*. Ford.: Horváth Eszter, Kocsubej Alexander. Bp., 2019, Budapesti Metropolitan Egyetem, MMA Művészetelméleti Kutatóintézete.
- 2 Nancy: *A portré tekintete*. Ford.: Seregi Tamás. Bp., 2010, Múcsarnok; Nancy: *Corpus*. Ford.: Seregi Tamás. Bp., 2013, Kijárat.
- 3 Mindkét alkalom a hazai dekonstrukció jeles kutatóinak szervezőmunkájához kötődik: Nancy először Orbán Jolán meghívására 2005-ben volt előadója a Pécssett megrendezett Derrida Memorial Lectures című konferenciának, majd 2017-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen működő Francia Kapcsolat kutató-

két kötetben foglalta össze.⁴ Nancy nem tartotta kielégítőnek, ha a vallást az ateizmus és a teizmus összefüggésében tárgyalták, mivel úgy látta, hogy e két szimmetrikus fogalom régi metafizikai képzetekre nyúlik vissza. Saját vállalkozásának legfontosabb hozadékát a következőképpen fogalmazta meg: „Ha ily módon dekonstruáljuk a keresztény hittételek alapját, az egy isten, a teremtés, a testet öltés, a szeretet, a bűn fogalmát, akkor lehetővé válik, hogy a végtelenséget a végesen belül gondoljuk el anélkül, hogy egy olyan isten végtelenségéhez kötnénk magunkat, amely kívülről lezárja a világot.”⁵ A most magyarul megjelent kötet szervesen illeszkedik ebbe a tájékozódási irányba, amikor a kereszténységben rejlő öndekonstruáló folyamat olyan feltárására tesz kísérletet, amely többek közt a teizmus/ateizmus opozíciót is érvényteleníti.

A *noli me tangere* a keresztény tradíció egyik legismertebb toposzai közé tartozik, s széles körű művészeti hatástörténetet tudhat magáénak. Nancy sem szorítkozik kizárólag az újszövetségi textus elemzésére, s gondolatainak kifejtésekor, ha nem is a széles körű történeti áttekintés igényével, de a téma ismertebb festészeti ábrázolásait is felhasználja. A János evangéliuma által megörökített jelenet szerint Jézus a következő szavakkal hátrította el Mária Magdolnának az őt megérinteni kívánó mozdulatát: „Ne illess engem, mert nem mentem fel az én Atyámhoz, hanem menj az én atyámfiaihoz és mondd nekik: Felmegyek az én Atyámhoz és a Ti Atyátokhoz, és az én Istenemhez és a ti Istentekhez” (Jn 20,17). Az eredeti görög *mé mou haptou* jelentéséhez a fizikai érintés megtagadása mellett a távozást megaka-

dályozó *ne tarts vissza* elutasítása is hozzátartozik. A latin fordításban mindez némileg módosul, a *noli me tangere* annyit tesz: „ne akarj megérinteni”. A megkezdett cselekedet felfüggesztését a szöveg hely szerint az indokolja, hogy Jézus még lent tartózkodik, mivel nem távozott végleg fel az Atyához. A test érintésének evangéliumi története azonban ezzel nem ér véget, nyolc nappal később a feltámadásban kételkedő Tamás saját kezével tapintja meg a keresztre feszítés sebhelyeit. Ezen a ponton érdemes utalni Nancy hagyománykezelésének azon egyoldalú metódusára, amely nem tesz kísérletet arra, hogy a feltámadott test érintését illető ellentétes példák közti viszonyt tisztázza. A kötet Tamást mindössze egy lábjegyzetben említi, s mivel elmarad a két jelenet összevetése, így az apostolok apostolának tekintett Mária a feltámadás első szemtanújaként egyedül szemlélteti a test feltámadására vonatkozó filozófiai értelmezést.

Ahogy különböző munkáiból kitűnik, Nancy számára fontos elméleti kihívást jelentett a test leírása. Mindez nem tekinthető szokatlan és rendhagyó kezdeményezésnek, miután a test körül a 20. századi (francia) filozófiában széles körű diskurzus alakult ki. Nancy külön könyvet szentelt a témának, melyet az 1992-ben *Corpus* címmel publikált művében valóban figyelemre méltó eredetiséggel gondolt újra. Írásában a test börtönébe zárt, bensőként elgondolt lélekre vonatkozó testfelfogást kívánta meghaladni. Erre oly módon tett kísérletet, hogy a saját test önészlelésének arra a sajátosságára mutatott rá, miszerint az ember a lélek közvetítésével mindig eleve kívülről tapasztalja a testét: saját testünket a fájdalomban, a légzésben, az emésztésben szükségképpen csak kívülről vagyunk képesek érzékelni. S csak azért érezhetjük kívülről a miénknek, mivel lélek és test kifordított viszonyában a testi identitás egy olyan érintés révén jön létre, amelyben a kiterjedt lélekhez képest a test bensőként érzékeli önmagát. Nancy ezzel az új megközelítéssel kétségtelenül

4 Nancy: *La Déclosion: Déconstruction du christianisme*, 1. Galilee, Paris, 2005, uő.: *L'Adoration: Déconstruction du christianisme* 2. Paris, 2010, Galilee.

5 Jean-Luc Nancy: *Nancy másik szíve*. [Riporter: Jean Baptiste Marongiu] Ford.: Bró Dániel. In *Élet és irodalom*, 2000, 11, 13.

meghaladta a test eredendő mágikus-narcisztikus önvonatkozását, melyet Merleau-Ponty a látónak és látottnak az egymásba fonódás kiazmusaként írt le. A corpus ebben az értelemben a test varázs alóli feloldásához, egy elsődleges belsőhöz visz-szatérő narcisztikus önszemlélet kikap-csolásához vezet.

Nancy meglátása szerint a keresztény kultúrában a test kitüntetett szerepet ját-szik, ezt mutatják az úrvacsora *hoc est enim corpus meum* („mert ez az én testem”) szavai, melyek a kenyér Krisztus testévé történő átlényegülését fejezik ki. A test megszentelése Isten megtestesülésének eszméjéből ered, ezért fogadhatják el az ostyát a hívők *corpusként*.⁶ S Nancy végső soron ebben látta a kereszténység legfontosabb újítását, hogy „valamiképpen az érintés, az érzékelhetőség, a test és a szív számára közvetlen jelenlét vallásaként jelent meg”.⁷ Bár a test nyugati kultúrtörténetében egymástól sok tekintetben jelentősen eltérő koncepciók is megférnek egymás mellett, testről vallott elképzeléseinket ma leginkább mégis a (szómát és a szarxot megkülönböztető) keresztény felfogás határozza meg. Nancy már a *Corpus* kötetben kitért a keresztény testreprezentáció rövid elemzésére, a következőképpen jellemezve a szellem (*l'esprit, Geist*) inkarnációjára vonatkozó hagyományos felfogást: „A megtestesülésben a szellem testté lőn. Ezért van az, hogy ez a Misztérium példászerűen feltárja saját magát. Ez a szellem mondja saját testéről: *hoc est enim corpus meum*, minden érzéki jelenlétből ő bontakozik ki. Amit tehát a Misztérium feltár, az a test mint feltárult misztérium, önmaga abszolút jele és a jel lényege, a testbe leszállt Isten, az önmagának alávetett test, amit a Misztérium teljes fényébe állítva végül 'feltámadásnak' hívünk.”⁸ Nancy célja, hogy ehhez a szellem

testi önfeltárását képviselő állásponthez képest valami újat mondjon, s megmutassa, hogy a testnek épp az kölcsönöz különös jelentőséget, hogy ellenpontját képezi a szellemnek: azon tulajdonságánál fogva, hogy egyedül képes érinteni vagy nem érinteni, egyúttal a szellem önmagába zárt jelenlétét is képes megnyitni.⁹

A *noli me tangere* kivételnek számít, a keresztény testtapasztalat unikális esetére, az érintés tilalma alá eső feltámadott test (*resurgentis corporis*) ábrázolására kínálva példát. Nancy a halált végleg legyőző *resurrectio* teológiai olvasatától eltérően az anasztaszisz eseményét a halott test átmeneti létállapotaként mutatja be. A köztes helyzetet úgy jellemzi, hogy nincs benne visszatérés – még a halálon túl sem – önmagunkhoz vagy az életbe: „amit önmagunknak (az *éniünknek* nevezünk), megszűnik a halállal”.¹⁰ Nincs visszaút, a halálban valami jóvátétel nélkül és visszavonhatatlanul pusztulásba vész, ez az oka annak, hogy Jézus feltámadása alapvetően különbözik Ozirisz vagy Dionüszosz az élet folytonosságát hirdető újjászületésének mitológiai sémáitól. Nancy másik fontos állítása, hogy a feltámadás a test felemelkedésében nyilvánkozik meg. A felemelkedés egy olyan, a sír horizontális síkjára merőleges elmozdulást jelöl, amivel a vertikálisba történő perspektíva-váltás a véges élet horizontja fölé egy felfelé emelkedő végtelent helyez. A felemeltetés a holttest fekvő helyzetéből visszanyert egyenes testtartásban realizálódik, ez biztosítja, hogy a feltámadás ek-szisztencia lehessen: „szilárd kiállás a halállal szemben és a halálban”.

A halál határvonalának megtapasztalása tehát éppúgy nem törölhető ki Jézus feltámadott testének megjelenítéséből, ahogy az érintés tilalma sem. Ez a test az élet és a halál közt megnyíló térben áll benne, s ebben a nyitottságban áll ki saját

6 Nancy: *Corpus*, 7–9.

7 Nancy: *Noli me tangere*, 25.

8 Nancy: *Corpus*, 63. kiemelés az eredetiben.

9 Nancy: *Noli me tangere*, 9.

10 Nancy: *Noli me tangere*, 9.

pozíciójáért, ami maga a feltámadott test. Az evangéliumi jelenetben azonban két szereplő lép színre, ezért végső soron Mária Magdolna és Jézus egymáshoz való viszonya mutatja fel a test teljes jelentését. Mert a szellem önmagában zárt jelenlétével szemben a test mindig egy külső viszonyon keresztül mutatja meg igazságát. A két egymás mellett álló test, Mária Magdolna élő testének halandó volta és az égbe távozni készülő Jézus feltámadott teste érinthetetlen összetartozásukban kölcsönöznek kifejezést a köztük fennálló különbségnek: „egy megdicsőült test úgy jelenik meg egy hús-vér testnek, hogy ugyanakkor meg is vonja magát tőle, miközben kölcsönösen felmutatják a másik igazságát”.¹¹ A *noli me tangere* Nancy által kidolgozott értelmezésében tehát a feltámadott testet végül úgy látjuk magunk előtt, amely mögött ott tátong az üres sírbolt, míg előtte a fizikai érintéstől megfosztott női test eleven valósága. Két határ jelöli ki a helyét, ahogy ott áll halál és élet közt a földön, miközben egyik irányba sincs számára visszaút. S felette ott a testében megnyílt végtelen távlata, amelyhez képezt megtapasztalhatja véges ittlétének megkérdőjelezhetetlen bizonyosságát.

Nancy könyve az előzőekben nagy vonalakban felvázolt gondolati út kifejtésén túl további izgalmas témákat is érint, így a példázat vagy a kép kérdését, ezek értelmezése a jövőbeli olvasókra vár. Amit zárásul mindenképpen érdemes megemlíteni, az a megjelent magyar fordításra vonatkozik. A kötet érdekessége, hogy nem a 2003-as első, hanem a 2013-as francia újrakiadás jelenti az eredetijét. A választás annyiban mindenképpen üdvözlendő, hogy ily módon az első kiadást követő kritikákra és félreértésekre reflektáló, informatív szerzői előszó is olvasható magyarul. Érdemes mindazonáltal felhívni a figyelmet a 2008-as amerikai kiadásra is, melyet a szerző két további szövegével

11 Nancy: *Noli me tangere*.

egészített ki.¹² A *Mennyben és a földön* egy 2002-ben Párizsban hat és tizenkét év közötti gyermekeknek tartott vallásfilozófiai jellegű előadás és beszélgetés anyagát tartalmazza. Ez a szöveg kevésbé releváns, nem érinti a *noli me tangere* kérdését, legérdekesebb elemzése a francia *ciel* (ég) jelentésére vonatkozik: a szó egyik plurális (cieux) kizárólag vallásos jelentésű (hetedik mennyország), a másik (*ciels*) a festőszetre utal (pl. Vermeer ege) mint a „nyitott dimenziója”. Nancy értelmezésében az ég az emberi világérzékelés sajátos elemeként azt fejezi ki, hogy a föld és a horizont mellett létezik valami a láthatáron túl, amelyhez képezt az ég annak nyitott oldalaként fogható fel.¹³

A feltámadás-jelenetben játszott szerepétől eltávolodva a másik, *Mária, Magdolna* című írás a címadó személy leírására koncentrálna. Mária alakján keresztül a szerző ezúttal a „bűn kegyelemnek való kitettségét” mutatja be.¹⁴ Miközben szövegében Nancy lényegében a hosszú hajú, rossz hírű bűnbánó érzéki szépség hagyományos ikonográfiai nőtipusát idézi fel, ezt a képet árnyalja, amikor szenvedését „feltétel nélküli szerelméből” és végtelen elhagyatottságából eredezteti. Az érintés itt is megjelenik témaként, most a bűn helyét illeti, Jézus lábainak megmosásával történik meg a kegyelem, a lélek megtisztulása. Mária Magdolna ugyanakkor a művészek alkotóvágyának modellje, ő jelenti a választ mindazoknak a festés iránti vágyára, akik letérpedelve, szent olajjal a kezében ábrázolják. Mert az ő elhivatottsága nem a fej, hanem a láb köré összpontosul: tiszte nem az állás (amely a feltámadott test kitüntetett vonása), hanem a lehajolás mozdulata, amelyben összekapcsolódik a föld-

12 Jean-Luc Nancy: *Noli me tangere: On the Raising of the Body*. New York, 2008, Fordham University Press.

13 Jean-Luc Nancy: In Heaven and on Earth. In *Noli me tangere: On the Raising of the Body*, 71–72.

14 Jean-Luc Nancy: Mary, Magdalene. In *Noli me tangere: On the Raising of the Body*, 60.

del, a földben fellelhető szépségért, gyönyörért és szenvedésért. Az írás végül Mária-Magdolna meghasonlottságát a kettős név közé illesztett kötőjellel fejezi ki, ami a menny nyitott kapujának küszöbére utal, mint olyan határra, melynek átlépése még várat magára.

Bár a francia gondolkodó életrajzát ismerők számára bizonyára nem jelent újdonságot, mint a testfilozófiájára feltehetően fontos hatást gyakorló eseményt érdemes megemlíteni, hogy Nancynál 1991-ben szívtranszplantációt hajtottak végre. Mire a műtétet követően két év után felépült volna, rák támadta meg a testét, és sokáig kétséges volt, hogy életben marad-e. Saját megfogalmazása szerint életben maradását lényegében annak köszönhetette, hogy a technika elérte azt a fejlettségi szintet, amellyel meg tudták gyógyítani. Szívátültetéssel kapcsolatos tapasztalatát a 2000-ben megjelent *A betolakodó (L'Intrus)* című munkájában dolgozta fel. Most, hogy 81 éves korában elhunyt, már tudjuk, a sikeres transzplantáció és gyógyke-

zelés végül nem kevés idővel, harminc évvel hosszabbította meg az életét.

A Nancy írásaiban fellelhető végtelenre nyíló küszöb egy olyan helyre mutat rá, ahol végérvényesen megszakad a létezés örök természeti körforgása. A mitikus sors felfüggesztésének ezen a helyén, élet és halál szétválasztása közt ott áll Jézus feltámadásban megdicsőült teste, s ott térdepel az érzéki vágyaitól megtisztult Mária Magdolna eleven női teste. Rájuk már nem vonatkoznak sem a lélekvándorlás, sem a túlvilági élet természeti törvényei – a testben lelt halál után az életnek már nincs része egyikben sem. Mindez egy olyan testre mutat rá, amely már csak kívülről, az érintés vagy annak megtagadása által ismerheti fel önmagát. S Nancy *Noli me tangere* című könyvének feltehetően ebben ragadható meg a legfontosabb filozófiai felismerése: számunkra testünk megérintése és megérinthetetlensége jelenti azt az utolsó és legvégső fogódzót, amelyben még azt érezhetjük, hogy *ez a test mi magunk vagyunk*.

Horváth Péter

Az alföldi festészet fejedelme

Nagy Imre – Tóth Károly – Nátyi Róbert: *Tornyai. Tanulmányok Tornyai János (1869–1936) születésének 150. évfordulója tiszteletére*

Hódmezővásárhely, 2020, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ

Tornyai János 1869-ben született Hódmezővásárhelyen, és 1936-ban hunyt el Budapesten. Megélt 67 éve alatt, küzdelmes élete során, egészen egyedi művészi pályafutása éveit sorjázásában a 20. század első felében olyan életmű megvalósítójává vált, mellyel átírta a magyar képzőművészet történetét. Paraszti sorba született, édesanyja írástudatlan, édesapja ambiciózus parasztember, aki fiát lelkésznek szánta. Korának, szülővárosának, majd hazájának, meghatározó, progresszív festőjévé vált, hatalmas szellemi utat is megtéve. Szülővárosában nem végezte el a gimnáziumot, később lehetőséget kapott képzőművészeti főiskolai tanulmányok folytatására, de nem szerzett diplomát, mégis kortársai közül kiemelkedett olvasottságával, sokirányú műveltségével. Művészi munkásságával együtt létrejött néprajzi gyűjteménye kora kiemelkedő kollekciónak, s később alapját képezte Hódmezővásárhely múzeumi gyűjteményének. Látóköre bővítésében nagy szerepet játszottak külföldi utazásai, fiatalkori két párizsi ösztöndíjas időszaka, melyben – azon túl, hogy falja a múzeumokat – két fontos körülmény életre szólóan lényeges számára: megismerkedik és végső soron szorosabbnak nevezhető kapcsolatba kerül Munkácsy Mihállyal, s kétszer is rövidbe, de intenzív tanulmányi időt tölt a neves Julian Akadémián. Katonaidejét töltve is gyakorolja hivatását. Fiatal korában járt a Felvidéken, később Itáliába is eljut, franciául, németül beszél. Ezek a körülmények azért fontosak, mert Tornyait ma igazán a magyar táj, s tán mondani lehet: a magyar néplélek festőjének tart-

juk, festészete tematikájában is döntően szülőhazája látványába és atmoszférájába ereszti erős gyökereit, ám – s életútjában ez az unikális – az évek során kialakult festészeti felfogása abszolút újszerű, erőteljesen progresszív úgy, hogy hiába ismeri kora európai festészeti folyamatait és jelenségeit (és érdeklik nagy kortársai teljesítményei), mégis egy valóban minden kortársától eltérő, erősen személyes festői felfogást alakít ki. Ennek elméleti, lélektani motivációiról ő maga is sokat írt, s melynek lényegét az ösztönös, a feltörő szenvedélyre alapítja, s persze, hogy fontos az eléterülő látvány, de a kép lényege más kell, hogy legyen („a lelkét inkább, mint a külsejét”). Festészete különlegessége az is, hogy ez a szenvedélyesség képi eszköztárában úgy válik lényegivé, hogy munkáiban ugyanakkor sosincs semmi esetlegesség, véletlenszerűség, noha a néző néha ezt érezné. Mai szóhasználatunkkal nyugodtan nevezhetjük a 20. századi magyar expresszionizmus előfutárának, sőt talán forrásának is, de kétségtelen, hogy a minősítések, művészettörténeti besorolások folyamatosan vita tárgyát képezték, képezik, melyek természetesen összefüggésben állnak a magyar társadalmi, politikai rendszerváltozások (!) művészetképezésének változásaival.

Tornyai János születése 150. évfordulója alkalmából a nevével viselő hódmezővásárhelyi múzeum az alkalomhoz illő, nagyszabású, életmű kiállítást és program sorozatot szervezett, amely elé a szorosan vett művészettörténeti szcena is nagy várákozással tekintett, hiszen a megelőző években intenzív kutató munka indult

a Tornyai életmű több, addig tisztázatlan kérdésben, s maga a kiállítás is megkísérelt ezekre válaszokat adni. Továbbá a Tornyai János Múzeum egy nagyszabású konferenciát, tudományos tanácskozást is szervezett, amelyen a legkiválóbb magyar kutatók vettek részt, s e konferencia anyagát is megjelentették egy kiállítási katalógussal együtt. A teljes életmű egészéről, mai értékeléséről azonban a következő évben, 2020-ban jelent meg ugyancsak a múzeum kiadásában a *Tornyai* című, reprezentatív külsejű, 300 oldalas, bő és rendkívül értékes és látványos képanyagot is magában foglaló tanulmánykötet, amely a *Tanulmányok Tornyai János (1869–1936) születésének 150. évfordulója tiszteletére* alcímet viseli. Annak a körülménynek, hogy a kiadvány nem a kiállításra jelent meg, hanem egy évvel később, olyan előnyei vannak, hogy a szerzők több esetben már hivatkozni tudnak a kiállítás szakmai tanulságaira, sőt korábbi megállapításaikat is korrigálni, pontosítani tudták. A kötetet három szerző jegyzi, Nagy Imre, Tóth Károly és Nátyi Róbert művészettörténészek, akik mindhárman – más irányú tevékenységük mellett – elkötelezett kutatói a Tornyai életműnek. Szerencséje van a dél-magyarországi régióknak, hogy három ilyen felkészült szakembert foglalkoztat általában a magyar alföldi festészet témaköre, s alkotóiik. Érzékelhető, hogy mindhárman személyesen is erősen kötődnek e régióhoz, kutató munkájuk intenzivitását elősegíti a nemcsak tudományos, de személyes jelenlét és vonzalom is. Közülük is talán kiemelhető Nagy Imre szerepe, aki hosszú éveken át, mint a Tornyai János Múzeum igazgatója, nemcsak „birtokon belül” volt, de ezt a pozícióját igen intenzíven használta ki Tornyai-kutatásokra is. Ráadásul „helyzeti előnye” a kezére játszott, hiszen az általa vezetett intézmény egyedülálló gyűjteményében mélyedhetett el. Azonban már itt tegyük hozzá azonnal, hogy – írásaiból kitűnően – ugyancsak sok időt töltött a Magyar Nemzeti Galéria adattárában is, ahonnan elsősor-

ban fényképek értelmezésével kapunk új következtetéseket. A másik két szerző tevékenységét is az jellemzi, hogy következtetéseik erősen tapasztalati alapúak, nem hipotézisek megfogalmazói, még ha természetesen maradnak megválaszolatlan kérdések is. A Tornyai-val kapcsolatosan tanulmányozható, kutatható anyag, természetesen a képek, rajzok, vázlatok szinte egyedülálló tömegén túl, a szintén igen ritkán rendelkezésre álló, hatalmas írásos dokumentumanyag, amely nagyjából Tornyai naplóinak, naplórészleteinek autográf együttese, különböző időszakokban keletkezett írásban rögzített vallomásainak, gondolatainak sokasága, továbbá elérhető levelezése. Már ehelyütt meg kell jegyeznünk, hogy ugyan néha úgy tűnik: már-már szinte túl hosszasan idézik a szerzők a festő írásos gondolatait, a végén mindig belátjuk: igazuk van! Tornyai János kivételesen magas színvonalúan ír (is!). Nemcsak stílusa veretesen alföldi(es), de gondolatmenetei, argumentációi, nyelvezete is folyamatosan mély intellektuális adottságokat, képességeket, éleslátást is sugároznak, s mindez tetéződik még pszichéje különös érzékenységevel, melyre a vele kapcsolatban álló nőkkel összefüggő vallomásaiban találunk sok példát. A könyvet szerkesztő Nagy Imrének nem is lehetett könnyű dolga, amikor a festőtől jó idézetet kellett találnia a könyv hátsó borítójára, de megtalálta, s amely így szól: „Konvencióktól-szabálytól, rajztudástól és aprólékoságtól felszabadultan csak a legutóbbi időben kezdtem igazán pingálni... De bizonyos, hogy hiszem, hogy olyan anyaggal mehetek le s olyan kiállítást rendezhetünk Hódmezőn a mi drága földjeinknek, jóakaróimnak és jóbarátainknak, amilyen még nemigen volt Vásárhelyen és sehol az országban, de még Párisban sé (sic!) nagyon gyakran... Ezt én mondom: Tornyai János.” Az idézet nemcsak a művészi háttérre, az erős lokálpatriotizmusra utal, amely egész életében meghatározó iránytű volt számára, de jelzi személyiségének öntudatosságát, elhivatott magabiztosságát.

A szöveg egyébként egy Galyasi Miklós-nak 1934-ben írt – tehát késői – leveléből származik.

Nagy Imre Miklós Péter múzeumigazgató pontosan tájékoztató előszavát követően két olyan tanulmányát teszi közzé, melyek már címeikkel jelzik azt a fentebb megfogalmazott érzést, miszerint milyen „jó tolla” volt Tornyainak, ugyanis mindkét írása címe egy-egy idézet Tornyaitól. A Múzeumot csinált, felolvasott... Vásárhelynek becsületes nevet szerzett című írás (amely tehát Tornyai saját fogalmazása – egyes szám harmadik személyben! – az általa jegyzett nevezetes *Mindenki Könyvéből*). Tornyai életrajzát teszi közzé, melynek különlegessége a rendkívül izgalmas dokumentáltság, fotókkal, korai rajzokkal, festmények reprodukcióival, Tornyai írásaiból vett bőséges idézetekkel. Már ez az életét végigtekintő írás felvilágosítja magánéletének folyamatos bonyolultságát, s másik írásában, melynek elébb alcímét idézzük: Tornyai János és a nők ezt elemzi, fontos művészi összefüggéseket találva. A szerző igen találó címet írt ezen írásra föl: Én nagyon jó ember vagyok, de nagyon rossz természetem van – idéz tehát Tornyaitól, s bizony úgy tűnik, hogy ezúttal is a szerző jól választott. Tornyainak több ismert és eddig ismeretlen nőkhöz fűződő kapcsolatából négy tart hosszabb ideig, kevés idillel, ám mindegyik sok konfliktussal. Sikertelen korán megkötött első házassága Szabados Leonával. Mikor kiheveri ennek megrázkódtatását, különös és hosszú ideig tartó kapcsolata alakult ki az eredetileg hozzá cselédként belépő Kovács Máriával, aki tizennégy évvel volt fiatalabb nála. A szituációt bonyolítja, hogy – mint köztudott – Mária is festeni kezd, és Tornyait szinte lázba hozza Mária festészete, fejlődő ars poeticájának Mária személyisége, piktúrája alapját képezi. Márit Holczinger Katalin követi, akit a fővárosban ismert meg, mint a Benczúr-mesteriskola modelljét. Festészetében e modellje által kerül központi helyre az akt festése, kimagasló eredményekkel, ám

Katalin megbízhatatlansága újabb család a festőnek. Végül az idősödő művész 1925-ben ismerkedik meg a nála huszonkilenc évvel fiatalabb Proits (később Szabó) Rozáliával, aki szintén először alkalmazottja, majd modellje (aki által ismét új elemek kerülnek piktúrájába), s akit feleségül vesz ugyan, de kapcsolatuk konfliktusokkal terhes. Felesége hozzá való viszonyulásának legékezebb bizonyítéka, hogy amikor 85 évesen elhunyt 1983-ban, s műtermes lakását kiutalták egy festőnek, a lakás felújításakor, 1984-ben, elsősorban a padlózat megbontásakor került elő az „évszázad festőlelete”, 718 darab (!) Tornyai-festmény, valamint dokumentumok, fotók, továbbá Tornyai több mint harminc éven át vezetett naplója. Mindez azért fontos, mert ezzel az évvel – noha természetesen korábban már nagy Tornyai szakirodalom jött létre – az életművével kapcsolatos kutatások nemcsak újraindultak, de vadoztatú eredményeket is hoztak. Nagy Imre írásai ugyan nem mentesek ismétlésektől, ám a Tornyai és a nők című írásában sikeresen kerül el minden bulvár ízű gondolatmenetet, amelyre egyébként ezek a bonyolult férfi–nő kapcsolatok bőven adnának lehetőséget, s írásának éppen az a különlegessége, hogy az egyes kapcsolatok feltárása egyben azonnal szigorú szakmai elemzésekkel ötvöződik.

Nátyi Róbert is egy Tornyai-idézetet választott írása címéül: „Csak az utóbbi időben kezdtem igazán pingálni”, de írása tartalmát tanulmánya alcíme körvonalazza: Tornyai János stílusának, modernizmusának gyökerei. Igényes írása felveti azokat a stílus-meghatározási kérdéseket, melyekre már utaltunk. Korábban rendkívül erősen hangsúlyozták Munkácsyban való gyökerezettségét, majd a művészettörténet a realizmus (néha naturalizmus) egyik sajátos változatának ítélte meg Tornyai festészetét, volt, aki a szimbólumok erejét tartotta meghatározónak, eljutva ahhoz a mai állásponthez, amely *expressis verbis* a magyar expresszionizmus különös és egyedi minőségének ítéli ezt a piktúrárt.

Nátyi írásában felveti kortársaihoz való viszonyának kérdéseit, Thorma Jánostól, Vaszary Jánoson át Endre Béláig (akivel talán a legszorosabb kollegiális viszonyt ápolta) Rudnay Gyuláig és Nagy Istvánig. Mélyenszántó elemzést ad Tornyai egyetlen önarcképéről, itt is felvetve máig meglevő datálási problémákat, majd a művész aktjainak együtteséről ír érzékletesen, hivatkozva a 2019-es életmű kiállításon látottakra. Tanulmányában ő is az időrendre épít, s itt említjük meg, hogy Hódmezővásárhely fundamentális fontossága mellett milyen különös hazai vándor is Tornyai. Hiszen a húszas években Budapestre költözik, majd Baján születnek meg értékes munkái, s meghatározó szentendrei időszaka, amelynek lényeges személyes adaléka, hogy a nála harminc évvel fiatalabb Barcsay Jenővel kerül szoros, szinte baráti kapcsolatba. Írása befejező soraiban Nátyi Róbert összegzésében visszatér a stíluskérdésekhez, s így ír: „az Európa szerte elterjedt, kortárs expresszionistákkal is csak kifejezőmódjuk hasonlóan romantikus lobogású, féktelen dinamizmusa köti őket össze, minden más külsődleges azonosság csupán a kirobbanó ecsetjárás sajátja”.

A Tornaival már korábban is elmélyülten foglalkozó Tóth Károlynak is két írása olvasható a kötetben. Az első – címe: Munkácsy Mihály műterme és a Julian Akadémia között, avagy Tornyai János Párizsban (1894–1897) – újabb kutatási eredményekkel pontosítja Tornyai párizsi tartózkodásainak adatszerűségeit, fókuszálva egyben Tornyai pályakezdő éveinek festői teljesítményeire. Míg ez az írás elsősorban tényszerűségével ragadja meg az olvasót, addig a második teoretikus következtetéseivel, ugyanis ennek címe: Az alföldi festészet, Tornyai János hozzájárulása egy művészettörténeti fogalom létrejöttéhez. A szerző itt áttekintést ad az alföldi festőiskolákról, műhelyekről, ismertetést ad a kor művészszerveződeiről. Izgalmas történeti kutatásainak közvétele, hogy hogyan változik Tornyai

művészetének recepciósi folyamata, értékelése. Fontos következtetése, hogy Tornyai művészetének nagy a szerepe abban, hogy megszületett a jellegzetes alföldi képtípus, s ezzel együtt vált valósággá maga az alföldi festészet terminus technicus.

A kötet érdemi záró anyaga az ugyancsak Tóth Károly által elkészített életrajzi kronológia, amely azzal a kellemes meglepetéssel szolgál, hogy a szerző nemcsak a kötetben már korábban közzétett adatokat sűríti, tömöríti az időrend kereteibe, hanem rengeteg olyan új információt is ad a figyelmes olvasónak, melyekről ezt megelőzően nem volt szó, így a szükségszerűen bizonyos szárazságot jelentő oldalak képesek újra felvillanyozni az érdeklődést.

Összességében jelentős kultúrpolitikai és művészettörténeti tettek tartható a könyv megjelenése. Vitézünk a koncepcióval, a végeredménnyel nem lehet sok, de méltánytalannak ítélem, hogy mindhárom szerző szinte csak negatív példaként említi Bodnár Éva művészettörténész Tornaival kapcsolatos publikációs, kutatási eredményeit, s mindkét könyvről, az 1956-os, majd az 1986-os műről is kizárólag bírálóan tesznek említést. Az is meglepő, hogy míg szinte minden hivatkozott, Tornaairól bármit is leíró személy esetében közlik annak születési és halálozási adatait, Bodnár Évánál ez elmarad, így csak jelezzük, hogy a mégis csak Tornaival kapcsolatosan is jelentős tevékenységet végző művészettörténész születése századik évfordulójára ebben az évben emlékezhetünk. A születési és halálozási dátumok közlésének nem látjuk logikáját, mert miért fontosabb ez az adat Korongi Lippich Eleknel, mint például Rudnay Gyulánál vagy Fülöp Erzsébetnél? A három szerző természetesen jó kapcsolatot ápol egymással, s ezért is kicsit sok – jellemzően tudományoskodóan lábjegyzetben közzétéve – a kölcsönös egymásnak tett köszönetnyilvánítás. Ezt egy bevezetőben közzétett egy mondat tal el lehetett volna intézni. Mint ahogy

egy-egy ismertető életrajzi mondat is hiányzik a szerzőkről.

A kötetet irodalomjegyzék és az egyes írásokat követő angol nyelvű *summary* teszi teljessé kinyomtatott állapotában, amelyből azonban hiányzik egy névmutató, mely a könyv használhatóságát hatékonyabbá tette volna. A kötet képanyaga is rendkívüli. Mivel a képcímek és az ehhez kapcsolódó adatok nincsenek számsorrenddel ellátva, ezért e sorok írójának hevenyészett számítása (a kötet ismételt örömteli átlapozása) kellett ahhoz, hogy közzétégyük: közel kétszáz mű változó minőségű reprodukciója látható, melyek a dolog természetéből eredően nemcsak festményreprodukciók, hanem rajzoké és fotográfiáké is. A kötet grafikai tervezése, a képek digitális retusálása, nyomdai előkészítése (ismét) Szántó Mira Judit munkáját dicséri. Itt kell szólnunk arról, hogy hasonló típusú kiadványokban a művek, festmények reprodukciója jellemzően ki-

sebb az eredetnél. Ebben a könyvben viszont abban az élményben is van részünk, hogy – mivel Tornyai ontotta a kisméretű remekműveket – nemcsak hogy eredeti nagyságban, de egy-egy esetben még talán az eredeti méretnél nagyobbban is látható egy-egy kép, ami emeli a mű élvezhetőségét. A reprodukciókat is a könyv szerkesztője, Nagy Imre válogatta. Feltétlenül megemlítendő a Keskeny és Társai 2001 Kft. nyomdai kivitelezési munkájának igényessége, s hogy épp az ilyen nagyszabású vállalkozásoknál nélkülözhetetlen, mint ez esetben is, a Nemzeti Kulturális Alap támogatása. S mivel a kolofonban kinyomtatták, hadd jelezzük bizakodóan, hogy bizony a kinyomtatott 300 példány – a könyv jelentőségéhez méltón – nem lesz elegendő.

Tornyai János művészi nagyságát e kötet által tisztábban látjuk, s csak megbizonyosodhatunk arról, hogy immár több mint 85 évvel halála után életműve nem avul. Sőt!

Feledy Balázs

FELEDY BALÁZS (1947) művészeti író. Legutóbbi könyvei: *Bakos István* (MMA Kiadó, 2021), *Drienyovszki János szobrászművész* (Virtual Market–Körmenyi Galéria, 2021). Szerkesztés, bevezető tanulmány: *Z. Erdei Anna grafikusművész* (Nyíregyháza, 2021), *Zagyva László szobrászművész* (Nyíregyháza, 2021), *Szabó Ákos festőművész* (Tóth Norbert Kurátori Iroda–Méry Ratio Kiadó, 2021).